

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE PAZARLAMA
ANABİLİM DALI

GELİR VE TÜKETİM İLİŞKİSİNİN İSTİKRARI: HARCAMA
GRUPLARINA VE ZAMANA GÖRE KANTİL REGRESYON
MODELDEN KANITLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ebru UNAT

Balıkesir, 2018

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE PAZARLAMA
ANABİLİM DALI

GELİR VE TÜKETİM İLİŞKİSİNİN İSTİKRARI: HARCAMA
GRUPLARINA VE ZAMANA GÖRE KANTİL REGRESYON
MODELDEN KANITLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ebru UNAT

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ferhat TOPBAŞ

Balıkesir, 2018

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Anabilim Dalı'nda 201612555005 numaralı Ebru UNAT'ın hazırladığı "Gelir ve Tüketim İlişkisinin İstikrarı: Harcama Gruplarına ve Zamana Göre Kantil Regresyon Modelden Kanıtlar" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 19.07.2018 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ ile karar verilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Ferhat TOPBAŞ

(Danışman)

Dr.Öğr.Üy. Sabriye ÇELİK UĞUZ

Üye

Dr.Öğr.Üy. Abdurrahman KORMAZ

Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

...../...../2018

Enstitü Onayı

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN
Müdür

ÖNSÖZ

Geçmişten günümüze insan yaşamının bir parçası olan tüketim olgusu, şüphesiz tüketim harcamaları üzerine birçok çalışma yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Tüketim harcamalarının etkilediği ve etkilendiği unsurlar iktisat bilimi için önemli araştırma konularından biri olmuş ve neredeyse her dönem popülerliğini korumuştur. Makro perspektiften bakıldığında tüketim harcamaları, ülke ekonomileri için milli geliri belirleme gücü bakımından oldukça önemli bir konumdadır. Toplam talebin en büyük bileşeni olan tüketim harcamaları ekonomik büyümenin ana kaynaklarından biri olmasının yanı sıra ülkelerin refah göstergelerinden birisidir.

Gerek insan hayatı gerekse ülke ekonomileri açısından böylesine önemli konumda bulunan tüketim harcamaları bu çalışmanın yapılmasında ana etken olmuştur. Bu noktadan hareketle bu çalışmada; tüketim harcamalarını belirleyen faktörler, tüketim teorileri ve bu teorilere getirilen eleştirilerden kısaca bahsedilmiştir. Ardından Türkiye ekonomisinde 2005 ve 2016 yılları arasındaki süreçte hanehalkı tüketim harcamaları ve gelirleri arasındaki ilişki Kantil Regresyon yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin her yıl yapmış olduğu Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) veri seti kullanılarak Türkiye'de hanehalkı tüketim eğilimi ekonometrik yöntemlerle araştırılmıştır. Kantil regresyon yardımıyla hanehalkı tüketim harcamaları dilimlere ayrılarak her bir dilim için farklı katsayı elde edilmiş ve bu katsayılar yıllar itibarıyla karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın fikir aşamasından tamamlanma sürecine kadar, danışmanım olarak bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen ve bu süreçte bana büyük katkılar sağlayan Doç. Dr. Ferhat TOPBAŞ'a, yüksek lisans eğitimi boyunca desteklerini eksik etmeyen değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Volkan ÖZBEK'e, Prof. Dr. Mehmet Emin AKKILIÇ'a, Doç. Dr. Mehmet Oğuzhan İLBAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Sabriye ÇELİK

UĞUZ'a, Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin YILDIRIM'a, Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman KORKMAZ'a, bu yolda bana ışık tutan Abdi YENER'e ve maddi manevi her zaman yanımda olan değerli aileme sonsuz teşekkür ederim.

Ebru UNAT

2018, Balıkesir

ÖZET

GELİR VE TÜKETİM İLİŞKİSİNİN İSTİKRARI: HARCAMA GRUPLARINA VE ZAMANA GÖRE KANTİL REGRESYON MODELDEN KANITLAR

UNAT, Ebru

Yüksek Lisans, Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ferhat TOPBAŞ

2018, 106 Sayfa

GSYİH hesaplamalarında önemli bir yer tutan tüketim olgusu, ekonomi bilimi için her zaman dikkat çeken bir konu olmuştur. Gelir ile tüketim arasındaki ilişki ile ilgili çalışmaların geçmişi ise 18. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. Keynes'in Genel Teorisi'nin yayınlanmasından sonra bu ilişkinin açıklanmasına yönelik yapılan çalışmalarda artış gözlemlenmiştir. Bu çalışmada, geleneksel tüketim fonksiyonundan hareketle, gelir ve tüketim ilişkisi ilk olarak klasik doğrusal regresyon model ile araştırılmıştır. Ancak, yöntemin varsayımlarının sağlanamaması nedeniyle hanehalkı tüketim harcamaları ile hanehalkı gelirleri arasındaki ilişki kantil regresyon model ile araştırılmıştır. Bu amaçla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin yapmış olduğu Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) verileri kullanılarak Türkiye'de 2005-2016 yılları için hanehalkı tüketim eğiliminin yapısı harcama grupları bakımından araştırılmıştır. Çalışmada, geleneksel tüketim fonksiyonundan hareketle hanehalkı tüketim harcamaları dilimlere ayrılarak, her bir dilim için tüketim fonksiyonu tahmin edilmiş ve ulaşılan bulgular, hem zaman hem de kesitler arasında karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına göre, düşük harcama grubunda bulunan hanehalkı düşük tüketim eğilimine sahip olmakta ve kantil regresyonun diğer tüm dilimleri için en düşükten en yükseğe doğru gidildikçe tüketim eğiliminde artış gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Çalışmada her bir kantil için marjinal tüketim eğiliminin zamana göre istikrarlı bir yapı gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak, kantil grupları arasında (kesitte)

ciddi farklılıklar gözlenmektedir. Bu durum sıfırcı dereceden homojen bir tüketim fonksiyonu varsayımının imkânsız olduğunu ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, ortalama tüketim eğilimi hem zamanda hem de kesitte istikrarsız bir yapı sergilemekte ve sonuç olarak sıfırcı dereceden homojen bir tüketim fonksiyonu varsayımını sağlayamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Harcanabilir Gelir, Hanehalkı Tüketim Harcaması, Kantil Regresyon Model.

ABSTRACT

THE STABILITY OF THE INCOME AND CONSUMPTION RELATIONSHIP: EVIDENCE FROM THE QUANTILE REGRESSION MODEL ACCORDING TO EXPENDITURE GROUPS AND TIME

UNAT, Ebru

Master, Department of International Trade and Marketing

Thesis Adviser: Assoc. Prof. Ferhat TOPBAŞ

2018, 106 pages

The phenomenon of consumption which has an important place in GDP calculations has always been a remarkable subject for economics. The history of the studies related to the relationship between income and consumption dates back to the late 18th century. After the publication of the General Theory of Keynes, it has been observed an increase in the studies done to explain this relationship. In this study, moving from the traditional consumption function, the relation between income and consumption has firstly investigated with classical linear regression model. However, since the assumptions of the method could not be achieved, the relationship between household consumption expenditures and household incomes has been investigated with a quantile regression model. For this purpose, using the data of Household Budget Survey (HBS) which has carried out by Turkish Statistical Institute (TSI), the structure of household consumption trend in Turkey for 2005-2016 years has investigated in terms of expenditure groups. In the study, moving from the traditional consumption function, the consumption function for each slice has been estimated by dividing the household consumption expenditures by slices and the findings has been compared between both time and cross-sections.

According to the results of the study, the households in the low expenditure group have low consumption tendency and from the lowest to the highest for all other slices of the quantile regression an increase has been observed in the consumption

tendency. In the study, it has been found that the marginal consumption tendency for each quantile shows a stable structure by time. However, serious differences among the quantile groups (cross section) have been observed. This suggests that it is impossible to assume a homogeneous consumption function at zero degree. In addition, the average consumption trend shows an unstable structure both at time and in section, and as a result it cannot provide the homogeneous consumption function assumption at zero degree.

Key Words: Disposable Income, Household Consumption Expenditure, Quantile Regression Model.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR	xv
1.GİRİŞ	1
1.1. Problem.....	2
1.2. Amaç.....	2
1.3. Önem	2
1.4. Varsayımlar	3
1.5. Sınırlılıklar.....	3
1.6. Tanımlar	4
2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ALANYAZIN.....	5
2.1. Tüketim ve Tüketici	5
2.2. İhtiyaç	6
2.3. Kıtılık ve Tercih	7
2.4. Tüketim, Tasarruf ve Yatırım	7
2.5. Tüketim Harcamalarını Belirleyen Faktörler	9
2.5.1. İktisadi Faktörler	9
2.5.1.1. Gelir	9
2.5.1.2. Gelir Dağılımı.....	9
2.5.1.3. Servet	10
2.5.1.4. Faiz Oranı	10

2.5.1.5. Fiyat Düzeyi.....	11
2.5.1.6. Vergiler ve Ricardo Denkliği.....	12
2.5.1.7. Geçmiş Tüketim	13
2.5.2. Diğer Faktörler	13
2.5.2.1. Demografik Faktörler	13
2.5.2.2. Sosyo-Kültürel Faktörler	14
2.5.2.3. Psikolojik Faktörler	15
2.6. Tüketim Teorileri.....	16
2.6.1. Mutlak Gelir Hipotezi.....	16
2.6.1.1. Keynesyen Tüketim Fonksiyonu	17
2.6.1.2. Mutlak Gelir Hipotezi'ne İlişkin Eleştiriler ve Ampirik Bulgular	20
2.6.2. Nispi Gelir Hipotezi.....	24
2.6.2.1. Nispi Gelir Hipotezi Tüketim Fonksiyonu	26
2.6.2.2. Nispi Gelir Hipotezi'ne Yönelik Eleştiriler ve Ampirik Bulgular.....	27
2.6.3. Zamanlararası Tüketim Tercihi	29
2.6.3.1. Zamanlararası Bütçe Kısıtı	30
2.6.3.2. Zamanlararası Kayıtsızlık Eğrileri ve Fayda Optimizasyonu.....	31
2.6.3.3. Likidite Kısıtı.....	32
2.6.3.4. Gelir ve İkame Etkileri	33
2.6.4. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi.....	33
2.6.4.1. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi Tüketim Fonksiyonu	35
2.6.4.2. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'ne Yönelik Eleştiriler ve Ampirik Bulgular	38
2.6.5. Sürekli Gelir Hipotezi.....	40
2.6.5.1. Sürekli Gelir Hipotezi Tüketim Fonksiyonu	41
2.6.5.2. Sürekli Gelir Hipotezi'ne Yönelik Eleştiriler ve Ampirik Bulgular.....	43
2.7. Türkiye'de GSYİH ve Tüketim Harcamalarının Tarihsel Gelişim Süreci	45
2.8. İlgili Alanyazın.....	56
3. YÖNTEM.....	67
3.1. Araştırmanın Modeli	67

3.2. Evren ve Örneklem/Araştırma Grubu	67
3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri.....	68
3.4. Veri Toplama Süreci.....	68
3.5. Verilerin Analizi.....	68
3.5.1. Çalışmada Kullanılan Veri Setine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	68
3.5.2. Kantil Regresyon Yöntemi	70
4. BULGULAR VE YORUMLAR	79
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	96
5.1. Sonuçlar	96
5.2. Öneriler.....	97
KAYNAKÇA	99

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Keynes'in Tüketim Fonksiyonu.	19
Şekil 2. Tüketim Bulmacası.....	22
Şekil 3. Kısa ve Uzun Dönem Tüketim Fonksiyonu	26
Şekil 4. Tüketici Biriminin İki Zaman Diliminde Hipotetik Kayıtsızlık Eğrileri ve Bütçe Doğrusu.....	31
Şekil 5. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'ne Göre Tüketim Fonksiyonu	37
Şekil 6. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye'de Harcama Kalemlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçindeki Payının Seyri.....	48
Şekil 7. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye'de Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Büyüme Oranları Seyri	51
Şekil 8. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Büyüme Oranları Seyri	54
Şekil 9. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Büyüme Oranları ve Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Büyüme Oranları Seyri	55
Şekil 10. 2005 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi	81
Şekil 11. 2006 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi	82
Şekil 12. 2007 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi	83
Şekil 13. 2008 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi	84

Şekil 14. 2009 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi	85
Şekil 15. 2010 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi	86
Şekil 16. 2011 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi	87
Şekil 17. 2012 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi	88
Şekil 18. 2013 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi	89
Şekil 19. 2014 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi	90
Şekil 20. 2015 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi	91
Şekil 21. 2016 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi	92
Şekil 22. 2005 ve 2016 Yılları Arası Harcama Dilimlerine Göre Ortalama Tüketim Eğilimi Seyri	93
Şekil 23. 2005 ve 2016 Yılları Arası Harcama Dilimlerine Göre Marjinal Tüketim Eğilimi Seyri	94

ÇİZELGELER LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 1. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye’de Harcama Kalemlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçindeki Payı	46
Çizelge 2. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye’de Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Büyüme Oranları	50
Çizelge 3. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Büyüme Oranları	53
Çizelge 4. Veri Setine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	69
Çizelge 5. Klasik Regresyon Modeli Sonuçları	74
Çizelge 6. 0.20’lik Dilime Göre Kantil Regresyon Modeli Sonuçları.....	75
Çizelge 7. 0.40’lık Dilime Göre Kantil Regresyon Modeli Sonuçları.....	76
Çizelge 8. 0.60’lık Dilime Göre Kantil Regresyon Modeli Sonuçları.....	77
Çizelge 9. 0.80’lık Dilime Göre Kantil Regresyon Modeli Sonuçları.....	78

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
APC	: Average Propensity to Consume
ARDL	: Autoregressive Distributed Lag
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
EKK	: En Küçük Kareler
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GDP	: Gross Domestic Product
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
HBA	: Hanehalkı Bütçe Anketi
HBS	: Household Budget Survey
KDV:	: Katma Değer Vergisi
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MPC	: Marginal Propensity to Consume
NBS	: National Bureau of Statistics
OECD	: The Organisation for Economic Co-operation and Development
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TSI	: Turkey Statistical Institute
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
VAR : Vector Aoutoregressive Model
WDI : World Development Indicators

1. GİRİŞ

Tüketim harcamaları, iktisat teorisi için en dikkat çeken konulardan birisi olmuştur. Gelir ile tüketim harcamaları arasındaki ilişki ile ilgili çalışmaların geçmişi ise 18. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. Gelir ile tüketim arasındaki ilişki ilk kez Engel ve Schwabe tarafından ortaya konulmuş, farklı gelir gruplarına göre tüketimin nasıl bir seyir izlediği araştırmalara konu edilmiştir. Engel ve Schwabe'den sonra tüketim harcamaları konusu çok sayıda iktisatçının odak noktası haline gelmiş ve iktisadi analizlere konu edilmiştir. Ancak tüketim harcamaları konusu makro iktisadi açıdan ilk Keynes tarafından 1936 yılında yayınlanan “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” isimli eserinde ele alınmıştır. Keynes'in tüketimin cari gelirin fonksiyonu olduğunu ve cari gelirle tüketim arasında düzenli bir ilişki bulunduğunu ifade eden Mutlak Gelir Hipotezi, gelir ve tüketim ilişkisi üzerine yapılacak olan çalışmaların başlangıç noktası olmuştur. Bu çalışmalar, 1949 yılında J. S. Duesenberry'nin geliştirdiği Nispi Gelir Hipotezi, ardından Milton Friedman'ın Sürekli Gelir Hipotezi ve Franco Modigliani ve Richard Brumberg'in Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'dir.

Çalışmanın birinci bölümünde, yapılan araştırmaya dair amaç, problem, sınırlılıklar, önem, varsayımlar ve tanımlar gibi ön bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde ise tüketimin genel bir tanımı yapılarak diğer değişkenlerle olan ilişkisi açıklanmıştır. Tüketim teorileri ve bu teorilere getirilen eleştirilerden genel hatları ile bahsedilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Türkiye'nin GSYİH ve tüketim harcamaları üzerinde durulmuş ve Türkiye'de GSYİH ve özel tüketim harcamalarına ilişkin bir inceleme yapılmıştır. 1988 yılından günümüze kadar geçen süreç içerisinde Türkiye ekonomisinde özel tüketim harcamalarının gelişimi incelenmiş ve süreç içerisinde tüketim harcamalarının gelişmesi çizelgeler ve şekiller yardımıyla ifade edilmiştir. Ardından araştırma konusu ile ilgi alanyazın özet şeklinde verilmiştir.

Üçüncü bölümde yöntem ve veri seti hakkında bilgi verilmiş, dördüncü bölümde bulgular ve yorumlardan bahsedilmiş ve son olarak beşinci bölümde araştırma kapsamında sonuç ve öneriler verilmiştir.

1.1. Problem

Günümüze kadar pek çok çalışmada tüketim harcamalarını etkileyen ve tüketim harcamalarının etkilediği unsurlar ele alınmış, daha özeldede tüketim ve gelir ilişkisine yönelik araştırmalar yapılmıştır. Ancak ortak bir fikir birliğine varılamamıştır. Araştırmanın problemi, Türkiye’de gelir ve tüketim ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların bu kadar geniş zaman dilimi ve örneklem ile harcama grupları itibarıyla araştırılmamış olmasıdır.

1.2. Amaç

Araştırmanın temel amacı, Türkiye’de yıllık hanehalkı kullanılabilir gelir ve tüketim harcamaları verileri kullanılarak 2005 ve 2016 yılları arasında kalan dönem için geleneksel tüketim fonksiyonuna odaklanarak gelir ve tüketim ilişkisinin istikrarını harcama grupları ve yıllar itibarıyla kantil regresyon model ile ekonometrik olarak tespit etmektir.

1.3. Önem

Toplam talebin en önemli unsuru olan tüketim harcamaları mikro iktisadi açıdan tüketicinin fayda maksimizasyonu, makro iktisadi açıdan ise milli gelir ve istihdam düzeyini belirleyen ekonomik büyümenin temel kaynaklarından birisidir. Aynı zamanda

diğer harcama kalemlerini dolaylı yoldan etkileyen tüketim harcamaları, ülkelerin refah göstergelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu derece öneme sahip olan ve en büyük harcama kalemi olan tüketim harcamaları, bir ülkede iktisat politikalarının belirlenmesi açısından dikkat edilmesi gereken en önemli makro iktisadi unsurlardan birisidir. Bu yönüyle, iktisat teorisi için en dikkat çeken konulardan biri olan tüketim harcamalarının geçmişi 18. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. Gelir ile tüketim harcamaları arasındaki ilişki makro iktisadi açıdan ilk kez Keynes tarafından 1936 yılında yayınlanan “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” isimli eserinde ele alınmış ve ardından gelen çalışmalara öncülük etmiştir. Çalışmada on iki yıl için Türkiye’de hanehalkı tüketim harcamaları ve kullanılabilir gelir arasındaki ilişkinin istikrarı harcama grupları için incelenecek ve her harcama grubu için tüketim eğilimi ortaya çıkarılacaktır.

1.4. Varsayımlar

Çalışmada geleneksel Keynesyen tüketim fonksiyonunda olduğu gibi gelir ve tüketim ilişkisinin istikrarlı olduğu varsayılmış ve TÜİK’ten alınan hanehalkı kullanılabilir gelir ve harcama verilerinin Türkiye’deki tüm hanehalkını temsil ettiği varsayılmıştır. Ayrıca hanehalkı kullanılabilir gelir ve harcama arasındaki ilişkinin daha gerçekçi sonuçlar ortaya koyacağı düşünüldüğü için değişkenler enflasyon etkisinden arındırılarak analizlere dâhil edilmiştir.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma, kuramsal çerçeve olarak ulaşılabilen alanyazın; veri kaynağı olarak internet veri tabanları ve araştırma raporlarının yanı sıra kitaplar, sözlükler, makaleler, süreli yayınlar, tezler ve bildiriler gibi bilgi kaynakları ile sınırlıdır. Kullanılan veri setinin başlıca kısıtı analize konu edilen yıllar için TÜİK’in yapmış olduğu Hanehalkı

Bütçe Anketi'ne katılan hanelerin beyan ettiği harcama ve gelir bilgilerinden oluşmasıdır. Bu çalışmada sadece geleneksel tüketim fonksiyonuna odaklanarak iktisadi düzeyde gelir ve tüketim ilişkisi ele alınmış psikolojik, sosyal ve demografik faktörler göz ardı edilmiştir.

1.6. Tanımlar

Çalışmada, betimsel bölümde anlatılan tüketim ile gelir değişkeni kullanılmıştır. Tüketim değişkeni olarak Türkiye'nin 2005 ve 2016 yılları arasındaki on iki yıllık süreç için hane başına düşen yıllık reel tüketim harcaması değerleri ve gelir değişkeni olarak ise hane başına düşen yıllık reel kullanılabilir gelir değerleri kullanılmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Tüketim ve Tüketici

Malların, isteklerin karşılanmasında doğrudan doğruya kullanılmasına tüketim denir. Yani tüketim ekmek, gömlek ve buzdolabı gibi istekleri direkt olarak karşılayan tüketim mallarına yönelik bir kavramdır. Diğer taraftan kömür, elektrik, su gibi bazı ara mallar, hem tüketiciler tarafından istekleri direkt olarak karşılamak için, hem de üreticiler tarafından istekleri dolaylı olarak karşılamak için kullanılırlar. Örneğin; elektrik, hem evlerde aydınlatma amacıyla hem de fırında ekmek üretiminde kullanılır. Ayrıca tüketim, ara malların tüketiciler tarafından, isteklerin direkt olarak karşılanması amacıyla kullanılmasını da kapsamaktadır (Ünsal, 2010).

Tüketim, bir ekonomide belirli bir dönem içinde tüketilen mal ve hizmetlere ilişkin harcamalar toplamıdır. Ayrıca, bu harcamalar tüketim malları ve hizmetlerini içerdiği gibi hammaddeler vb. gibi üretim sürecinde kullanılan malları da içermektedir (Akyüz ve Ertel, 1995). Bir diğer tanıma göre ise tüketim, insan ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla mal ve hizmetlerin kullanılmasıdır (Pekin, 2012).

Tüketici, ihtiyaçları karşılamak veya tatmin sağlamak için mal ve hizmetleri kullanan kişi veya topluluktur. İktisat teorisinin tüketici birimi genellikle aile olmasına karşın aile içinde tüketimle ilgili kararların nasıl alındığı hiç hesaba katılmadan bu kararlar bir tek kişinin kararları olarak ifade edilmektedir (Türkay, 1986).

Piyasaya insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çok sayıda mal ve hizmet arz edilmektedir. Sahip olduğu sınırlı geliriyle mal ve hizmet talebinde bulunarak, maksimum faydayı elde etmeye çalışan ekonomik birim olarak tanımlanan tüketici, bu geliri ile bu mal ve hizmetler arasında bir seçim yapmak durumundadır. Piyasadaki mal

ve hizmetlerin fiyatları ile tüketicinin zevk ve tercihleri de bu seçimde etkilidir. Tüketici, bu faktörleri göz önünde bulundurarak verdiği kararlar sonucunda toplam faydasını en üst düzeye çıkarmayı, yani sınırlı geliriyle mümkün olan en fazla ihtiyacı gidermeyi amaçlamaktadır (Erdoğan, 2011).

2.2. İhtiyaç

İhtiyaç, karşılandığı zaman rahatlık ve zevk, karşılanmadığı zaman ise rahatsızlık ve acı veren bir duygudur. Diğer yandan ihtiyacı, insanın devamlı olarak benliğinde algıladığı ve gidermeye çalıştığı bir yokluk duygusu olarak da tanımlamak mümkündür. İnsan, hayatını sürdürebilmek için bir takım ihtiyaçlar duyar. Bu ihtiyaçlardan bir kısmı yeme, içme ve uyuma gibi yaşamak için vazgeçilemeyen ihtiyaçlardır; bunlara fizyolojik ihtiyaçlar denir. Bunlardan farklı olarak insanların, eğlenmek ve seyahat etmek gibi kültürel ihtiyaçları da vardır. Bu ihtiyaçlar da giderilmek ister ama bunların giderilmediği zaman insan üzerinde oluşturacağı baskı fizyolojik ihtiyaçlarda olduğu gibi dayanılmaz değildir (Pekin, 2012).

İktisat biliminde veri olarak kabul edilen ihtiyaç kavramına ilişkin en önemli nitelik, gelir düzeyine bağımlı olarak doğru orantılı bir şekilde artmakta oluşudur. İhtiyaçlar, tatmin edildikten sonra geçici olarak ortadan kalkmalarına rağmen temelde süreklidirler. Örneğin, açlık yemek yendiğinde ortadan kalkmasına karşın, insan açısından sürekli olarak varlığını devam ettiren bir gereksinimdir. İhtiyaçların artışı gelir, yaş vb. ögelere bağlıdır ve bu ögelerin sayısını arttırmak mümkündür (Çavdar, 1972). Bir diğer tanıma göre ise ihtiyaç, herhangi bir şeyin yokluğunun meydana getirdiği gerilim durumudur (Engel, Blackwell ve Miniard, 1993).

Temel tüketici ihtiyaçları çalışabilmek için gerekli olan, fiziki kuvveti sağlayacak miktarda yiyecek bulma ve barınma gibi gereksinimler ile sınırlandırılmıştır. İhtiyaçları tatmin etme arzusu kişiyi harekete geçmeye sevk etmektedir. Yani, ihtiyaçlar tatmin edilene kadar kişiyi harekete geçmeye zorlayan güdülere yol açmaktadır (Lee ve Zelenak, 1990).

2.3. Kıtlık ve Tercih

Gerek ulusal ekonomi açısından ve gerekse dünya ekonomisi açısından ele alındığında, insan ihtiyaçlarını giderme niteliğinde olan mal ve hizmetler ya da kaynaklar insan ihtiyaçlarına yetecek miktarda değildir. Bu nedenle ekonomide kıt kaynaklardan ya da kıt mallardan söz edilmektedir. Ekonomi dilinde kıtlık kavramı, bütün insanların ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda olmayan her mal, hizmet ve ekonomik kaynak için kullanılmaktadır (Pekin, 2012).

İktisadi kaynakların, ihtiyaçlarımızı karşılamak bakımından görece olarak kıt oldukları ortadadır. İnsan ihtiyaçlarının bugün bile olsa tamamen karşılanması söz konusu değildir. İktisadi kaynakların kıt olmaları, bu kaynakların hangi malların ve hizmetlerin üretime ayrılacakları sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bir ülkenin, mevcut bütün kaynaklarının üretimde kullanılması ve ekonomide kullanılmayan kaynak bırakılmaması önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (İşgüden, 1998).

İnsanların ellerinde ihtiyaçlarını tatmin eden kaynaklar bulunur. Eldeki kaynaklarla hangi ihtiyaçların daha fazla giderilebileceği ve eldeki kıt kaynaklarla hangi ihtiyaçların daha fazla tatmin sağlayacağı meseleleri önem arz eder. İnsanlar akılcı davranarak eldeki kıt kaynaklarla en yüksek faydayı sağlamayı amaçlarlar. Yani tüketici, elindeki kıt kaynağı ile ona en fazla fayda düzeyini sağlayan mal veya hizmetler arasında bir tercih yapmak durumunda kalacaktır (Erdoğan, 2011). Bireylerin tercih yapmalarına sebep olan nihai neden ise kaynakların kıt olmasıdır ve ekonominin kaynakları genellikle toprak, emek, sermaye ve beşeri sermayeden oluşmaktadır. Bir kaynak onu kullanmak isteyen toplumun istediği her şekilde kullanamaması durumunda kıttır. Kaynakların kıtlığı da toplumun bir bütün olarak tercihler yapması anlamına gelmektedir (Krugman ve Wells, 2011).

2.4. Tüketim, Tasarruf ve Yatırım

Keynes'e göre tasarruf, gelirin tüketim harcamalarını aşan kısmıdır (Keynes, 2008). Daha açık bir ifadeyle, kişi gelirini bu dönem yerine daha sonraki bir dönem

harcamaya karar verirse tasarruf yapmış olacaktır. Kişi değil de toplum açısından ele alındığında tasarruflar çok büyük önem arz etmektedir. Ulusal ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin hepsi tüketilmeyip bir kısmı tasarruf edildiğinde ve bu tasarrufların da verimli yatırımlara dönüşmesi durumunda, ekonomide bir büyüme gerçekleşeceği anlamına gelmektedir (Pekin, 2012).

Bir ekonomide sahip olunan gelir kaynakları, görünümdeki çeşitliliğine rağmen iki gruba indirgenebilir. Birincisi; cari tüketimi sağlamak için yapılan faaliyetlerdir. İkincisi ise, sermaye stokuna yapılan eklemeler yani yatırımdan oluşmaktadır. Yatırım terimi, günlük hayatımıza kadar girmiş ve sıkça yanlış kullanılabilen bir kavramdır. Örneğin; bir tahvil veya benzeri bonolardan birinin satın alınması, sermaye stokuna bir ekleme söz konusu olmadığından günlük konuşmalarda bu eylemin yatırım olarak adlandırılması bu kavramın yanlış kullanımına sebep olmaktadır. İktisatta “yatırım” denildiğinde var olan sermaye stokuna yapılan eklemeler kastedilmektedir. Yani, bir demiryolu inşaatı, yeni konut yapımı iktisadi anlamda bir yatırım olarak kabul edilmektedir (Çavdar, 1972).

Tüketim ve yatırım harcamalarını birbirinden ayırmak kimi zaman zor olmaktadır. Yatırım harcamaları yukarıda belirtildiği gibi sermaye stokunda artış meydana getiren harcamalardır. Daha açık bir ifadeyle bir mal, diğer bir mal ya da hizmetin üretiminde kullanılıyor ise yatırım harcaması olarak kabul edilmektedir. Tüketim harcamaları ise bir malın kullanılması sonucu bundan fayda sağlanması ile ilgilidir. Örnek olarak, bir bulaşık makinesi evde bulaşık yıkamak için satın alınmışsa tüketim malı, bir lokantada kullanılmak için satın alınmışsa yatırım malı olarak kabul edilmektedir (Avralıoğlu, 1976).

2.5. Tüketim Harcamalarını Belirleyen Faktörler

2.5.1. İktisadi Faktörler

2.5.1.1. Gelir

İktisadi faktörler arasında tüketimin en temel belirleyicisi gelirdir ve gelirden kasıt, “harcanabilir gelir” kavramıdır. Kişinin gayri safi gelirinden vergi, sigorta gibi kesintiler düşüldükten sonra kalan bölüme harcanabilir gelir denmektedir. Kısaca harcanabilir gelir tüketimi belirleyen ana ögedir. Bu bakımdan tüketim, gerçek gelirin fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır (Çavdar, 1972).

Gelir ile tüketim harcamaları arasındaki ilişki ile ilgili çalışmaların geçmişi 18. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. Gelir ile tüketim arasındaki ilişki ilk olarak Engel ve Schwabe tarafından ortaya konulmuştur. Engel Kanunu'na göre; gelirin zorunlu ihtiyaçlara harcanan kısmı, yüzde olarak, düşük gelir gruplarında yüksektir. Schwabe Kanunu'na göre ise; ev kirasının gelir içindeki nispi payı, düşük gelir gruplarında daha fazla, yüksek gelir gruplarında ise daha azdır. Bu gözlemler 20. yüzyılda yapılan çalışmalarla doğrulanmıştır. Gerçekten düşük gelir grubuna dâhil olan kişiler, gelirlerinin büyük bir kısmını ya da tamamını zorunlu ihtiyaçlara harcamakta iken, yüksek gelir grubuna dâhil olan kişilerde ise durum tersinedir. Bu ilişkiler kısa dönemde kolay kolay değişmemektedir (Ferber, 1962).

2.5.1.2. Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı, gelir düzeyinden sonra tüketim üzerindeki etkisi en fazla olan faktörlerden biridir. Eşit olmayan bir gelir dağılımında gelirin büyük bir kısmı çok küçük bir grubun tasarrufunda olmaktadır. Büyük gelir sahipleri az gelirlili bireylere oranla daha fazla tasarruf etme eğilimindedir. Yani böyle bir gelir dağılımında tüketimin, harcanabilir gelir içindeki payı azalacaktır. Eşit olan gelir dağılımında ise, yüksek gelire sahip olan bireylerin gelir düzeyleri bir önceki duruma göre daha düşük olacaktır ve tüketimin harcanabilir gelir içindeki payı artacaktır (Çavdar, 1972).

Zengin kişilerin tüketim eğilimi yoksul kişilerin tüketim eğilimine göre daha düşük olduğu bilinmektedir. Zengin kişiler gelirlerinin daha küçük bir kısmını, yoksul kişiler ise gelirlerinin daha büyük bir kısmını tüketmektedirler. Gelir dağılımında meydana gelen bir değişiklik, geliri elde eden kişilerin tüketim eğilimlerinin farklı olup olmadığına göre toplam tüketim düzeyini etkilemektedir (Lindauer, 1968).

2.5.1.3. Servet

Uzun zamandan beri tüketimi etkileme potansiyeli taşıdığı kabul edilen servet olgusu, Pigou gibi iktisatçıların iktisadi tahlili içinde önemli bir yer tutmuştur. Günümüzde gerçekçi bir tüketim fonksiyonu tahmin etmek için yapılan araştırmalarda servet, çoğu zaman gelir yanında en önemli unsur olarak yer almaktadır. Bütün servet unsurlarının birlikte ele alınması mümkün olduğu gibi dayanıklı tüketim malları stoku ve likit servet gibi yalnız belli bir servet unsurunun ele alınıp, etkisinin araştırılması da mümkün olmaktadır (Uluatam, 1993).

Serveti daha fazla olan bir kişinin, aynı kullanılabilir gelire sahip olsalar da, diğer her şey değişmemek kaydıyla serveti daha az olan diğer kişiye göre daha fazla tüketim harcaması yapması beklenmektedir. Servetin harcamaya olan etkisi tüketicilerin harcama ve tasarruflarla ilgili kararlarını nasıl verdikleri ile ilgili çok etkili bir iktisadi model olan Yaşam Boyu Gelir Hipotezi tarafından vurgulanmaktadır. Bu hipoteze göre kişiler, sadece cari gelirlerine tepki vererek değil, bir ömür süresi için tüketim harcamalarını planlamaktadırlar (Krugman ve Wells, 2011).

2.5.1.4. Faiz Oranı

Günümüzde ekonomistlerin birçoğu tasarrufların faiz oranı ile doğru orantılı bir ilişki içinde olduğu görüşünü kabul etmemektedir. Bunun yerine faiz oranlarının, ödünç alma maliyeti veya servetin cari değerini değiştirmenin tüketimi etkileyebileceğini kabul etmektedirler (Gökdere, 1988).

Faiz oranları yükseldiği takdirde, kişinin cari tasarruflarını arttırması durumunda, gelecek dönem tüketiminin artması mümkün olabilmektedir. Cari dönemde yapılan tasarrufun sağlayacağı reel faiz sayesinde, kişinin iki dönem toplamı olarak tüketimi artacaktır. Yani kişi, tüketimini kısmen gelecek döneme kaydırmaktadır. Buna ikame etkisi denmektedir. Faiz oranlarında meydana gelen bir artış, alacaklıya cari dönem tüketiminde bir azalma olmadan gelecek dönem tüketiminde artış meydana getirecektir. Yani faizlerin yükselmesiyle beraber alacaklının geliri de yükselmektedir. Buna pozitif gelir etkisi denmektedir. Ayrıca, borçlu için faiz artışı negatif gelir etkisi yaratacak ve cari dönem tüketiminde artış olmadan gelecek dönem tüketimi azalacaktır. Kısaca gelir etkisi, borç ilişkisi içinde bulunan bireyler için faiz oranlarında meydana gelen değişmelerle beraber mali durumlarının değişmesi halidir. Yani gelir etkisi pozitif olduğu zaman, kişi zenginleşeceği için tüketimi artmaktadır. Negatif gelir etkisi ise tasarrufları arttırıcı bir etki göstermektedir (Paya, 1997).

2.5.1.5. Fiyat Düzeyi

Fiyat düzeyinin azalması, elde bulunan paranın reel değerini arttırdığından, kişileri daha varlıklı hale getirmekte ve dolayısıyla kişilerin daha fazla tüketim yapmalarına sebep olmaktadır. Fiyat düzeyi düştüğünde artan reel tüketim harcamaları ile fiyat düzeyi düştüğünde azalan nominal veya parasal tüketim harcamaları arasında bir karışıklık ortaya çıkabilmektedir. Gelir-harcama diyagramı, tüketim fonksiyonu ve toplam harcama eğrisinin hepsi reel terimlerle ifade edilmektedir. Böylece, fiyat düzeyinde bir azalma bunları yukarı kaydırmakta ve reel harcamalarda bir artış meydana getirmektedir. Fiyat düzeyinin borçlular ve alacaklılar üzerindeki etkisi birbirinden farklı olmaktadır. Fiyat düzeyinin yükselmesi borçluyu daha iyi duruma getirmekte ve daha fazla tüketimine sebep olmaktadır. Bu durum ise alacaklının durumunu kötüleştirmekte ve bu kişinin tüketimini azaltmasına sebep olabilmektedir (Wessels, 2002).

Fiyat düzeyinin artması durumunda, paranın satın alma gücü azalacak ve dolayısıyla tüketim düzeyi düşecektir. Ancak bu durumda önemli bir istisna söz konusudur. Eğer gelirler ve fiyat düzeyi aynı oranda artarsa, paranın satın alma gücü

düşse bile gelir attığı için tüketim düzeyinde herhangi bir değişiklik meydana gelmeyecektir (Çavdar, 1972). Yani, fiyat düzeyinin artması veya azalması durumunda gelirden aynı doğrultuda ve oranda bir değişiklik meydana gelirse, bu durum reel geliri değiştirmeyeceğinden kişinin tüketiminde bir farklılık ortaya çıkmayacaktır.

2.5.1.6. Vergiler ve Ricardo Denkliği

Devletin, tüketimde vesika yönteminin uygulaması ve tasarrufların çeşitli araçlarla özendirilmesi gibi uyguladığı çeşitli politikalar tüketim harcamalarını etkilemektedir. Buna ek olarak toplumda, bir takım özel koşullar sebebiyle devletin tüketim harcamaları üzerine yeni bir vergi koyacağına yönelik bir beklenti varsa, aynı gelir seviyelerindeki insanlar daha fazla harcamaya eğilimli olacaktırlar. Bu eğilim sonucu da tüketim fonksiyonunu olduğu gibi yukarı kayacaktır (İşgüden, 1988).

Vergi indirimleriyle ilgili tartışmalar Ricardo'ya kadar uzanmaktadır. Hükümetlerin, kamu borcunu gelecekteki vergiler ile dengelemesi genel bir prensiptir ve ileri görüşlü bir tüketici bugünkü kamu borçlanmasının gelecekte daha fazla vergi anlamına geldiğini görebilmektedir. Bu görüş, ilk teorik tartışmayı başlatan 19. yüzyılın en ünlü iktisatçısı olan David Ricardo'dan sonra Ricardocu denklik olarak adlandırılmıştır. Ricardocu Denklik Hipotezi'ne göre, kamu borçlanmasıyla finanse edilen bir vergi indirimi, kişiler üzerindeki vergi yükünü azaltmamaktadır. Aslında, kısıtlı bir şekilde ödemeyi geciktirmektedir. Yani, geleneksel görüşün aksine bir vergi indirimi tüketimi teşvik etmemektedir (Mankiw, 2010).

Ricardo tezi bazı yönleriyle eleştirilmektedir:

- Vergiler, tüketicinin likidite imkânlarını etkilemektedir.
- Gelecek, belirsizlik sebebiyle tam olarak tahmin edilememektedir.
- Zaman geçtikçe hükümetin uyguladığı politikalar ve kişilerin görüşleri değişmektedir.
- Keynesyen iktisatçılar vergi indirimlerinin tüketimi arttıracaklarını ve ekonomide canlanma yaşanacağını ileri sürmektedirler.

- Fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi sebebiyle paranın satın alma gücü azalacağından dolayı kişiler zorunlu olarak tasarruf yapmaktadırlar. Yani enflasyon vergisi, tüketicilerin elinde bulundurdukları paradan alınan bir vergi şeklindedir (Unay, 1999).

2.5.1.7. Geçmiş Tüketim

Tüketim harcamalarını etkileyen bir diğer faktör ise kişilerin geçmişte edindikleri tüketim alışkanlıklarıdır. Belli bir tüketim alışkanlığına sahip olan bireyler, cari dönem için bu alışkanlıklarını devam ettirecektir. Bu konudaki temel katkı Duesenberry'e aittir. Ona göre, tüketiciler tüketim harcamalarını sadece bugünkü kullanılabilir gelirine göre değil, kullanılabilir gelirin geçmişte ulaştığı en yüksek değerine göre belirlemektedir. Tüketiciler, geçmişten gelen alışkanlıklarından dolayı belirledikleri tüketim harcaması seviyesinin altına düşmemeye çalışmaktadır. Çünkü tüketiciler yüksek gelir ve harcama standardına kolay alışmakta ve o standarttan kolay vazgeçmemektedir (Bocutoğlu, 2011).

2.5.2. Diğer Faktörler

2.5.2.1. Demografik Faktörler

İktisadi faktörler gibi demografik faktörler de tüketim harcamaları üzerinde belirleyici olmaktadır. Tüketim harcamalarını etkileyen demografik faktörlerin başında tüketicinin yaşı, cinsiyeti, medeni hali, kırsal veya kentte ikamet etmesi, eğitim durumu, mesleği ve aile büyüklüğü gibi faktörler bulunmaktadır.

Demografik faktörlerin tüketim harcamaları üzerindeki etkileri kabul edilmekte ancak bu etkilerin matematiksel olarak, bir fonksiyon şeklinde ifade edilmeleri oldukça zordur. Bu yüzden demografik faktörler tasnif değişkeni olarak ele alınmaktadır. Tüketim fonksiyonları demografik faktörlere göre ayrı ayrı tahmin edilerek, tüketim harcamaları üzerindeki etkileri ortaya konulmaktadır. Ayrıca ekonometrik çalışmalarda tüketici birimi olarak hanehalkı baz alındığında, genellikle sadece hanehalkı reisinin

demografik özellikleri fonksiyona dahil edilmektedir. Bunun sebebi, hanehalkının bütün üyelerinin demografik özelliklerinin analize dâhil edilmesinin zorluğudur. Diğer sebep, gelir ve harcamalardan sorumlu olan hanehalkı reisinin, tüketim harcamaları kararında diğer hanehalkı bireylerine nazaran daha baskın olmasıdır (Çalışkan, 2003).

2.5.2.2. Sosyo-Kültürel Faktörler

Sosyo-kültürel faktörler, tüketici davranışlarını ve dolayısıyla tüketim harcamalarını belirlemektedirler. Kişilik, tutum ve yaşam tarzını belirleyen bu faktörler arasında; aile, sosyal sınıf ve statü, referans grupları ve kültür yer almaktadır. Nitekim bu faktörlerin sayısal olarak ifade edilmelerinin ve de analizlere dâhil edilmelerinin zorluğundan dolayı genellikle ekonometrik analizlerde tasnif değişkeni olarak yer almaktadırlar.

Aile, tüketici tutumlarının çocukluk döneminde geliştirildiği, çocuklarına temel tüketim ihtiyaçlarını öğretmede etkileyici rol oynayan, yetişkin davranışları ile ilgili tutumların önceden şekillendiği bir ünitedir. Aileler, tüketimle ilgili bilgilerin kazanılmasını ve daha sonraki düşünce, norm ve davranış kalıplarının şekillenmesini sağlamaktadırlar (Babaoğul ve Şener, 2007). Yani, tüketim kalıplarının ve satın alma davranışlarının bir bakıma aile tarafından belirlendiği düşünülürse, kişilerin tüketim harcamalarında aile faktörünün dikkate değer ölçüde etkisi vardır.

Bir grup, ortak bir amacı paylaşan iki veya daha fazla kişi olarak tanımlanabilir. Grup üyeleri aynı değerleri paylaşma eğilimi gösterir. Grup üyelerinin bir işte birlikte çalışması ve dâhil oldukları grupta belirli roller üstlenmesi gerektiği kabul edilmektedir. Referans grubu ise kişilere örnek aldıkları grubun tutum ve davranışlarını karşılaştırma olanağı sağlamaktadır. Bu grupların inançları ve davranışları, grup üyelerinin belirli bir bağlamda nasıl davranmaları gerektiği inancı doğrultusunda kişileri etkilemektedir. Referans grupları, kişilerin davranışlarını satın alınan yiyeceklerden zevk alınan etkinliklere kadar her yönde etkileyebilmektedir (Noel, 2009).

Kişinin isteklerinin belirleyicisi olan kültür, insanların yarattığı değerler sisteminin, örf, âdet, ahlak, tutum, inanç, davranış, sanat yaklaşımlarının ve bir toplumda paylaşılan diğer sembollerin karışımından meydana gelmektedir. Kültürel faktörler, günlük yaşantımızın önemli bir parçasını oluşturduğu için satın alma kararlarını etkilemektedirler (Örücü ve Tavşancı, 2011).

Her toplum bir şekilde sosyal sınıf yapısına sahip olmaktadır. Her bir sınıfın üyeleri, benzer değerleri ve belli bir sosyal statüyü paylaşmaktadırlar. Aynı zamanda bir sosyal sınıfın üyeleri, benzer tüketici davranışları kalıplarına sahip olma eğilimindedir. Bir kişinin sosyal sınıfı, kişinin boş zaman etkinliklerini, satın aldıkları ürün ve hizmetleri, katıldıkları organizasyonları ve belirli ürünlere olan tutumlarını etkileyebilmektedir (Noel, 2009).

2.5.2.3. Psikolojik Faktörler

İnsanlar, ekonomik çerçevede aynı gelişmelere karşı aynı tepkiyi göstermemektedirler. İnsanlar mekanik bir varlık olmadığı için, farklı güdüler karşısında, farklı zaman ve mekânlarda farklı davranışlar göstermektedirler. Aynı koşullar altında bulunan iki insanın tüketim kalıplarının aynı olmamasının sebebi, davranış değişkenleri denilen psikolojik faktörlerdir. F. Thomas Juster, insan davranışlarını açıklamaya yönelik davranış değişkenlerini; tüketicinin beklentileri, tüketicinin planları ve tüketicinin iyimser veya kötümser oluşu şeklinde sınıflandırmış ve olayı tüketiciler bazında daha özele indirgemıştır (Bakırcı, 1999).

Fiyatların zaman içinde sürekli olarak değiştiği varsayıldığı durumda, fiyatlarda bir düşüş gerçekleştiğinde, gelecekte de bu düşüşün süreceği konusunda tüketicide bir şüphe uyanması muhtemeldir. Eğer tüketicinin gelecekte fiyatların daha da düşeceğine dair bir beklentisi varsa, elindeki parayı hemen harcamayıp bir süre bekleyecektir. Yani, bugünkü tüketiminden gelecekteki tüketimi lehine vazgeçecektir. Tüketicinin bu şekilde davranmasının sebebi paranın, mala kıyasla sürekli bir satın alma gücü kazanmasıdır (Çavdar, 1972). Kişiler, gelecekte gelirlerinde artış olacağını tahmin ediyorsa bugün için tüketimlerini arttırmaları muhtemeldir. Bu, Sürekli Gelir Hipotezi'nin ardında yatan

temel düşüncedir. Sürekli gelir, kişinin gelecekte elde etmeyi beklediği gelirlerin ortalamasıdır ve Sürekli Gelir Hipotezi, kişinin tüketim harcamalarının sürekli gelirinin sabit bir oranının olacağını varsaymaktadır (Wessels, 2002).

Bir diğer ifadeye göre ise tüketiciler fiyatların artacağını bekliyorlarsa, fiyat artışları gerçekleşmeden araba, mobilya gibi dayanıklı tüketim mallarını satın almaya eğilimli olmaktadır. Buna karşılık kişilerin, gelecekteki gelirleri konusunda belirsizlikler varsa veya işsiz kalma konusunda endişeleri varsa harcamaları konusunda daha temkinli davranacaklardır (Sloman, 2004). Ekonomi büyüdükçe, cari ve gelecekteki beklenen gelirin her ikisi de yükselmektedir. Yüksek cari gelir, bugün için daha fazla tasarrufa yol açmaktadır. Ancak, gelecekte yüksek gelir beklentisi olduğu durumda bugün için daha az tasarruf meydana gelmektedir. Bu yüzden, cari gelir ile tasarruf düzeyi arasında zayıf bir ilişki vardır (Krugman ve Wells, 2011).

2.6. Tüketim Teorileri

2.6.1. Mutlak Gelir Hipotezi

Tüketim harcamalarını bir bütün olarak sorgulayan, makro tüketim teorisini ilk kez ortaya koyan Keynes olmuştur. Keynes'e kadar olan dönemde, toplam talebi meydana getiren toplam tüketim ve toplam yatırım harcamaları teorik açıdan değerlendirilmemiştir. *“Makro bir büyüklük olarak tüketim harcamalarının incelenme ihtiyacını hisseden ve toplam tüketime, ekonomik ilişkiler yumağında stratejik bir rol biçen ilk iktisatçı Keynes'tir.”* (Paya, 1997).

Gelir ile tüketim arasındaki ilişkiyi sistemli bir şekilde inceleyen J. Maynard Keynes 1936 yılında yayınladığı çalışmasında “temel psikolojik yasa”dan hareketle bu hipotezi geliştirmiştir. Keynes Genel Teori’de bu durumu şöyle açıklar: *“A priori insanın doğasına ilişkin bilgimiz ve deneyimle elde ettiğimiz detaylı gerçekler çerçevesinde tam anlamıyla güvendiğimiz temel psikolojik kanun, kişinin, bir kural ve*

ortalama olarak, geliri arttıkça yaptığı tüketimi artırmasıdır. Ancak, tüketimdeki artış, gelirdeki artış kadar değildir.” (Keynes, 2008).

2.6.1.1. Keynesyen Tüketim Fonksiyonu

Keynes, tüketim ile ilgili 3 temel husus üzerinde durmuştur. Bunlar aşağıda belirtildiği gibidir:

1) Keynes, bireylerin sahip oldukları gelirleri doğrultusunda belirli bir harcama alışkanlıkları edindiklerini öne sürmüştür. Buna göre bireyler, gelirleri arttıkça tüketimini artırmakta fakat tüketim artışı gelir artışı kadar olmamaktadır. Çünkü, Keynes kullanılabilir gelirdeki bir birimlik artışın ne kadarının tüketim harcamalarına gittiğini gösteren ve tüketim harcamalarındaki artışın kullanılabilir gelirdeki artışa oranı şeklinde ifade edilen marjinal tüketim eğilimini (MPC) pozitif ancak birden küçük olarak bulmuştur. Bu durum, bireyin alışkanlıklarının veri zaman içinde nesnel koşullardaki değişimlere adapte olamadığı kısa dönem için geçerlidir. Dahası kişi, fiili geliri ve alışageldiği yaşam standardını sürdürmek için yaptığı harcamalar arasındaki farkı tasarruf etme eğiliminde olur. Ayrıca, gelir artışı ile tüketim harcamalarının arasında bir zaman farkı bulunduğu da bahsetmiştir. Yani, kişiler gelirleri yükseldiği zaman aniden tüketimlerini arttırmamakta, gelir artışından bir süre sonra tüketim harcamalarını arttırmaktadırlar. Ancak, kişinin harcamalarını gelirinde meydana gelen değişimlere zaman açısından uydurması halinde, artan gelir ile tasarrufların yükselmesi ve düşen gelir ile birlikte tasarrufların düşmesi belli bir zaman sonrasında değil hemen gerçekleşmektedir (Keynes, 2008; Paya, 1997; Dönek, 1996).

Keynes'in tüketim teorisi fonksiyonel olarak ifade edilecek olursa aşağıdaki gibidir: (Paya, 1997).

$$C = a + cY$$

Burada:

C: toplam tüketimi,

Y: cari kullanılabilir geliri,

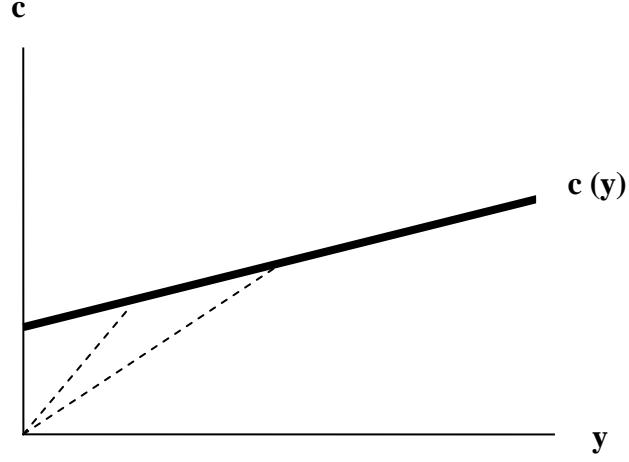
a: otonom tüketim harcamalarını,

c: marjinal tüketim eğilimini ifade etmektedir.

Burada (a) ve (c) sabittir ve (c)'nin, $0 < c < 1$ olduğu belirtilir.

Keynes'in geliştirdiği Mutlak Gelir Hipotezi'ne göre, cari kullanılabilir gelir ile cari tüketim harcamaları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Kullanılabilir gelir, kişisel gelirden dolaysız vergiler çıkarıldıktan sonra kalan ve tüketicinin harcaması için hazır olan gelirdir. Buna göre, cari kullanılabilir geliri esas alan Keynes'in tüketim fonksiyonuna "*Mutlak Gelir Hipotezi*" denmektedir (Bocutoğlu, 2011).

2) Mevcut seviyedeki nispi gelir düşüşleri karşısında bireyler, gelir düşüşleri oranında tüketimlerini azaltmaksızın tüketim kalıplarını koruyacaklardır ve gelir artışları karşısında da tüketim seviyelerini gelirdeki artışla orantılı bir biçimde arttırmayacaklardır. Keynes'in tüketim fonksiyonu Şekil 1'de gösterilmiştir. Bu fonksiyon, gelir artışları karşısında bireyin gelir artışına nazaran daha az harcama eğilimi içinde olduğunu göstermektedir. Yani, bireyin gelir artışları karşısında daha fazla tasarruf eğilimi içinde olduğu anlamına gelmektedir. Bu bulgular, bir bakıma Keynes'in "Zenginler nispeten daha fazla tasarruf eder." varsayımını doğrular niteliktedir (Branson, 1995).

Şekil 1. Keynes'in Tüketim Fonksiyonu

Kaynak: Branson, 1995.

Orijinden tüketim fonksiyonunun herhangi bir noktasını birleştiren doğrunun eğimi ortalama tüketim eğilimini (APC) verir. Tüketim fonksiyonunu temsil eden doğrunun kendi eğimine ise marjinal tüketim eğilimi (MPC) denir. Şekil 1'den anlaşıldığı üzere marjinal tüketim eğilimi ortalama tüketim eğiliminden küçüktür ($MPC < APC$) (Branson, 1995). Özetle, geliri artan birey, bu gelir artışına aynı oranda bir tüketim harcamasıyla karşılık vermemekte ya da geliri azalan birey, bu gelir azalışına aynı oranda bir tüketim azalışıyla karşılık vermemektedir.

3) 1936 yılına kadar hüküm süren Klasik İktisat yaklaşımına göre, faiz oranı ve tüketim harcamaları arasında zıt yönlü bir ilişkinin olduğu kabul edilmekteydi. Bu anlayışa göre, faiz oranı artışı bireyleri tüketim yerine tasarruf yapmaya yöneltecek ve dolayısıyla bireylerin tüketim harcamaları azalacaktır. Keynes, Klasik İktisatçıların kabul ettiği faiz oranı ve tüketim harcamaları arasındaki ters yönlü ilişkinin varlığını kabul etmemiştir. Bunun yerine tüketim harcamalarını belirleyen en temel hususun kullanılabilir gelir olduğunu iddia etmiştir (Bocutoğlu, 2011).

Keynes'e göre, faiz oranında meydana gelen değişikliklerin cari tüketim harcamaları üzerindeki etkisi belirsiz ve karmaşık bir durumdur. Faiz oranlarında uzun dönem dalgalanmalar olursa, sosyal alışkanlıklar önemli ölçüde değişecek ve kişisel harcama eğilimi etkilenecektir. Bununla birlikte faiz oranlarındaki kısa dönemli dalgalanmaların, harcamaları negatif veya pozitif yönde direkt olarak etkilemesi pek muhtemel değildir. Keynes'e göre, gelirleri sabit olduğu sürece faiz oranlarının yüzde 5'ten yüzde 4'e düşmesi sebebiyle yaşam biçimlerini değiştirecek pek insan yoktur. Yani, faiz oranlarının veri bir gelir düzeyinde, yapılan bireysel harcamalar üzerindeki etkisi ikincil derecededir ve pek de önemli değildir (Keynes, 2008).

Toplumun tüketim için yaptığı harcama miktarı kısmen gelirine, kısmen mevcut diğer şartlara ve kısmen de harcamaları gerçekleştiren bireylerin öznel ihtiyaçlarına, psikolojik eğilimlerine, alışkanlıklarına ve gelirin bireyler arasındaki dağılımını sağlayan temel ilkelere bağlıdır. Harcamaya sebep olan etkenler karşılıklı etkileşim halindedir ve bunları öznel unsurlar ve nesnel unsurlar diye iki grup haline ayırmak gerekmektedir (Keynes, 2008).

Keynes tüketim eğilimini etkileyen nesnel unsurları, ücret ve fiyat seviyesindeki değişmeler; amortisman uygulamasındaki değişmeler; sermaye değerindeki değişmeler; faiz haddindeki değişmeler; vergi politikasındaki değişmeler; gelecekteki gelirle ilgili tahminlerde değişmeler olarak sınıflandırmıştır (Uluatam,1993). Harcamadan kaçınmaya sebep olan daha doğrusu tasarruf etmeye sebebiyet veren öznel unsurlar ise kısaca ihtiyat, öngörü, hesaplama, iyileştirme, bağımsızlık, girişim, gurur ve para hırsı olarak da adlandırılabilir. Buna karşılık tüketim eğilimini etkileyen öznel unsurlar ise haz, öngörüsüzlük, cömertlik, yanlış hesaplama, gösteriş ve savurganlık olarak adlandırılabilir (Keynes, 2008).

2.6.1.2. Mutlak Gelir Hipotezi'ne İlişkin Eleştiriler ve Ampirik Bulgular

Keynes'in tüketim fonksiyonu önermesinden kısa süre sonra iktisatçılar, onun varsayımlarının geçerliliğini sınamak için birçok çalışma yapmışlardır. İlk çalışmalarda, Keynes'in tüketim fonksiyonunun dayanağını oluşturan üç temel varsayımın geçerliliği

doğrulanmıştır. Keynesyen tüketim fonksiyonu erken başarılarla ulaşmasına rağmen çok geçmeden bazı anormallikler ortaya çıkmıştır. Bu anormallikler, Keynes'in gelir arttıkça ortalama tüketim eğiliminin azaldığını ifade eden varsayımıyla ilgilidir (Mankiw, 2010).

Teorinin kabulü, yani $MPC < APC$, sonuç olarak da gelirler artarken APC'nin azalması, 1940'lı yıllarda durgunluk tezini ortaya çıkarmıştır. Eğer tüketim böyle bir seyir izliyorsa, gelirler artarken tüketim talebinin gelire oranı azalacaktır (Branson, 1995). Mutlak Gelir Hipotezi'nin geçerli olduğu büyüyen bir ekonomide C/Y oranı sürekli olarak düşecektir ve talep yetersizliği ile karşılaşan ekonomide durgunluk yaşanacaktır. Ekonominin durgunluğa girmemesi için, I/Y oranı veri iken G/Y oranının sürekli artması, yani hükümet harcamalarının reel GDP'den daha hızlı büyümesi gerekmektedir.

$$Y = C + I + G$$

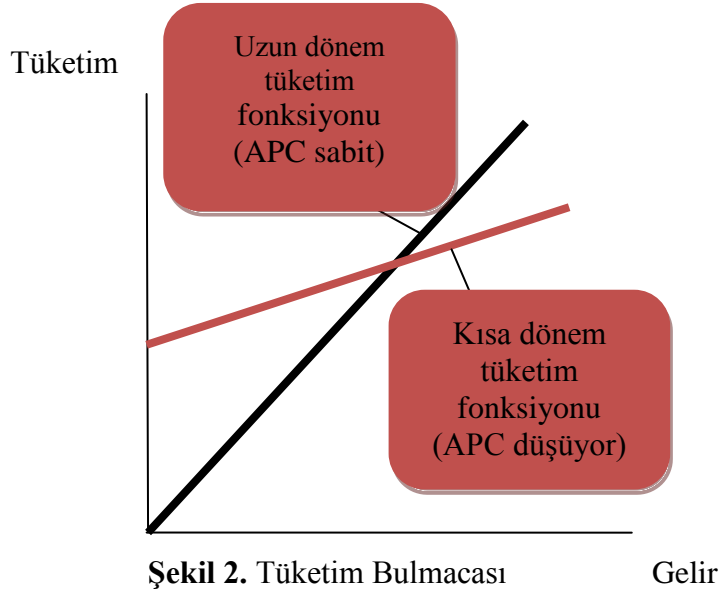
$$1 = C/Y + I/Y + G/Y$$

Dolayısıyla Mutlak Gelir Hipotezi, büyüyen bir ekonomide, I/Y oranı veri iken azalan C/Y oranına karşılık, G/Y oranının artmaması durumunda ekonominin durgunluğa gireceğini ifade etmektedir; bu duruma kısaca durgunluk tezi (stagnation thesis) denir (Ünsal, 2011).

İkinci Dünya Savaşı süresince, hükümet harcamalarının yüksek değerlere ulaşması karşısında ekonomi hızla büyümüş, bu durum birçok iktisatçıyı savaş sona erip hükümet harcamaları azaldığında ekonominin tekrar durgunluğa girmesi konusunda endişelendirmiştir. Keynesyen tüketim fonksiyonu temelinde bu iktisatçılar, eğer devlet savaş sonrası toplam talebi artırmak için harekete geçmezse ekonominin uzun süreli durgunluk yaşayacağını ileri sürmüşlerdir. Ancak durum iktisatçıların düşündüklerinin tersi olarak gerçekleşmiştir. Gelirler savaş sonrası dönemde artmış, Keynesyen tüketim fonksiyonunda belirtildiği gibi artan gelirler tasarruf oranında büyük değişimlere yol açmamıştır. Böylelikle Keynes'in, gelir arttıkça ortalama tüketim eğiliminin artacağına dair varsayımının geçerli olmadığı anlaşılmıştır (Mankiw, 2010; Branson, 1995).

Tüketim harcamalarının belirlenmesinde, Mutlak Gelir Hipotezi'nin geçerliliğini sınavan birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Simon Kuznets'in, 1946 yılında ABD için 1869 ve 1938 yılları arasını kapsayan uzun bir dönem için yaptığı tüketim fonksiyonu tahminidir (Ackley, 1961). Kuznets, incelediği dönem içinde gelirden meydana gelen önemli değişmelere rağmen tüketimin gelire oranının, on yıldan on yıla hatırı sayılır derecede istikrarlı olduğunu keşfetmiştir. Burada önemli bir soru, Keynes'in varsayımlarının kısa zaman serileriyle hanehalkı verilerini esas alan çalışmalarda neden geçerli olduğu, uzun zaman serileri incelendiğinde bu varsayımların neden geçersiz olduğudur (Mankiw, 2010).

Şekil 2'de söz konusu bulmaca gösterilmektedir. Bulgular iki tüketim fonksiyonunun varlığını ortaya koymaktadır. Kısa dönemde, kullanılabilir gelir arttığında ortalama tüketim eğiliminin değeri azalmaktadır. Ancak, uzun dönemde kullanılabilir gelir arttıkça, ortalama tüketim eğiliminin değeri sabit kalmaktadır ve marjinal tüketim eğilimine eşit olmaktadır (Bocutoğlu, 2011). Şekil 2'de gelir ile tüketim arasındaki bu iki ilişki kısa dönem ve uzun dönem tüketim fonksiyonu olarak adlandırılmıştır.

Şekil 2. Tüketim Bulmacası
Kaynak: Mankiw, 2010.

Hanehalkı verilerine ilişkin çalışmalarla kısa zaman serilerinde, tüketim ile gelir arasındaki ilişki Keynes'in varsayımını desteklemektedir. Yani, kısa dönem tüketim fonksiyonu azalan bir ortalama tüketim eğilimi göstermektedir. Şekil 2'de bu ilişki, kısa dönem tüketim fonksiyonu olarak adlandırılmıştır. Ancak uzun zaman serilerine ilişkin çalışmalar ortalama tüketim eğiliminin gelir ile beraber sistematik bir şekilde değişmediğini ortaya koymuştur. Yani, uzun dönem tüketim fonksiyonu sabit bir ortalama tüketim eğilimi göstermektedir. Şekil 2'de bu ilişki, uzun dönem ortalama tüketimi olarak adlandırılmıştır (Mankiw, 2010).

Arthur Smithies (1945) uzun dönemli tüketim araştırmalarının sonucunu Keynes'in tüketim fonksiyonu ile bağdaştırmaya çalışmıştır. Amerika Birleşik Devletleri için yaptığı uzun dönemli tüketim fonksiyonunda marjinal tüketim eğilimi ile ortalama tüketim eğilimlerinin birbirlerine eşit ($MPC=APC$) olduğunu söylemekle birlikte uzun bir zaman dönemi içinde tüketim fonksiyonunda kaymaya yol açan farklı unsurların olduğunu belirtmiştir. Bu unsurların tüketim fonksiyonunda yol açtığı kaymanın gelir artışı sebebiyle ortalama tüketim eğiliminde (APC) meydana çıkacak artışı tesadüfi olarak bertaraf edecek bir etki yaptığını belirtmektedir (Uluatam, 1993).

Parker (2010)'a göre Keynes, tüketim fonksiyonunda teorisine fayda maksimizasyonu bakımından hiçbir dayanak vermemiştir; ayrıca temel psikolojik yasadan hareketle tüketicinin niçin böyle davrandığına da yer vermemiştir. Keynes, rasyonel seçim teorisinin yerine, insan doğası bilgisine inanmaktadır ve tüketim fonksiyonuna yönelik öngörülerini sayısal verilere dayanmamaktadır, bunun yerine deneyimlerin detaylı gerçeklerinden destek sağlamayı öne sürmektedir.

Alimi (2013), Dünya Bankası'ndan elde edilen verilerle 1970 ile 2011 yılları arasında Nijerya için Mutlak Gelir Hipotezi açısından gelir-tüketim ilişkisini incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, kısa dönem için MPC Keynes'in Mutlak Gelir Hipotezi ile uyum içindedir. Ancak, uzun dönemde Keynes'in iddia ettiği gibi $MPC < APC$ değil, MPC neredeyse APC 'ye eşit bulunmuştur.

Tarı ve Çalışkan (2005), Kocaeli ili için kırsal ve kentsel alanda toplam 400 hanehalkına yüz yüze mülakat tekniği uygulayarak kısa dönemli hanehalkı tüketim davranışını en iyi açıklayan hipotezi belirlemeye çalışmıştır. Elde edilen bulgular, Mutlak Gelir Hipotezi'nin bütün varsayımlarını doğrulamıştır. Kocaeli ilinde hanehalkı tüketim harcamalarını belirleyen temel faktör, hanehalkı cari harcanabilir gelirdir. Gelir seviyesi yükseldikçe hanehalklarının ortalama tüketim eğilimi düşmektedir. Tüketim fonksiyonunda yer alan sabit terim istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Böylece, APC'nin MPC'den yüksek olacağı yönündeki Keynes'in varsayımı da teyit edilmiştir.

Ofwona (2013), Dünya Bankası'ndan elde ettiği veriler ile Kenya için 1992 ile 2011 yılları arasında gelir-tüketim ilişkisini Keynes'in Mutlak Gelir Hipotezi açısından sınamıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Kenya'da tüketimin gelir tarafından belirlendiği ve Mutlak Gelir Hipotezi'nin varsayımlarının Kenya için iyi çalıştığı ortaya koyulmuştur.

2.6.2. Nispi Gelir Hipotezi

Keynes'in tüketim teorisine yönelik ampirik bulguların kısa ve uzun dönemler açısından çelişkili sonuçlar vermesi, yeni teorilerin geliştirilmesine sebep olmuştur. Bunlardan biri 1949 yılında Duesenberry'nin geliştirdiği "*Nispi Gelir Hipotezi*"dir. Bu hipotezin iki farklı yorumu vardır. Ancak ikisi de temelde Keynes'in tüketim teorisine bağlıdır. Geliştirilen bu teoriler Keynes gibi, gelir-tüketim ilişkisinden hareket etmekte ve ortalama tüketim eğiliminin zaman içerisinde neden düşmediğini açıklamaya çalışmaktadırlar (Paya, 1997). Ayrıca, bu hipotez tüketicinin sosyo-psikolojik davranışına dayanarak, bireylerin tüketim davranışlarının birbirine bağlı olduğu ve bu davranışların zaman içinde geri döndürülemez olduğu yönünde iki temel önermeden meydana gelmektedir (Singh ve Kumar, 1971).

1935-1936 ve 1941-1942 yıllarında servete dayalı olarak yapılan yatay kesit bütçe anketleri, gelir artışı ile birlikte tasarruf oranının da arttığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, Kuznet (1942) tarafından toplanan 1869'dan 1929'a kadar olan gelir ve toplam tasarrufla ilgili verilerden, tasarruf oranında daha az bir eğilim ortaya çıkmıştır.

Duesenberry, bu durum için bireysel tüketim fonksiyonunun diğer insanların mevcut gelirine bağlı olduğunu öne sürmüştür (Alvarez-Cuadrado ve Long, 2011). Duesenberry, kişilerin grup halindeki davranışlarına dikkat çekmiştir. Bu davranışlar, bireylerin bağımsız hareketlerinin toplamı gibi görünmesine rağmen, aslında biri diğerinin etkisi altında kalmaktadır. Yani toplam, bireylerin eğiliminden farklı bir karakter taşımaktadır. Bireysel tüketim fonksiyonları, hareket tarzları ve tepkilerinde hiçbir zaman bağımsız değildirler. Aksine, birbirlerine bağlıdırlar ve biri diğerine etki edebilmektedir. Duesenberry'nin bahsettiği bu etkileşime *gösteriş etkisi* denmektedir (Ülgener, 1974).

Bir sosyal sınıfın, üstünlük arzularına cevap veren taklit ve gösteriş tüketimi uzun vadede tasarrufu azaltmaktadır. Toplumda zamanla ortaya çıkan arzu ve ihtiyaçlar tüketimi kamçulamaktadır. Duesenberry'nin araştırmalarına göre, düşük gelirli bir aile 1917 ve 1939 yılları arasında kazandığı 100 doların %8'ini tasarrufa ayırmakta idi. Buna karşın aynı aile 1941 yılına geldiğinde aynı geliri ile hiç tasarruf yapmamakta idi (Unay, 1999).

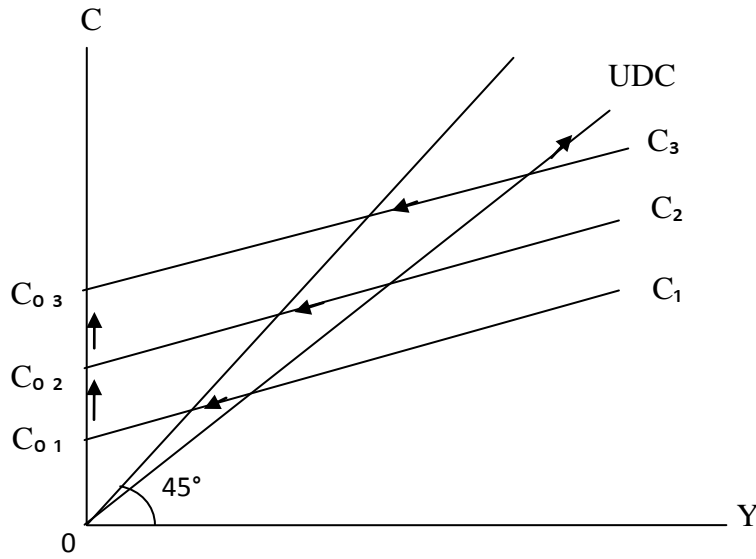
Nispi Gelir Hipotezi'nin birinci varsayımına göre, tüketiciler tüketim kararlarını sadece kullanılabilir gelirlerine göre değil ayrıca, içinde buldukları sosyal çevrenin tüketim davranışlarına göre vermektedir. Kişilerin kullanılabilir gelirleri arttığında, tüketim harcamaları hemen artmamaktadır. Çünkü kişiler, gelirleri artarken buldukları sosyal çevrenin tüketim davranışını da gözlemlemektedirler. Eğer içinde buldukları sosyal çevrenin, gelir dağılımından aldığı pay değişmemişse, yani sosyal çevrenin kullanılabilir geliri aynı oranda artmışsa ve tüketicinin geliri grup üyelerine kıyasla nispi olarak değişmemişse, tüketiciler harcama kalıplarını değiştirmezler. Bu sebeple, ortalama tüketim eğilimi zaman içinde kullanılabilir gelir artışına rağmen değiştirmemektedir (Bocutoğlu, 2011).

İkinci varsayımına göre, kişilerin tüketim kalıpları geçmişte edindiği alışkanlıklara bağlıdır ve tüketicinin gelirinde bir düşüş yaşanması halinde tüketim, gelirdeki azalışa nazaran daha yavaş düşmektedir (Palley, 2008). Dusenberry, hanehalkının tüketim

harcamasının yalnızca mevcut harcanabilir gelirine değil, aynı zamanda şimdiye kadar ulaşılan en yüksek gelir seviyesine bağlı olduğunu iddia etmektedir (Khan, 2014).

Konjunktür devresinin genişleme döneminde kullanılabilir gelir artarken gelir dağılımı değişmemekle beraber tüketicilerin nispi gelirleri de değişmeyeceği için, uzun dönemde ortalama tüketim eğilimi sabit kalmaktadır. Buna rağmen, konjunktür devresinin daralma döneminde kullanılabilir gelir azalırken tüketiciler, tüketim harcamalarını azaltmak yerine tasarruflarını eriterek aynı tüketim harcaması seviyesini korumaya çalışmaktadırlar. Çünkü tüketiciler, kullanılabilir gelirleri azalırken edindikleri tüketim alışkanlıklarından kolayca vazgeçememektedirler (Bocutoğlu, 2011).

2.6.2.1. Nispi Gelir Hipotezi Tüketim Fonksiyonu

Şekil 3. Kısa ve Uzun Dönem Tüketim Fonksiyonu
Kaynak: Unay, 1999.

Şekil 3'te C1, C2 ve C3 eğrileri birbirini izleyen kısa dönemli tüketimi göstermektedir. Bu eğrilerden her biri bir önceki döneme göre daha yüksek tüketimi belirtmektedir. Gelirin değişen değerleri ile buna karşılık gelen tüketimin birbirini izleyen değerleri birleştirilirse, uzun dönem tüketim fonksiyonu (UDC) elde edilmektedir. Gelir yükseldiğinde tüketim, uzun dönem tüketim (UDC) fonksiyonuna

göre yükselmesine rağmen gelir düştüğünde gelir azaldığında tüketim kısa dönem (C_1 , C_2 , C_3) tüketim fonksiyonuna göre düşmektedir. Bu yüzden uzun dönemde tüketim, o dönemin gelirinden farklı faktörlere de bağlı olmaktadır (Unay, 1999).

Nispi Gelir Hipotezi'nde gelir azalınca tüketim harcamalarında ortaya çıkan bir azalma, gelir artınca tüketimde ortaya çıkan artıştan küçüktür. Yani, gelir azaldığında ortaya çıkan azalışın, gelir artınca tüketimde ortaya çıkan artıştan daha küçük olmasına *mandal etkisi-takoz etkisi (ratchet effect)* denmektedir (Ünsal, 2011). Duesenberry, mandal-takoz etkisinin varlığı için Keynes'in Genel Teorisi'nde ileri sürdüğü temel psikolojik yasaya alternatif olarak bir temel psikolojik önerme ileri sürmektedir. Buna göre, yüksek bir harcama düzeyine sahip olan bir hanehalkı için geliri azaldığında harcamalarını azaltmak, düşük bir gelir düzeyine sahip olan bir hanehalkına göre çok daha zordur. Bu önermeye göre, gelir daha önce ulaşılan bir düzeyin altına indiğinde tüketim harcamaları azalmayacaktır. Çünkü, sahip oldukları yaşam standartlarını korumak isteyen hanehalkları, tasarruflarını kullanarak harcamalarını finanse edecekler, yani negatif tasarruf yapacaklardır (Duesenberry, 1952).

Duesenberry, hipotezini aile bütçesine dayanan çalışmalarla kanıtlamaya çalışmıştır. Nispi Gelir Hipotezi'ne göre farklı gelir grubuna dâhil olan ailelerin tüketim davranışları Mutlak Gelir Hipotezi'nden farklı sonuçlar ortaya koyması beklenmektedir. Aynı gelir grubunda bulunan iki tüketicisi, toplumsal statüsü gereği kendisiyle aynı gelir grubuna giren diğer tüketiciden daha fazla tüketim harcamasında bulunuyorsa, toplumsal statüsü yüksek olan tüketicinin tüketim oranı daha yüksek çıkmalıdır. Duesenberry bu fikrini aynı gelir grubuna giren aileler içinde (a) halinden memnun olanlar ile olmayanların, (b) zenciler ile beyazların, (c) farklı büyüklükteki şehirlerde yaşayanların tüketim oranlarının farklı oluşuna dayandırmıştır (Uluatam, 1993).

2.6.2.2. Nispi Gelir Hipotezi'ne Yönelik Eleştiriler ve Ampirik Bulgular

Nispi Gelir Hipotezi, uzun dönemde, kullanılabilir gelir değişirken ortalama tüketim eğiliminin niçin sabit kaldığını açıklamakla birlikte, gerek Keynes'in Mutlak

Gelir Hipotezi gerekse Nispi Gelir Hipotezi tüketicilerin fayda maksimizasyonunu esas alan mikro temellerden yoksun bulunmaktadır. Her iki teori de tüketim harcamalarını tüketicilerin psiko-sosyal davranış kalıplarıyla açıklamaya çalışmaktadır. Bu sebeple, iki hipotez de eleştirilmektedir (Bocutoğlu, 2011).

Nispi Gelir Hipotezi ile ilgili eksiklerden biri de, servetin tüketim üzerindeki etkisinin ihmal edilmiş olmasıdır. Duesenberry, zenci ve beyaz ailelerin aynı gelir grubuna dâhil olmalarına rağmen, siyah ailelerin beyaz ailelere göre daha fazla tasarrufta bulduklarını ve daha düşük bir ortalama tüketim eğilimine sahip olduklarını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, Nispi Gelir Hipotezi bu grupların tüketim davranışlarındaki farklılığı içinde buldukları sosyal sınıfın nispi gelir dağılımına bağlamaktadır. Oysa Tobin ve Friedman'ın da vurguladığı gibi, tasarruflardaki farklılıklar bireylerin servetlerindeki farklılıklardan da kaynaklanabilmektedir (Brown, 1988).

Gelir ile tüketimin her zaman aynı yönlü değişmesinin varsayılması, maksimum fayda yaklaşımına uymayan bir yöntemin kullanılması ve tüketim davranışlarının tersine döndürülemez oluşunun kabul edilmesi Nispi Gelir Hipotezi'nin eksikleri arasındadır (Bakırcı, 1999).

Brown (1952), Kanada verileriyle yaptığı çalışmada insanların tüketim davranışlarını yavaş bir şekilde değiştirdiklerini ve gelir değişimlerine karşı tepkilerinin gecikme içerdiği sonucuna ulaşmıştır. Brown (1952)'de alışkanlığı sürdürme modelini geliştirmiş, bireylerin alışkanlıklarından zor vazgeçtikleri konusu üzerinde durmuştur. Bu modele göre herhangi bir dönemdeki tüketim, alışkanlıkların sürdürülmesi sebebiyle daima önceki dönemin tüketiminden etkilenmektedir. Diğer bir deyişle tüketimin, gelirin geçmişteki en yüksek seviyesinden çok, geçmişteki en yüksek tüketime bağlı olduğu görüşündedir.

Khan (2014), Pakistan'da rastgele seçilen 300 aile için, iki köyde hanehalkı düzeyinde bir anket çalışması yapmıştır. Yatay kesit ve zaman serisi verilerini kullanarak, hanehalkı gelirleri ve tüketimleri arasındaki ilişkiyi ampirik olarak

araştırmıştır. Çalışma, hanehalkının mevcut gelir düzeyi, aile büyüklüğü, hanehalkı eğitimi, yaş ve sosyal statü gibi faktörlerin hanehalkı tüketimine olumlu katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Hanehalkının tüketim harcamalarını etkileyen en önemli faktörlerden biri sosyal statü olarak bulunmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre, Nispi Gelir Hipotezi'nin desteklendiği ve hanehalkı tüketiminin sadece hanehalkı mevcut gelir düzeyinden değil, daha önce ulaşılan en yüksek gelir seviyesinden ve diğer hanehalklarının tüketim şekillerinden etkilendiği bulunmuştur.

2.6.3. Zamanlararası Tüketim Tercih

Ekonominin işleyişi bireylerin kararlarına ve dolayısıyla karar mekanizmalarına bağlı olmaktadır. Bu sebeple bireylerin fayda fonksiyonunun nasıl belirlendiği önem arz etmektedir. Zaman içerisindeki farklı alternatiflerle ilgili karar sürecini ekonomik birimin yani tüketicinin tercihleri belirlemektedir. Zaman boyutundaki tercihler ise *zamanlararası seçim (intertemporal choice)* olarak adlandırılmaktadır (Taşdemir, 2006).

Irving Fisher, 1930 yılında yayımladığı “Faiz Teorisi” (The Theory of Interest) adlı çalışmasında modern zamanlararası tercih teorisini geliştirmiştir. Zamanlararası kayıtsızlık eğrisi ve zamanlararası bütçe doğrusu kullanılarak bugünkü ve gelecek dönem tüketim bileşimlerinin aktarıldığı ünlü Fisher diyagramı hâlâ mikro iktisat, makro iktisat ve finans derslerinde temel unsur olarak kullanılmaktadır (Thaler, 1997).

Friedman'ın Sürekli Gelir Hipotezi ve Modigliani'nin Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'nin her ikisi de tüketimin sadece cari gelire bağlı olmaması gerektiğini göstermek üzere dayanağını Irving Fisher'in tüketici kuramından almaktadır. Rasyonel tüketicilerin nasıl zamanlararası tercih yani, farklı zaman dilimlerini içeren seçimler yaptıklarını çözümlleyen Fisher'in modeli, tüketicilerin karşı karşıya buldukları kısıtları, onların seçimlerini ve söz konusu kısıt ve seçimlerle birlikte tüketicilerin tüketim ve tasarruf kararlarıyla ilgili seçimlerini nasıl belirlediklerini açıklamaktadır (Mankiw, 2010).

2.6.3.1. Zamanlararası Bütçe Kısıtı

Tüketiciler ne kadar harcayabilecekleri konusunda bütçe kısıtı olarak adlandırılan bir kısıt ile karşı karşıya gelmektedir. Yani, cari dönemde ne kadar tüketip gelecek dönem için ne kadar tasarruf edeceklerine karar verirken bugünkü ve gelecekteki tüketim için kullanılabilir toplam kaynakları ölçen bir zamanlararası bütçe kısıtı ile karşılaşmaktadırlar (Mankiw, 2010). Fisher, analizini basite indirmek amacıyla birinci dönem bugünü, ikinci dönem geleceği temsil etmek üzere insanların yaşamının iki dönemden meydana geldiğini varsaymıştır (Sachs ve Larrain, 1993).

Birinci dönem tüketicinin gençliğini, ikinci dönem ise yaşlılığını temsil etmektedir. Değişkenlerin tamamı reel olarak kabul edildiği durumda, tüketici birinci dönemde Y_1 kadar gelir elde etmekte ve C_1 kadar tüketim yapmaktadır. İkinci dönemde ise Y_2 kadar gelir elde etmekte ve C_2 kadar tüketim yapmaktadır. Tüketicinin borç alma ya da tasarrufta bulunma imkânı olduğundan dolayı herhangi bir dönemde tüketim, gelirden büyük ya da küçük olabilmektedir. Birinci dönemde tasarruf, $S = Y_1 - C_1$ 'dir. İkinci dönemde tüketim, kişinin tasarruftan elde ettiği faiz dâhil birikmiş tasarruf miktarı ile ikinci dönem gelirinin toplamına eşittir. Yani, $C_2 = (1 + r)S + Y_2$ 'dir. Burada r reel faiz oranıdır. Birinci dönemde tüketim yerine tasarruf yapan bir kişi elde ettiği faiz geliriyle, ikinci dönemde ek tüketim imkânı sağlamaktadır. Burada borçlanmadaki faiz oranı ile tasarruftaki faiz oranı aynı kabul edilmektedir. Ayrıca üçüncü bir dönem söz konusu olmadığı için tüketici ikinci dönem tasarrufta bulunmamaktadır.

Tüketicinin bütçe kısıtını elde etmek için önceki iki denklemi birleştirmek gerekmektedir. Birinci denklemdeki S ifadesini ikinci denklemde yerine koyulduğunda aşağıdaki denklem elde edilmektedir.

$$C_2 = (1 + r)(Y_1 - C_1) + Y_2$$

Bütün tüketim terimleri bir araya getirildiğinde aşağıdaki denkleme ulaşılmaktadır:

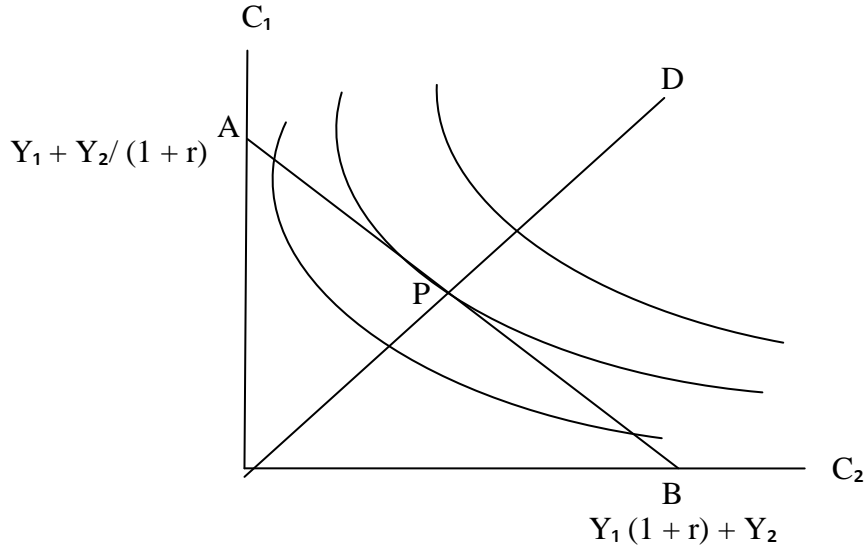
$$(1 + r)C_1 + C_2 = (1 + r)Y_1 + Y_2$$

Her iki taraf $(1 + r)$ 'ye bölüldüğünde aşağıdaki denklem elde edilmektedir:

$$C_1 + \frac{C_2}{1 + r} = Y_1 + \frac{Y_2}{1 + r}$$

Denklem iki dönemdeki tüketimi iki dönemdeki gelir ile ilişkilendirmektedir ve bu denklem, zamanlararası bütçe kısıtını ifade etmektedir (Mankiw, 2010).

2.6.3.2. Zamanlararası Kayıtsızlık Eğrileri ve Fayda Optimizasyonu

Şekil 4. Tüketici Biriminin İki Zaman Diliminde Hipotetik Kayıtsızlık Eğrileri ve Bütçe Doğrusu

Kaynak: Friedman, 1957.

Şekil 4'te zamanlararası bütçe kısıtını AB doğrusu temsil etmektedir ve grafiğin anlaşılmasını kolaylaştırmak için zaman periyotları, birinci yıl ve ikinci yıl olarak kabul edilmektedir. İki dönemdeki tüketim tercihleri ise aynı eğri üzerinde tüketiciye aynı fayda düzeyini sağlayan, negatif eğimli ve orijine göre dışbükey kayıtsızlık eğrileri ile temsil edilmektedir. Y_1 ve Y_2 , sırasıyla, tüketicinin birinci ve ikinci yıllardaki kazançları ve r faiz oranıdır. A noktası, tüketicinin ikinci yıl için hiç tüketim yapmazsa birinci yılda harcayabileceği maksimum miktarı göstermektedir ve tüketici bu noktada ikinci yıl geliri karşılığında borçlanmaktadır. B noktasında ise tüketici birinci yıl için hiç tüketim yapmamaktadır. Birinci yıl gelirinin tümünü, faiz karşılığında borç veren tüketici, ikinci yılda ek kazanç elde edecektir. Bütün bu açıklamalar doğrultusunda tüketici için en uygun birleşim, bütçe doğrusunun kayıtsızlık eğrisine teğet olduğu P noktasıdır (Friedman, 1957).

Fisher modeline göre tüketiciler, gelirdeki artışın birinci ya da ikinci dönemde gerçekleşmesine bakmaksızın bu artışı her iki dönemdeki tüketime yaymaktadır. Bu davranış *tüketim düzgünleştirilmesi* olarak adlandırılmaktadır. Dönemler arasında borç alıp borç verebilen tüketici için bugün ne kadar tüketildiğine bağlı olarak gelirin zamanlaması önemli olmamaktadır. Yani tüketim, cari ve gelecekteki gelirin şimdiki değerine bağlı olmaktadır. Bu sonuç, Keynes'in bir kişinin cari tüketiminin cari gelire bağlı olduğunu öne sürdüğü düşüncesiyle bağdaşmamaktadır (Mankiw, 2010).

2.6.3.3. Likidite Kısıtı

Tüketimlerini uzun süreli gelir akımlarıyla planlayan tüketiciler; düşük gelir yıllarında borçlanmakta, yüksek gelir yıllarında ise borç vermektedirler. Likidite veya borçlanma kısıtı kavramı, borçlanamayan ve serveti olmayan kişiler için geçerlidir. Bu kişiler, kefalet göstermedikleri için veya ekonomideki tüketici kredileri sisteminin gelişmemiş olması gibi sebeplerle borçlanma imkânı bulamamaktadırlar ve söz konusu kişilerin tüketimi cari gelirleriyle sınırlanmaktadır (Paya, 1997). Dolayısıyla tüketici, borçlanma kısıtıyla karşı karşıya kaldığında bugün için daha az harcamada bulunacak,

eğer böyle bir kısıt yok ise gelecekteki tüketimi pahasına bugün için daha fazla harcama yapacaktır.

Fisher'in, Zamanlararası Tüketim Tercihi analizine yöneltilebilecek önemli bir eleştiri, bu analizin borçlanma konusundaki yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, kişiler gelecekte elde edecekleri gelir karşılığında borçlanma imkânına sahiptirler. Ancak, gerçek hayat söz konusu olduğunda kişiler borçlanma imkânına sahip olamayabilirler (Ünsal, 2011).

2.6.3.4. Gelir ve İkame Etkileri

Fisher modeline göre reel faiz oranında meydana gelen bir artış, cari dönemde kişilerin tasarruf kararını olumlu yönde etkilemektedir. Daha açık bir ifadeyle, faiz oranında meydana gelen bir artış tüketicinin birinci dönem tüketimini düşürmekte, ikinci dönem tüketimini ise arttırmaktadır (Mankiw, 2010). Kişi, yaptığı tasarrufu reel faiz oranı ile borç vermesi halinde bir süre sonra ek gelir elde edecektir. Bugün için tüketimini azaltan birey bir süre sonra tüketme imkânına kavuşacaktır. Reel faiz oranının yükselmesi durumunda geçmişte borç veren kişinin, gelecekte tüketim miktarı yükselecektir. İkame etkisi, kişilerin gelecek dönem tüketimi arttırmaktadır. Gelir etkisi ise kişilerin tüketimlerini hem azaltıp hem artırabilmektedir. Makro düzeyde alacaklıların tüketim artışını, borçluların tüketim azalışı dengelemektedir. Dolayısıyla ikame etkisi daha ağır basmaktadır. İkame etkisi açısından, faiz oranının yükselmesi tasarrufu özendirmesine rağmen daha az zorunlu yapmaktadır. Çünkü kişiler faiz yoluyla zenginleşmesi halinde geleceğini güvence altına almaktadır ve tasarruflarını kısılabilmektedir. Yapılan araştırmalar, faizin tasarrufa etkisinin küçük ve tespitinin zor olduğunu göstermektedir (Unay, 1999).

2.6.4. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi

Modigliani ve Brumberg, 1952 ve 1954 yılları arasında yazdıkları iki ayrı makale ile dayanağını Irving Fisher'in Zamanlararası Tüketim Tercihi'nden alan Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'nin temellerini atmışlardır. Ardından, Ando ve Modigliani (1963)

tarafından yapılan bir çalışma ile Yaşam Boyu Gelir Hipotezi geliştirilmiştir (Modigliani, 1986; Deaton, 2005).

Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'ne göre, tüketim ve tasarruf kararı tüketicinin yalnızca bugünkü kullanılabilir gelirine göre verebileceği bir karar değildir. Tüketiciler, kullanılabilir gelirlerinin ne kadarını tüketecekleri ve ne kadarını tasarruf edeceklerini belirlerken, yaşamayı bekledikleri ömürleri süresince elde etmeyi bekledikleri kullanılabilir gelirlerini, bütüncül bir çerçevede ele almaktadırlar. Kişiler yıldan yıla dalgalanan değişken bir tüketim kalıbından ziyade, yıldan yıla istikrarlı bir tüketim kalıbına sahip olma eğilimindedirler (Bocutoğlu, 2011). Modigliani ve Brumberg'in teorisi makro ekonomi için önemli etkilere sahiptir. Bir ülkenin toplam tasarruf oranının toplam gelir seviyesine bağlı olduğu Keynesyen görüşün aksine Yaşam Boyu Gelir Hipotezi, tasarruf oranının gelirin büyüme oranına bağlı olduğuna işaret etmektedir. Bir ülkenin geliri arttıkça her yeni nesil, bir önceki nesilden daha yüksek düzeyde tüketim beklentisine sahip olmaktadır (Sablik, 2016).

Modigliani'ye göre kişilerin psikolojik eğilimleri, orta yaşlarda; gençlik ve yaşlılık dönemlerine göre daha fazla tasarruf etme yönündedir. Buna göre, gençlik dönemlerinde kişilerin gelirleri düşük olduğu için tasarrufları da düşüktür. Hatta kişiler bu dönemde ev, otomobil gibi ihtiyaçları için borçlanmakta dolayısıyla negatif tasarrufta bulunmaktadır. Orta yaşlarda kişilerin gelirlerinin artmasıyla beraber, geçmişteki borçlarını ödemek ve emeklilik yıllarında iyi bir hayat yaşamak için yoğun bir şekilde tasarrufta bulunmaktadır. Emeklilik dönemlerinde ise kişiler, orta yaşlarda yaptıkları tasarruflarını çözerek, negatif tasarrufta bulunmaktadır (Paya, 1997). Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'ne göre, kişinin hayat süresinin hangi döneminde bulunduğu gelirini etkileyeceğinden, hayat sürelerinin ortasında ya da olgunluk döneminde bulunan tüketiciler, gençlik ve emeklilik dönemlerine nazaran daha düşük bir APC'ye sahip olmaktadır. Sonuç olarak, gelirlerin artmasıyla birlikte APC'nin azalması yatay kesit bütçe analizlerinin ortaya çıkardığı sonuç olan $MPC < APC$ bulgusunu izah etmektedir (Branson, 1995).

Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'ne göre bir tüketici, yaşam boyu elde ettiği gelirini yaşam süreci içinde tüketmektedir. Yani, tüketici kendinden önceki nesillerden miras almamakta ve gelecek nesillere miras bırakmamaktadır (Unay, 1999). Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'ne göre bireyler, gelecek nesillere miras bırakma arzusu, beklenmeyen durumlar için ihtiyat güdüsü, belirsizlikler ve emeklilik dönemini finanse etmek gibi sebeplerden dolayı tasarrufta bulunmaktadırlar. Ayrıca, nüfusun yaş dağılımı gibi demografik özellikler de tasarruf kararına etki etmektedir. Temsili bir tüketicinin elde edeceği gelir, yaşamın ilk ve son yıllarında düşük, orta yıllarında daha yüksektir. Yani kişinin yaşı, tüketim ve tasarruf davranışını belirleyen önemli bir faktördür. Tüketim ve tasarrufu etkileyen bir diğer faktör ise ekonomide sosyal güvenlik sisteminin zayıf veya güçlü olmasıdır. Sosyal güvenlik sisteminin iyi şekilde işlediği ülkelerde, tüketiciler sisteme güvenecekleri için emeklilik yılları için daha az tasarruf yapma yoluna gideceklerdir (Modigliani ve Brumberg, 1954). Ayrıca, yaşça daha büyük olan bireyler, kendilerinden daha genç bireylerle karşılaştırıldığında daha kısa yaşam süresine sahip oldukları için daha az tasarrufta bulunmaya eğilimlidirler ve daha fazla harcama yapmaktadırlar. Bu nedenle, ekonomide kaynaklar genç kişilerden yaşlı kişilere doğru transfer edilirse sistemde tasarruflar aleyhine bir bozukluk gerçekleşecektir (Laffer, 1976).

Bir ülkenin nüfus artış hızı da tasarruf düzeyini etkileyen önemli bir faktördür. Nüfus artış hızı yüksek olan ülkelerde genç nüfusun toplam nüfus içindeki payı yüksektir. Bu durumda olan ülkelerde çalışan nüfus yani, orta yaş döneminde olan kişiler emeklilik döneminde olan kişilere kıyasla daha fazla olduğu için daha yüksek tasarruf oranları söz konusu olmaktadır. Bu da toplam tasarrufların pozitif olmasına yol açmaktadır (Yıldırım ve Karaman, 2003).

2.6.4.1. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi Tüketim Fonksiyonu

Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'ne göre şekillenen tüketim fonksiyonu aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$C_t = \frac{1}{T} (Y_t + N - 1 Y^e + W - M)$$

Burada;

C_t : t dönemde kişinin tüketimini,

T : Yıl olarak kişinin yaşam süresine ilişkin beklentisini,

Y_t : Kişinin t yılındaki cari gelirini,

N : Kişinin yıl olarak çalışmak istediği süreyi,

Y^e : Kişinin çalışma hayatı boyunca elde etmeyi umduğu ortalama yıllık geliri,

W : Kişinin sahip olduğu toplam varlıkların değeri; toplam serveti,

M : Kişinin bırakmak istediği miras değerini göstermektedir (Paya, 1997).

Franco Modigliani ve Albert Ando 1963 yılında Amerikan ekonomisi için bir uygulama yapmışlardır ve tüketim harcamalarının cari kullanılabilir emek geliri ile servete dayandığı varsayımı altında aşağıdaki regresyon denklemini kullanmışlardır:

$$C = cY_d + kW$$

Burada,

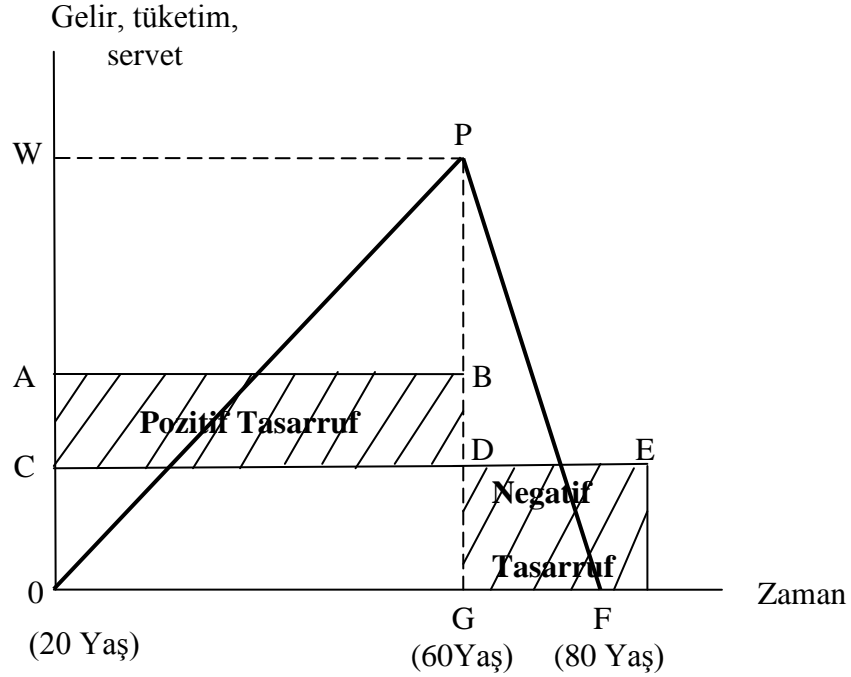
Y_d : cari kullanılabilir emek gelirini,

C : cari kullanılabilir emek gelirinden tüketim harcamalarına ayrılan oranı,

W : serveti,

k : servetten tüketim harcamalarına ayrılan oranı göstermektedir.

Ando ve Modigliani'nin hesaplamalarına göre $c = 0.72$ ve $k = 0.06$ 'dır. Yani Amerikan ekonomisinde, emek gelirinde ortaya çıkan bir birimlik artışın 0.72 'si ve servette meydana gelen bir birimlik artışın 0.06 'sı tüketim harcamalarına gitmektedir. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi, Keynes'in Mutlak Gelir Hipotezi gibi kullanılabilir gelir ile tüketim harcamaları arasında oransal bir ilişki öngörmemekte aksine kullanılabilir gelirden meydana gelen bir artış, özellikle orta yaş dönemlerinde büyük ölçüde tasarruflara gitmektedir. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi, emek ve servet gelirlerinin kullanılabilir gelir içindeki paylarının değişmemesi koşuluyla, uzun dönemde ortalama tüketim eğiliminin sabit kalacağını öngörmektedir ki bu durum tüketim bulmacasının gösterdiği sonuç ile örtüşmektedir (Bocutoğlu, 2011).

Şekil 5. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'ne Göre Tüketim Fonksiyonu

Kaynak: Uluatam, 1993.

Şekil 5'te sadece emek geliri elde eden bir tüketicinin yaşadığı dönem içindeki gelir-tüketim-servet gelişimi gösterilmektedir. Temsili bir tüketicinin çalışmaya başladığı yaş (20) zaman ekseninde orijin ile temsil edilmektedir. Bu andan

itibaren tüketici G ile gösterilen yaşa kadar çalışacağını ve bundan itibaren 20 yıl emekli olarak yaşayacağını ve F yılında öleceğini düşünmektedir. Çalıştığı zaman zarfında tüketici 0ABG alanı ile gösterilen bir gelir elde edeceğini tahmin etmekte ve bunun ABCD kadar bir kısmını tasarruf etmeyi planlamaktadır. Çalışılan yıllar boyunca, giderek artan bu servet emeklilikten ölüme kadar kişiye planladığı tüketim düzeyi olan 0C'yi sürdürme imkânı sağlayacak temel unsur olacaktır. Dolayısıyla, çalıştığı sürece pozitif tasarrufta bulunan kişi, emeklilik döneminde servetini azaltarak negatif tasarrufta bulunmaktadır (Uluatam, 1993).

2.6.4.2. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'ne Yönelik Eleştiriler ve Ampirik Bulgular

Birçok iktisatçı, Ando-Modigliani modelinin emeklilik dönemlerinde kişilerin daha fazla negatif tasarrufta bulunduğu varsayımı ile ilgili olarak çalışma yapmıştır. Ancak bulgular, emeklilik dönemlerinde kişilerin modelin öngördüğü kadar negatif tasarruf yapmadığını göstermiştir. Yaşlı kişilerin, modelin öngördüğü kadar negatif tasarruf yapmamlarının iki nedeni vardır. Birincisi, bu kişilerin öngörülemeyen harcamalar konusundaki endişeleri sonucu ek tasarrufta, diğer bir deyişle ihtiyati tasarrufta bulunmasıdır. Bu durumda olan kişilerin ihtiyati tasarrufta bulunmalarının nedenleri, beklenenden daha fazla yaşama ihtimalinin olması ve kişilerin gelecekte hastalık ve ağır sağlık faturalarını göz önünde bulundurmasıdır. Bu yüzden yaşlı kişiler gelecekte meydana gelebilecek bu ihtimallere karşı daha fazla tasarruf yaparak bu belirsizliğe karşılık vermektedirler. Emeklilik dönemlerindeki kişilerin negatif tasarrufta bulunmalarıyla ilgili ikinci neden ise bu kişilerin, gelecek nesillere miras bırakma arzusu olarak karşımıza çıkmaktadır (Mankiw, 2010).

Yaşam Boyu Gelir Hipotezi, emek geliri ile ilgili olarak hipotezde kabul edilen; gelirin bireyin çalışma yılları boyunca sabit olduğu varsayımından dolayı eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak, hipotezde varsayılanın aksine gerçek hayatta kişiler, yaşamları boyunca aynı geliri elde etmemektedirler. Kişilerin çalışmaya başladıkları ilk yıllarda

gelirleri düşük olmakla birlikte, ilerleyen yıllarda edindikleri bilgi ve tecrübe sayesinde gelirlerinde artış meydana gelebilmektedir (Sachs ve Larrain, 1993).

Yıllar boyunca, basit Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'nin bazı sonuçları ampirik çalışmalar tarafından sorun olarak ortaya atılmıştır. Çalışmalar, emeklilik dönemlerindeki kişilerin servetlerinin, modelin tahmin ettiği şekilde hemen aşağı kaymadığını göstermektedir. ABD ve İngiltere'deki çalışmalar, tüketimin insanların yaşam süresi boyunca düzgün olmadığını ortaya koymaktadır; bunun yerine, orta yaş süresince yükselme eğilimi göstermekte ve emeklilikten sonra düşme eğilimi göstermektedir. Ayrıca emeklilik dönemlerinde kişiler, servetlerinin bir kısmını torunlarına bırakmak istedikleri için normalden daha fazla tasarrufta bulunabilirler (Sablik, 2016).

Deaton ve Paxson (1994), Tayvan'da 1976 ile 1990 yılları arasındaki dönem için hanehalkı gelir ve harcama anketinden elde edilen verileri kullanarak, tasarrufun gerçekleşmesinde yaşam döngüsü faktörlerden etkilenip etkilenmediği, gelir büyümesinin; gelir, tüketim ve tasarruf motiflerini nasıl etkilediği ve Tayvan demografik yapısındaki değişikliklerin tasarruf davranışını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Sonuçlar, orta yaş dönemlerinde bulunan kişilerin, artan ömür beklentisi nedeniyle beklenildiği gibi daha yüksek tasarruf oranlarına sahip olduklarını ortaya koymuştur. Emeklilik dönemlerinde olan kişilerin tasarrufları ise, yaş ile beraber istikrarlı bir şekilde arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Hızlı yaşlanan nüfusa sahip olan Tayvan ülkesi için, Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'nin varsayımlarının desteklenmediği ortaya konulmuştur.

Butelmann ve Gallego (2001) tarafından yapılan çalışmada, Şili'de 1988 ve 1996-1997 yılları için hanehalkı bütçe anketi verilerine dayanılarak, hanehalkı tasarruf davranışları incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre gelir ve eğitim düzeyi hanehalkı tasarruf oranının önemli belirleyicileri olarak bulunmuştur. Ayrıca, hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları paralellik göstermekte ve yaşlı bireylerin pozitif tasarrufta bulunduğu ortaya konulmuştur.

2.6.5. Sürekli Gelir Hipotezi

1957 yılında yayımlanan “A Theory of the Consumption Function” adlı kitapta Milton Friedman, tüketici davranışlarını açıklamak için Sürekli Gelir Hipotezi’ni önermiştir. Friedman’ın bu hipotezi, Modigliani’nin Yaşam Boyu Gelir Hipotezi’ni tamamlayıcı niteliktedir. Ayrıca, bu hipotezlerin her ikisi de tüketimin yalnızca cari gelire bağlı olmaması gerektiğini göstermek üzere dayanağını Irving Fisher’in tüketici kuramından almıştır (Mankiw, 2010). Modigliani ve Brumberg’in Yaşam Boyu Gelir Hipotezi gibi Sürekli Gelir Hipotezi de 1950’lerin “yeni” tüketim fonksiyonu çalışmalarına önemli katkılardan biri olmuştur (Deaton, 1992).

1957 yılında Milton Friedman tarafından geliştirilen Sürekli Gelir Hipotezi’ne göre tüketim harcamalarının en önemli belirleyicisi sürekli gelirdir. Sürekli gelir, beşeri servet ile birlikte diğer fiziki ve finansal servetlerin tüketicilere sağlayacağı ortalama harcanabilir gelir akımına ilişkin bir beklentidir. Burada bahsedilen beşeri servet; kişilerin eğitim, öğretim ve iş tecrübeleri gibi unsurlarla zenginleştirilmiş emek gücünü ifade etmektedir. Fiziki servet; kişilerin sahip olduğu ev, araba, arazi ve dayanıklı tüketim malları gibi varlıkları ifade ederken; finansal servet, kişilerin sahip oldukları tahvil ve hisse senetlerini belirtmektedir. Sürekli Gelir Hipotezi’ne göre, beşeri servet, fiziki servet ve finansal serveti yüksek olan kişilerin, hayatları boyunca sürekli gelir beklentileri yüksek dolayısıyla tüketim harcamaları da fazla olmaktadır (Bocutoğlu, 2011). Ayrıca, Yaşam Boyu Gelir Hipotezi’nde olduğu gibi Friedman’ın hipotezinde de kişilerin gelir akımlarını düzgün bir tüketim kalıbına sahip olmak istedikleri için düzleştirdikleri varsayılmaktadır (Branson, 1995).

Sürekli Gelir Hipotezi, iki basit temel üzerine kurulmuştur. Birincisi, bireylerin tüketiminin beklenen marjinal faydasını zaman içerisinde eşitlemek istedikleridir. İkinci olarak bireyler, tasarruf ve negatif tasarruf yoluyla gelir değişimlerine cevap verebilmektedirler. Ayrıca bu hipotez, tüketicilerin tüketim kararlarını yalnızca mevcut gelirine bağlı olduğunu varsayan Keynesyen tüketim kurallarına keskin bir karşıtlık sağlamaktadır (Aguiar ve Hurst, 2007).

Friedman, sürekli gelirin parçası olan planlı ve istikrarlı tüketimi, geçici okul masrafları, beklenmeyen sağlık faturaları gibi gerçekleşebilen geçici tüketimden ayırmıştır. Sürekli geliri, bireyin serveti ve eğitim düzeyi, kişilik, yetenek gibi bireyin karakteristik özelliklerine bağlı olan gelir olarak kabul etmiştir. Geçici geliri ise iş çevrimleri, hastalıklar ve doğal felaketler gibi çeşitli faktörlerden etkilenebilen, nadiren gerçekleşen gelir olarak nitelendirmiştir. Ayrıca, sürekli tüketimin sürekli gelir ile doğru orantılı olacağını savunmuş ve hanehalklarının ömürleri boyunca elde edecekleri ortalama gelirlerini yaşayacağı dönemlere hemen hemen eşit bir şekilde paylaşacaklarını iddia etmiştir. Friedman, hem sürekli hem de geçici tüketimin geçici gelirden bağımsız olduğunu ve herhangi bir dönemdeki geçici tüketimin sürekli gelirden bağımsız olduğunu varsaymıştır. Geçici tüketim, tesadüf faktörü olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla sürekli gelir modelinin odak noktası, tüketim ile sürekli gelirin ölçümü arasındaki ilişkinin tahminidir (Parker, 2010; van den Bergh ve Ferrer-i-Carbonell, 2000).

2.6.5.1. Sürekli Gelir Hipotezi Tüketim Fonksiyonu

Friedman'ın modelinin bileşenleri; sürekli tüketim (c_p), sürekli gelir (y_p), geçici tüketim (c_t) ve geçici gelir (y_t)'dir. Ölçülen gelir, sürekli ve geçici gelirin (y_t) toplamıdır ve ölçülen tüketim, sürekli ve geçici tüketimin toplamıdır (c_t). Diğer bir ifadeyle;

$$c = c_p + c_t$$

$$y = y_p + y_t \text{ 'dir.}$$

Sürekli tüketim aşağıdaki denklem ile ifade edilmektedir:

$$c_p = k(i, w, u)y_p$$

Yukarıdaki denklemde, sürekli gelir ile sürekli tüketim ilişkisi açıklanmaktadır. Burada, sürekli gelirin tüketime ayrılan oranını k ; tüketici biriminin borç alıp verebildiği

faiz oranını i ; beşeri olmayan servetin gelire oranı w ; tüketici biriminin zevk ve tercihlerini u temsil etmektedir (Friedman, 1957). Geçici değişkenler gerçek dalgalanmaları veya ölçüm hatalarını ifade etmektedir. Burada kilit nokta, tüketim planının geçici değişkenlere bağlı olmadığıdır. Ayrıca, Friedman hipotezine geçici değişkenlerin hem birbirleriyle ilişkisiz olduğu hem de sürekli değişkenlerle ilişkisiz olduğu varsayımlarını eklemiştir (Meghir, 2004). Bu mantıkla varılan sonuca göre, sürekli gelir sürekli tüketimi belirlemekte dolayısıyla uzun dönem tüketim fonksiyonu istikrarlı bir hâl almaktadır. Bu hipotezde (k), yani tüketim eğilimi sabit olduğu için orijinden geçen bir doğru şeklindedir. Çünkü (y_p) sıfır değer aldığında (c_p) de sıfır değer alacaktır (Unay, 1999).

Sürekli Gelir Hipotezi'ne göre, marjinal tüketim eğilimi, ortalama tüketim eğilimi ve sürekli gelirden yıllık tüketim harcamalarına ayrılan payı gösteren k oranı birbirine eşittir. Yani, marjinal tüketim eğilimi ve ortalama tüketim eğiliminin uzun dönemde birbirine eşit olması bulgusu, tüketim bulmacasının gösterdiği sonuç ile uyumludur (Bocutoğlu, 2011). Sürekli Gelir Hipotezi'ne göre iktisadi dalgalanmaların genişleme ve daralma dönemlerinde pozitif veya negatif geçici gelir, uzun dönemde birbirlerini telafi etmektedir. Kısa dönemdeki ekonomik canlanma yıllarında, geçici gelir pozitif ve dolayısıyla ölçülen gelir sürekli gelirin üzerine çıkmaktadır. Ancak tüketim, sürekli gelir (y_p) tarafından belirlendiği için ölçülen ortalama tüketim eğilimi düşük çıkmaktadır:

$$APC = \frac{C}{Y} = \frac{C}{y_p + y_t}$$

Geçici gelirin pozitif olduğu genişleme yıllarında ortalama tüketim eğiliminin düşük çıkması, Mutlak Gelir Hipotezi'nde ileri sürüldüğü gibi gelir artınca ortalama tüketim eğiliminin düşeceği varsayımını desteklemektedir. Buna karşılık düşük konjonktür dönemlerinde geçici gelir negatif ve dolayısıyla ölçülen gelir sürekli gelirden küçük olmaktadır. Bu durumda, kısa dönemde gelir azalınca ortalama tüketim eğiliminin yükseldiği sonucuna ulaşılmaktadır (Ünsal, 2011; Paya, 1997).

Friedman, modelini çiftçilerin tüketim davranışlarıyla örneklendirmiştir. Friedman'a göre bir çiftçi hasat döneminde yani gelirinin çok olduğu bir dönemde elde ettiği gelirin tamamını harcamamaktadır. Aksine, hasat döneminde tasarrufta bulunarak elde ettiği geliri yılın tümüne yaymaktadır. Ayrıca hava koşullarındaki ve tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlı olarak gelirleri sürekli farklılık gösteren çiftçiler, gelecekteki belirsizliği ortadan kaldırmak için yüksek gelir elde ettiği yıllarda tasarrufta bulunmaktadır. Gelirlerindeki değişimin geçici olduğunu düşünen çiftçi aileler diğer ailelere göre daha fazla tasarrufta bulunmaktadır (Douglas ve Isherwood, 1999). Dolayısıyla tüketiciler sürekli gelirlerini harcamakta, geçici gelirlerinin çoğunu ise tasarruf etmektedirler (Mankiw, 2010).

2.6.5.2. Sürekli Gelir Hipotezi'ne Yönelik Eleştiriler ve Ampirik Bulgular

Sürekli gelir ve sürekli tüketime ait verilerin elde edilmesi konusu, bu hipoteze yöneltile en önemli eleştiridir. Bu verilerin tüketiciler tarafından ayırt edilmesi hayli zor olduğu için uygulamada tüketiciler, gelir gruplarına göre sınıflandırılmaktadır. Sürekli gelir, bir grup tarafından temsil edilen tüketicilerin gelirlerinin ortalaması; sürekli tüketim, bu grubun gözlenen tüketimlerin ortalaması olarak kabul edilmektedir. Sürekli Gelir Hipotezi'nin teorik açıklaması kolay olmasına rağmen, uygulamada önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunun nedeni ise gelir ve tüketimin sürekli ve geçici kısımlarının birbirinden ayrılmasındaki zorluktur (Çalışkan, 2003). Ekonometrik model kurmak ve tahminlerde bulunmak isteyen araştırmacılar için tüketimi açıklama yönünden fiili geliri ve aktifleri açık bir şekilde içermesinden dolayı, Ando-Modigliani'nin modeli Friedman'ın modeline göre daha uygun ve kullanışlıdır. Ancak, gelirlerdeki değişiklik açıkça geçici bir durum arz ettiği ve sürekli gelire ilgili fikirlerin daha uygunluk gösterdiği durumlarda dikkatli yorum yapmak gerekmektedir (Branson, 1995).

Keynesyen modelin ana fikri olan cari tüketim ile cari gelir arasındaki yakın ilişkiyi likidite kısıtı kavramı desteklemektedir. Geleceğe yönelik modellerin geçerliliğinin sağlanması için, bireylerin borçlanma kısıtlamalarından etkilenmemeleri

gerekmektedir. Mevcut gelirinden daha fazla harcama yapmak isteyen bir kişi, gelecekteki tüketimi karşılığında bankalardan borç alma yoluna başvuracaktır. Ancak bankalar fonlarını ödünç vermeye ikna olmazsa, gelecek gelir kavramı önemsizleşecek bunun yerine cari gelir kavramı dikkate değer hâle gelecektir (Miles ve Scott, 2005).

Vergilerdeki geçici değişimlerin tüketim ve toplam talep üzerinde ihmal edilebilir bir etkisinin olacağını öngören Sürekli Gelir Hipotezi'nin bu varsayımını destekleyen iki örnek verilirse; 1964 yılında büyük ve sürekli bir indirim olarak ilan edilen vergi kesintisi istenilen sonuca ulaşıp ekonomiyi canlandırmıştı. 1968 yılına gelindiğinde geçici olarak ilan edilen ek vergi ise toplam talebin azaltılması yönünde arzu edilen sonucu doğurmamış aksine, işsizliğin azalmasına ve enflasyonun yükselmesine sebep olmuştur (Mankiw, 2010).

Kargı (2014), Türkiye'de 2004:01-2012:03 dönemine ait çeyreklik verileri kullanarak gelir ve tüketim harcamalarını analiz etmiş ve tüketim harcamalarının cari gelirlerden etkilendiği gibi, gelecek dönem beklentilerinden de etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, kısa dönemde Türkiye ekonomisinde tüketicilerin cari tüketiminde en etkin unsur, GSYİH ve kişisel gelir, uzun dönemde ise tüketimi belirleyen en etkin faktör geleceğe ilişkin beklentiler ve yine cari dönem GSYİH değişkenleri olarak bulunmuş ve elde edilen bulgular Friedman'ın Sürekli Gelir Hipotezi'ni desteklemektedir.

Wolpin (1982), Hindistan için 1968 ve 1971 yılları arasında hava durumu, gelir ve tüketim verilerini kullanarak kırsal alanlarda yaşayan 2100 hanehalkı için Sürekli Gelir Hipotezi'ni test etmiştir. Sonuçlar, geçici gelirin tüketimi etkilemediği görüşüne güçlü destek sağlamaktadır. Buna ek olarak, Kundu ve Mukhopadhyaya (2011) tarafından yapılan çalışmada, Sri Lanka ülkesi için Sürekli Gelir Hipotezi'ni test etmek amacıyla, 1970 ve 2007 arası dönemi kapsayan zaman serisi verileri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; Sri Lanka ülkesi için sürekli gelir ile sürekli tüketim arasında orantılı bir ilişki olduğu gözlemlenmiş ve Friedman'ın teorisinin geçerli olduğu bulunmuştur.

2.7. Türkiye’de GSYİH ve Tüketim Harcamalarının Tarihsel Gelişim Süreci

Ülkemiz 1960-1980 döneminde ithal ikamesi politikasını uygulamış, ithalat yerine yerli üretim ile sanayileşmeyi hedef almıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hızla yaygınlaşan sosyal devlet modeli ve Keynesyen devrim sonrası tüm dünyada alternatifsiz iktisat politikası haline gelen Keynesyen politikalar, ülkemizde de hakîm konuma gelmiştir. Reel ekonomik büyüklüklerin müdahaleler ile devlet tarafından belirlenebileceği görüşünde olan Keynesyen politikalar, uzun süre ekonomik canlanmayı sağlamasına rağmen ortaya çıkan kamu finansman açıkları nedeniyle ülkemizde mali ve ekonomik krizlerin yaşanmasına da neden olmuştur. Bu dönemde uygulanan korumacı politikalar zaman zaman tıkanıklık göstermiş ve bu tıkanıklıkların aşılması için ilki 1960 yılında olmak üzere 1970 ve 1980 yıllarında devalüasyon uygulamasına gidilmiştir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004).

1973-1974 döneminde yaşanan petrol şokları ve batıda ortaya çıkan yüksek enflasyon, dış ticaret dengelerinin bozulmasına ve cari işlemler dengesi açıklarının artmasına sebep olmuştur. Uygulanan kur politikaları TL’nin aşırı değerlenmesine sebep olmuştur. Bu dönemde ithalat gerekli araçlarla baskı altına alınmış, döviz kontrolleri arttırılmıştır. Ülkemizde 1980 yılına kadar nispeten dışa kapalı bir ekonomi politikası uygulanmış ve buna rağmen dış konjonktürün yarattığı krizlerden veya durgunluktan uzak kalınmamıştır (Öztürk ve Özyakışır, 2005). Dünya ekonomisinde 1980’lerden sonra ticaret, para ve sermaye piyasası gibi alanlarda serbestleşme yaşanmış ve bu liberalleşme hareketleri ülke ekonomilerini daha kırılgan hale getirmiştir. Bu kırılganlık, Türkiye ekonomisinde 1980’li yıllardan itibaren yurt içi ve yurt dışı kaynaklı istikrarsızlıkların artmasına sebep olmuştur (Barışık ve Yayar, 2012).

Çizelge 1. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye’de Harcama Kalemlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçindeki Payı (yıllık %)

Yıllar	Hanehalkı Tüketim Harcamaları (%)	Devletin Tüketim Harcamaları (%)	Net Sabit Sermaye Yatırımları (%)	Net İhracat (%)	GSYİH (%)
1988	66.1	7.6	25.1	1.1	100.0
1989	68.8	9.3	23.5	-1.6	100.0
1990	68.7	11.0	24.5	-4.2	100.0
1991	67.7	12.4	22.7	-2.8	100.0
1992	66.7	12.9	23.4	-3.0	100.0
1993	66.2	12.9	26.6	-5.7	100.0
1994	66.0	11.7	21.3	1.0	100.0
1995	68.2	10.8	25.5	-4.5	100.0
1996	70.2	11.6	24.6	-6.3	100.0
1997	68.4	12.3	25.1	-5.8	100.0
1998	64.7	10.6	23.9	0.9	100.0
1999	66.2	12.7	21.3	-0.2	100.0
2000	67.3	12.0	23.8	-3.1	100.0
2001	65.4	12.7	18.1	3.8	100.0
2002	64.4	12.9	21.2	1.5	100.0
2003	65.9	12.7	22.5	-1.1	100.0
2004	65.0	12.4	25.2	-2.6	100.0
2005	64.1	12.3	27.0	-3.4	100.0
2006	62.3	13.0	29.6	-4.9	100.0
2007	62.6	13.5	28.7	-4.8	100.0
2008	61.6	13.7	28.9	-4.3	100.0
2009	62.0	15.8	23.0	-0.8	100.0
2010	63.1	15.0	27.0	-5.0	100.0
2011	63.2	13.7	31.3	-8.1	100.0
2012	62.4	14.2	28.3	-4.9	100.0
2013	61.9	14.1	29.8	-5.8	100.0
2014	60.8	14.1	29.0	-3.9	100.0
2015	60.4	13.9	28.4	-2.6	100.0
2016	59.8	14.8	28.2	-2.9	100.0
Ortalama	64.8	12.6	25.4	-2.9	100.0

Kaynak: The World Bank, 2018.

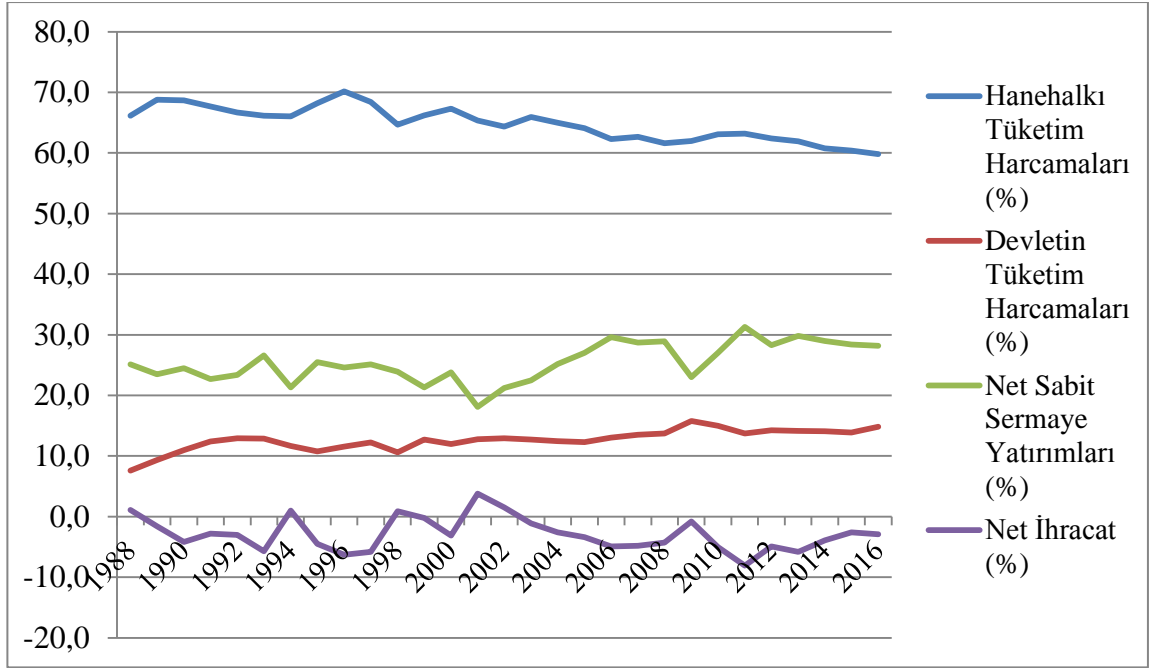
Hanehalkı tüketim harcamaları, dünya genelinde tüm ekonomilerde olduğu gibi Türkiye’de de toplam harcamalar içinde en büyük paya sahiptir. Bu yüzden, hanehalkı tüketim harcamalarının Türkiye’de ekonomik büyüme için önemli bir faktör olduğunu söylemek mümkündür. GSYİH’deki değişimin hangi harcama kaleminden

kaynaklandığını göstermek için, Çizelge 1’de 1988–2016 döneminde harcama kalemlerinin GSYİH içindeki payları gösterilmektedir. Çizelge 1’de görüldüğü üzere, harcama kalemleri içerisinde en büyük payı hanehalkı tüketim harcamaları almaktadır. 1988 yılında yüzde 66.1 olarak gerçekleşen hanehalkı tüketim harcamalarının GSYİH içindeki payı, 1996 yılına gelindiğinde yaklaşık yüzde 70’e kadar ulaşmıştır. İlerleyen yıllarda hanehalkı tüketim harcamalarının GSYİH içindeki payı biraz azalmış ve 2016 yılında yaklaşık yüzde 60 civarında gerçekleşmiştir. Yıllar itibarıyla hanehalkı tüketim harcamalarının GSYİH içindeki payının giderek azalmasına rağmen toplam harcamalar içindeki en büyük paya sahip olan harcama kalemi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ayrıca, incelenen dönem boyunca hanehalkı tüketim harcamalarının GSYİH içindeki payı ortalama yüzde 64.8 olarak gerçekleşmiştir.

Çizelge 1’de, hanehalkı tüketim harcamalarından sonra Türkiye’de GSYİH içindeki en büyük payı net sabit sermaye yatırımlarının aldığı görülmektedir. 1988 yılında yaklaşık yüzde 25 civarında gerçekleşen net sabit sermaye yatırımlarının GSYH içindeki payı, 2001 yılına gelindiğinde yaklaşık yüzde 18 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2016 yılı itibarıyla net sabit sermaye yatırımlarının GSYH içindeki payının yüzde 28.2 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Son olarak, 1988–2016 döneminde net sabit sermaye yatırımları GSYH’nin ortalama olarak yüzde 25.4’ünü oluşturmaktadır. Devletin tüketim harcamalarının GSYİH içindeki payı ise 1988–2016 döneminde fazla değişkenlik göstermeyip, ortalama yüzde 13 civarında gerçekleşmiştir. 1988 yılında yüzde 7.6 olarak gerçekleşen devletin tüketim harcamalarının GSYİH içindeki payı, 2009 yılına gelindiğinde yaklaşık yüzde 16’ya kadar ulaşmış ve 2016 yılında ise yüzde 14.8 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 6, 1988 ve 2016 yılları arası Türkiye’de harcama kalemlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla içindeki payının yıllara göre seyrini göstermektedir.

Şekil 6. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye’de Harcama Kalemlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçindeki Payının Seyri (yıllık %)

İncelenen dönem için net ihracat değerlendirildiğinde 1988 yılında yüzde 1.1 olarak gerçekleşen net ihracatın GSYH içindeki payı 2001 yılında yüzde 3.8’e kadar yükselmiştir. İlerleyen yıllarda ithalattaki artışın ihracat artışını geçmesiyle net ihracatın GSYH içindeki oranı eksi değerlerde görülmektedir. 2016 yılına gelindiğinde net ihracatın GSYH içindeki payı yüzde -2.9 düzeyinde gerçekleşmektedir. Ayrıca, 1988 ve 2016 yılları arası boyunca net ihracatın GSYİH içindeki payı ortalama yüzde -2.9 olarak gerçekleşmiştir.

Ekonomik sistemin normal koşullarda işleyebilmesi için tüketicilerin belli düzeyde harcama yapmaları gerekmektedir. Ancak, ekonomik krizlerin yaşandığı dönemde tüketiciler gelecekteki belirsizliklere karşı hazırlıklı olma ve kriz dönemlerinin kötü koşullarına uyum sağlama gibi nedenlerle harcamalarını azaltmaktadırlar (Marangoz ve Uluyol, 2010). Çizelge 2’de Türkiye ekonomisinde gerçekleşen 1991 Körfez Savaşı, 1998-1999 Rusya krizi, 1994 ve 2001 krizleri ve 2008 küresel ekonomik krizinin hanehalkı tüketim harcamaları üzerindeki etkileri gösterilmektedir.

1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan 1991 Körfez Savaşı süreci, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. 1991 ve 2003 yılları arası dönemde Türkiye-Irak ilişkilerine Körfez Savaşı ve Birleşmiş Milletler ambargosu etki etmiştir. Bu unsurlar Türkiye Irak ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve başta dış ticaret olmak üzere tüm sektörlerde kayıplar yaşanmıştır. Körfez Krizi'nin ardından Türkiye özellikle ulaştırma, dış ticaret ve ham petrol boru hattı taşımacılığı alanlarında büyük kayıplara uğramıştır (Sağsen, 2011). Çizelge 2'de 1990 yılında hanehalkı tüketim harcamalarında yaşanan yaklaşık yüzde 13'lük bir büyümeden sonra 1991 yılına gelindiğinde büyüme oranı yüzde 1.9'a gerilemiştir. Büyüme hızının bu kadar düşmesinde 1991 yılında yaşanan Körfez Krizi etkili olmuştur.

Türkiye ekonomisi, 1997 yılının ortalarında Güneydoğu Asya ülkelerinde çıkan krizin etkilerini hafif şekilde atlarken, bir yıl sonra gerçekleşen 1998 Rusya krizinde aynı etkiler görülmemiştir. Rusya kriziyle beraber yabancı yatırımcılar Türkiye'den ayrılmaya başlamış ve altı hafta içerisinde Türkiye'den 6 milyar dolarlık yabancı sermaye ayrılmıştır. Ayrıca, bu dönemde Türkiye'nin döviz rezervinde 15 milyar dolar kadar düşüş yaşanmıştır (Çelebi, 2011). Çizelge 2'de görüldüğü gibi 1997 yılında hanehalkı tüketim harcamalarında yaklaşık yüzde 8'lik bir büyüme yaşanmış fakat hemen arkasından 1998 yılında büyüme oranı oldukça düşerek yüzde 0.6 ve 1999 yılına gelindiğinde bu oran yüzde 0.1 olarak gerçekleşmiştir.

Çizelge 2. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye’de Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Büyüme Oranları (yıllık %)

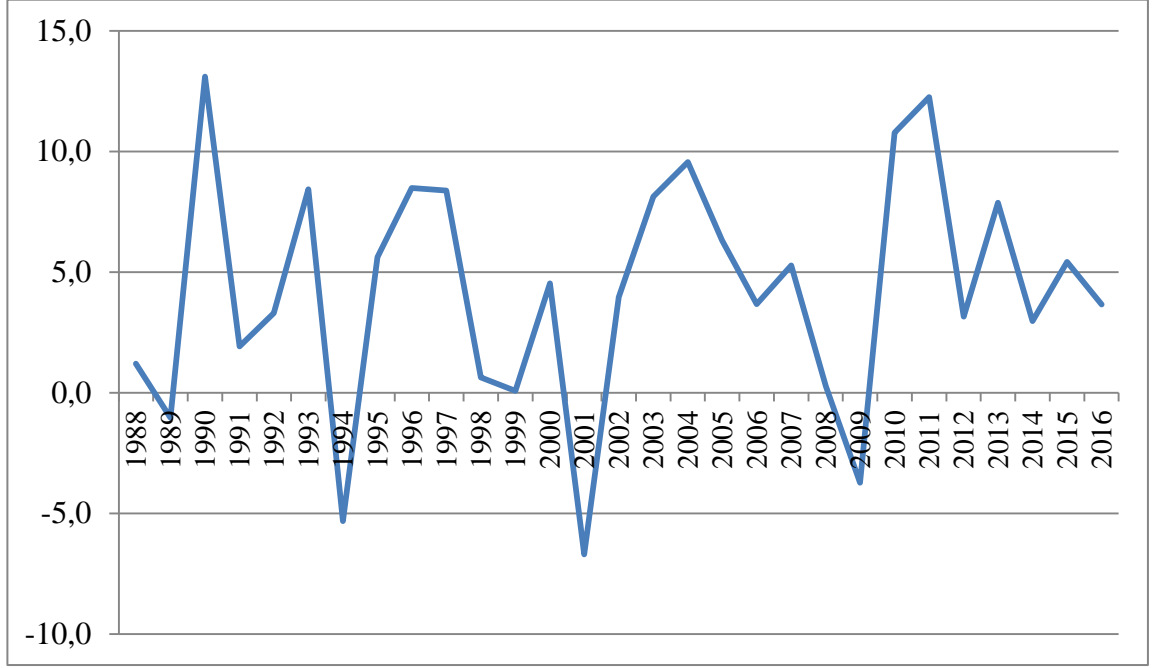
Yıllar	Büyüme Oranları (%)	Yıllar	Büyüme Oranları (%)
1988	1.2	2003	8.1
1989	-1.0	2004	9.6
1990	13.1	2005	6.3
1991	1.9	2006	3.7
1992	3.3	2007	5.3
1993	8.4	2008	0.3
1994	-5.3	2009	-3.7
1995	5.6	2010	10.8
1996	8.5	2011	12.3
1997	8.4	2012	3.2
1998	0.6	2013	7.9
1999	0.1	2014	3.0
2000	4.5	2015	5.4
2001	-6.7	2016	3.7
2002	4.0		

Kaynak: The World Bank, 2018.

Türkiye’de 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler, faiz artışları, enflasyon, devalüasyon ve kur dalgalanmaları ekonominin reel kesimlerinde fazlasıyla olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Yüksek faizler sebebiyle reel ekonomiye kaynak aktarımı hemen hemen durmuş, ekonomide yatırım ortamı kaybolmuştur. İç talepteki daralmalar ve döviz üzerinden borçlanan yurtiçi firmaların borçlarını ödeyememesi onları iflâsın eşiğine getirmiştir (Seyidoğlu, 2003). Nitekim Çizelge 2’den de görüleceği

gibi 1994 yılında Türkiye'nin hanehalkı tüketim harcamalarında yüzde 5.3'lük bir düşüş meydana gelmiş ve ekonomide benzer gelişmelerin yaşandığı 2001 yılında ise hanehalkı tüketim harcamalarının yüzde 6.7 gibi yüksek oranda düştüğü görülmektedir.

Çizelge 2'deki verilerden yola çıkarak aşağıda Şekil 7'de 1988 ve 2016 yılları arası Türkiye'de hanehalkı tüketim harcamalarının büyüme oranları seyri gösterilmiştir.

Şekil 7. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye'de Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Büyüme Oranları Seyri (yıllık %)

2007 yılında ABD emlak piyasalarında başlayıp ardından para ve sermaye piyasalarına yayılan ve 2008 yılında başta ABD'de olmak üzere bazı büyük mali kuruluşların iflas etmesiyle derinlik kazanan finansal krizin etkileri hâlâ devam etmektedir. Ayrıca, finansal kriz reel sektör üzerinde de etkilerini göstermiş, birçok ülke resesyona girmiş ve ekonomik kriz küresel ölçekte belirginlik kazanmıştır. Söz konusu ekonomik gelişmelerin bir sonucu olarak iç ve dış talepte gözlenen keskin daralma Türkiye'deki firmaların bilançolarını etkilemiş ve Ağustos ayından itibaren küresel finans krizinin etkisiyle toplam talepte bir düşüş yaşanmıştır. Buna ek olarak, küresel mali krizin neden olduğu belirsizlikler yatırım ve tüketim harcamalarının azalmasına yol

açmıştır (Yılmaz, 2009). Çizelge 2’de 2007 yılında yaklaşık yüzde 5 olarak gerçekleşen hanehalkı tüketim harcamalarının büyüme oranı, 2008 küresel ekonomik kriz sebebiyle neredeyse sıfıra inmiş ve yüzde 0.3 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, 2009 yılında küresel ekonomik krizin etkileri devam etmiş ve hanehalkı tüketim harcamaları yaklaşık yüzde 4 oranında küçülmüştür.

Türkiye’nin ekonomik büyümesine tarihsel süreç içerisinde bakıldığında ekonomik büyüme oranlarının yıllara göre değişiklikler gösterdiği görülmektedir. Aşağıda Çizelge 3’te, 1988-2016 yılları arası Türkiye gayri safi yurtiçi hâsıla büyüme oranları gösterilmiştir. Verilere bakıldığı zaman 1991 Körfez Savaşı, 1998-1999 Rusya krizi, 1994 ve 2001 krizi ve 2008 küresel ekonomik krizlerinin etkisiyle büyüme oranlarının sürekli olarak dalgalanmaya devam ettiği görülmektedir. Türkiye’de 1991 Körfez Savaşı, 1994 ekonomik krizi ve 1998-1999 Rusya krizinin etkisiyle düşüş gösteren gayri safi yurtiçi hâsıla büyüme oranı, 2000 yılının Kasım ayına gelindiğinde ortaya çıkan ve 2001 yılını da kapsayan ekonomik krizin etkisiyle yaklaşık yüzde 6 oranında rekor seviyede düşmüştür.

2001 ekonomik krizinin ardından uygulanan ekonomik programın büyük bir ciddiyetle sürdürülmesinin sonucunda makroekonomik istikrar sağlanmaya başlamış ve mali disiplinde sağlanan süreklilik, yapısal reformlar ve fiyat istikrarının gerçekleşmesi adına uygulanan sıkı para politikası ekonomik birimlerin enflasyonist beklentilerini olumlu yönde etkilemiştir (Özeren, 2012). 2001 yılından sonra gayri safi yurtiçi hâsıla büyüme oranlarında dalgalanmalar yaşansa da 2008 yılında yaşanan krize kadar artı değerler almıştır.

Çizelge 3. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Büyüme Oranları (yıllık %)

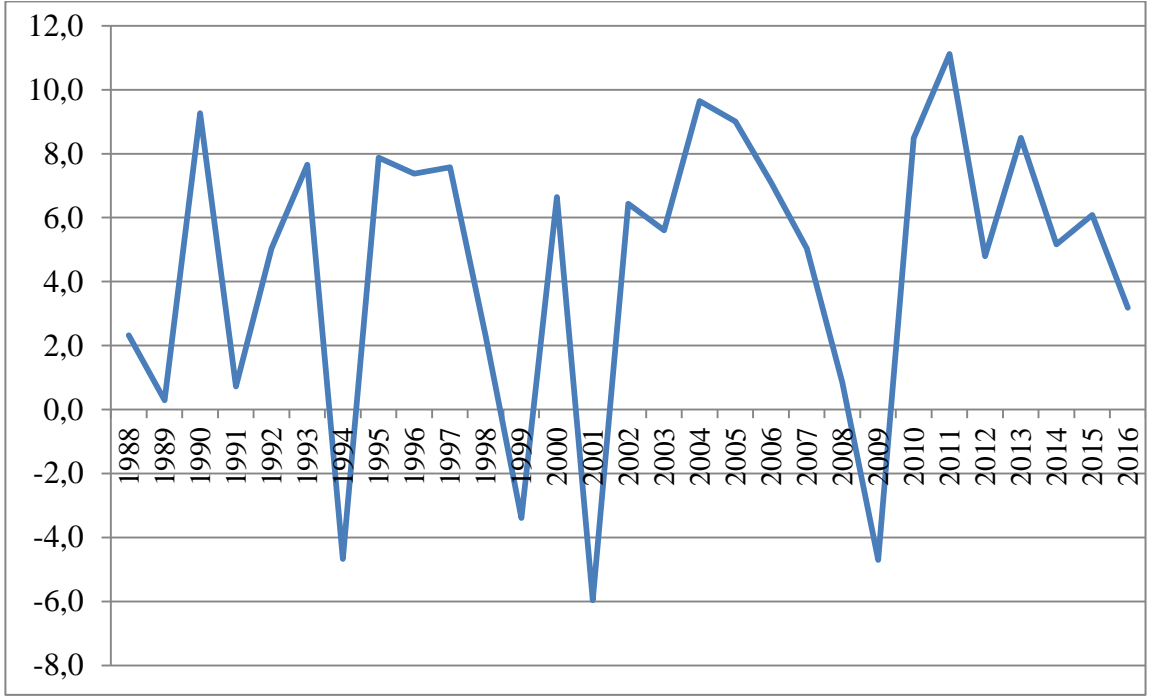
Yıllar	Büyüme Oranları (%)	Yıllar	Büyüme Oranları (%)
1988	2.3	2003	5.6
1989	0.3	2004	9.6
1990	9.3	2005	9.0
1991	0.7	2006	7.1
1992	5.0	2007	5.0
1993	7.7	2008	0.8
1994	-4.7	2009	-4.7
1995	7.9	2010	8.5
1996	7.4	2011	11.1
1997	7.6	2012	4.8
1998	2.3	2013	8.5
1999	-3.4	2014	5.2
2000	6.6	2015	6.1
2001	-6.0	2016	3.2
2002	6.4		

Kaynak: The World Bank, 2018.

ABD’de başlayarak Avrupa ve Asya ülkeleri ekonomilerini etkisi altına alan 2008 küresel krizi tüm dünyada talep ve büyümede daralmaya sebep olmuştur. Bu kriz, tüm dünya ülkeleriyle birlikte Türkiye ekonomisinin de daralmasıyla sonuçlanmıştır (Ertuğrul, Evren ve Çolak, 2010). Küresel ekonomik krizin etkileri, Türkiye ekonomisi üzerinde 2008 yılının son çeyreği ile hissedilmeye başlanmıştır. 2009 yılı boyunca krizin

olumsuz etkileri ekonomide küçülme ve artan işsizlik oranları ile gözlenmiştir. Meydana gelen bu olumsuzluklar uluslararası kredilerde azalma, yurtiçi kredilerde azalma ve işletmelerin yeni ekonomik koşullara uygun harcamalar yapmasına ve sıkı kredi politikalarına yönelmesine neden olan dış talepte gerileme şeklinde ekonomide kendini hissettirmiştir (Selçuk, 2010). Nitekim Çizelge 3'ten görüldüğü üzere 2008 küresel krizin Türkiye ekonomisine etkisiyle gayri safi yurtiçi hâsıla büyüme oranında 2007 yılına nazaran daha düşük bir büyüme oranı kaydedilmiş ve yaklaşık yüzde 1 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılına gelindiğinde krizin etkileri derinleşmiş ve ekonomide yaklaşık yüzde 5'lik bir düşüş gerçekleşmiştir.

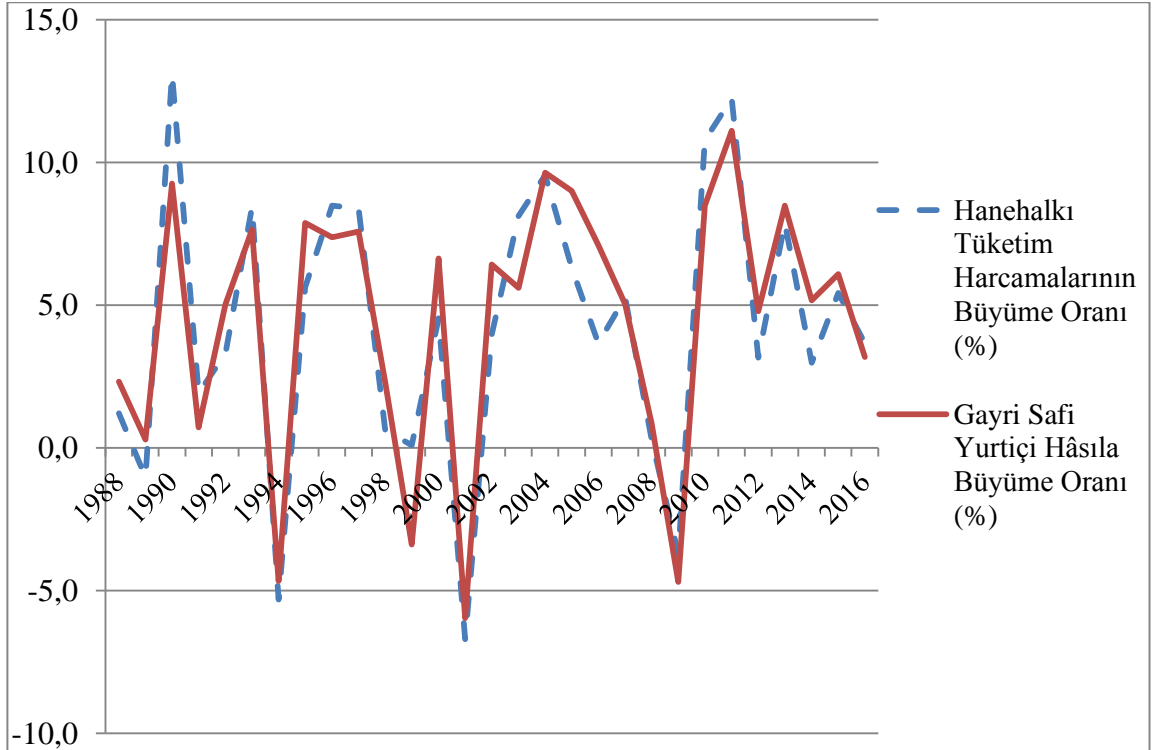
Çizelge 3'teki verilerden yola çıkarak aşağıda Şekil 8'de 1988 ve 2016 yılları arası Türkiye gayri safi yurtiçi hâsıla büyüme oranlarının seyri gösterilmiştir.

Şekil 8. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Büyüme Oranları Seyri (yıllık %)

2008 küresel ekonomik krizinin etkileri en çok reel sektörde hissedilmiştir. Ancak Türkiye'nin 2001 yılında yaşadığı kriz sonrasında uyguladığı yapısal reformlar, ülkenin krizden daha az düzeyde etkilenmesini sağlamıştır. Küresel krizin etkilerini azaltmak amacıyla devlet önlemler almış ve vergi destekleri sayesinde reel sektör krizden en az zararlı çıkmayı başarmıştır. Bu dönemde Varlık Barışı uygulamasına geçilmiş, vergi borçlarının taksitlendirilmesi imkânı getirilmiş, ÖTV ve KDV indirimleri yapılmış, KOBİ'lere kurumlar vergisi muafiyeti getirilmiştir. Ayrıca, bu dönemde yatırım teşvikleri de krizin aşılmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur (Acar, 2013). Buna ek olarak, 2009 yılından sonra gayri safi yurtiçi hâsıla büyüme oranlarında dalgalanmalar yaşansa da pozitif değerler aldığı görülmektedir

Çizelge 2 ve Çizelge 3'teki verilerden yola çıkarak aşağıda Şekil 9'da 1988 ve 2016 yılları arası Türkiye hanehalkı tüketim harcamalarının büyüme oranları ve gayri safi yurtiçi hâsıla büyüme oranlarının eş anlı seyri gösterilmektedir.

Şekil 9. 1988 ve 2016 Yılları Arası Türkiye Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Büyüme Oranları ve Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Büyüme Oranları Seyri (yıllık %)

Hanehalkı tüketim harcamalarının büyüme oranları ile GSYİH'nin büyüme oranları arasında Şekil 9'dan gözlemlenebileceği gibi kuvvetli bir ilişki mevcuttur. Hanehalkı tüketim harcamalarının büyüme oranı, GSYİH'nin büyüme oranını doğrudan takip etmekte ve GSYİH'da meydana gelen dalgalanmalara karşılık hanehalkı tüketim harcamaları da bu dalgalanmalara güçlü bir şekilde yanıt vermektedir. Şekilden anlaşılacağı üzere hanehalkı tüketim harcamalarını büyük oranda GSYİH'nin belirlediğini söylemek mümkündür. Ayrıca, kriz dönemlerinin kişilerin tüketimlerini negatif yönde etkilediği ve ekonomik büyümenin yaşandığı dönemlerin ise kişilerin tüketimlerini pozitif yönde etkilediği açık bir şekilde görülmektedir.

2.8. İlgili Alanyazın

Konuyla ilgili alanyazın incelendiğinde tüketim ve gelir arasındaki ilişkiyi araştıran gerek Türkiye'de gerekse dünyada birçok çalışmanın bulunduğu görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde ilgili alanyazın incelenecek, nicel ve nitel olarak sınıflandırılan bir takım değişkenlerle tüketim arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan alanyazında ulaşılabilen çalışmalardan önemli bulunanlar özetlenerek ele alınacaktır.

Tüketim teorilerinin temelleri çok eskilere dayanmaktadır ve tüketim harcamaları bilimsel bir olgu olarak ilk defa 19. yüzyılın sonlarında ele alınmıştır. Anket verileri kullanılarak yapılan çalışmalardan ilki, David Davies (1795)'e aittir. Aynı yüzyılda Sir Frederick Morton Eden (1797) İngiltere'de yoksul kişilerin yaşam koşullarını incelemiş ve geçinme şartlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Ardından, Edouard Ducpetiaux ise işçileri üç tabakaya ayırarak bir araştırma yapmıştır. Fransa'da Frederick Le Play işçilerin kötü yaşam koşullarıyla ilgili bir değerlendirme yapmış ve Adolp Qutelet ise tüketim harcamalarının bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerektiği fikrini savunmuştur (Pehlivan, 2006).

Gelir ile tüketim arasındaki ilişkiyi açıklamak için birçok çalışma yapılmış ancak, istatistikçi ve iktisatçı olan Ernst Engel'in (1857) yapmış olduğu çalışma bu konuda dönüm noktası olmuştur. Engel, Belçikalı işçiler üzerine bir çalışma yapmış ve

çalışmada tüketicinin geliri arttıkça bütçesinden zorunlu mallar için ayırdığı pay azalırken, lüks mallar için ayırdığı payın arttığı sonucuna ulaşmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda gelir ile harcama grupları arasındaki ilişkilerin incelenebildiği Engel Eğrileri elde edilmiştir (Altunç, Aydın ve Yıldırım, 2016). Tüketim harcamaları makro iktisadi açıdan ilk kez Keynes tarafından 1936 yılında yayınlanan Genel Teori adlı eserinde ele alınmıştır. Klasik iktisatçılar, Keynes'in aksine tüketimle faiz oranı arasında bir ilişki olduğu görüşünü savunmuşlardır. Ancak, 1929 buhranı ile bu iktisatçılara duyulan güven sarsılmış ve Keynes'in Genel Teorisi'ni ortaya koyması ile birlikte, tüketim ve gelir arasındaki ilişki üzerinde durulmaya başlanmıştır (Sevgül, 2017).

Tüketim harcamalarını araştırmak için Türkiye'de yapılan ilk çalışma, Ankara ilinde memur ve İstanbul ilinde işçi ailelerini kapsayan, 1933 tarihli Ticaret Bakanlığı Konjonktür Yayın Müdürlüğü tarafından yapılan "Aile Bütçeleri Anketleri"dir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun tüketim harcamaları konusundaki ilk çalışması ise 1954 yılında Ankara'da memur ailelere uygulanan bir aile bütçesi anketidir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1964 yılında köklü bir çalışmaya girişerek Adana, Ankara, İzmir ve İstanbul olmak üzere dört büyük ilimizde Aile Bütçeleri Anketi uygulamasına başlamıştır. TÜİK'in, Türkiye genelini kapsayan ilk uygulaması ise 1987 yılında Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'dir (TÜİK, 2008).

Demiral (2005), Türkiye için 1980 ve 2005 yılları arasındaki toplam dayanıksız ve yarı dayanıklı mal tüketimi ile toplam maaş ve ücretler arasındaki makroekonomik fonksiyonel ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Çalışmada, incelenen talep fonksiyonunda dayanıksız ve yarı dayanıklı malların tüketim miktarındaki değişmelerin yaklaşık %34'ü kullanılabilir gelirdeki değişmelerle açıklanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre toplam maaş ve ücretler seviyesindeki değişmelere rağmen gıda, içki, dayanıksız ve yarı dayanıklı mal tüketimi miktarı bu dalgalamalarla kuvvetli bir uyum göstermemektedir.

Altınöz (2014), Türkiye'de 1987-2012 yılları için TCMB'den elde edilen zaman serisi verileri ile Mutlak Gelir Hipotezi'nin Türkiye ekonomisi için gelir-tüketim

ilişkinini açıklamada ne derece etkili olduğunu araştırmıştır. Çalışmada, serilerin uzun dönem boyunca nasıl hareket ettiklerini incelemek için Engle Granger eşbütünleşme testi ve Johansen eşbütünleşme testi uygulanmış ve sonucun eş bütünleşik olmadığı görülmüştür. Yani, uzun dönemde serilerin birlikte hareket etmedikleri bulunmuştur. Ayrıca, yapılan Granger nedensellik testinde de serilerin birbirinin nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, gelir değişkeninin tüketim değişkenini açıklamada tek başına yetersiz olduğu bulunmuştur.

Bodkin (1959), çalışmasında tüketici birimlerinin geçici gelir değişimine olan tepkisini araştırmak için ABD’de geçici gelire sahip olan 1414 aileden elde ettiği verilerle Sürekli Gelir Hipotezi’ni test etmiştir. Çalışma, aile reisi yaşı 21 ile 45 arasında olan ve fert sayısı 2 ila 4 arasında değişen aileleri kapsamaktadır. Çalışmada ele alınan geçici gelir, ABD’de II. Dünya Savaşı’na katılan askerlerin aldığı ikramiye ödemeleridir. Tüketici Harcamaları Anketi’ne dayanan Bodkin’in bulguları, geçici gelirin marjinal tüketim eğilimi ile cari gelirin marjinal tüketim eğiliminin hemen hemen eşit olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak, geçici gelirin tüketimi etkilediği ve dolayısıyla elde edilen bulguların Friedman’ın Sürekli Gelir Hipotezi ile uyumlu olmadığı görülmektedir.

Tarı, Çalışkan ve Bayraktar (2006), Kocaeli Üniversitesi öğrencilerine uygulanan anketten elde edilen verilerden yola çıkarak, öğrencilerin gelir ve tüketim ilişkisi üzerine ekonometrik bir çalışma yapmışlardır. 2004 yılında yapılan bu çalışmanın sonuçlarına göre erkek öğrencilerin marjinal tüketim eğilimlerinin kız öğrencilerin marjinal tüketim eğilimlerinden daha düşük olduğu, farklı eğitim programlarına devam eden öğrencilerin tüketim davranışlarında anlamlı bir farklılık olmadığı ve cinsiyet faktörünün, harcama gruplarının tüketim bütçesi içindeki payları üzerinde ciddi bir farklılaşmaya neden olduğu ortaya çıkmıştır.

Özer (2013), Erzurum ili için uygulanan hanehalkı tüketim harcamaları anketinden elde edilen verileri kullanarak hanehalkı tüketim kalıplarını incelemiş ve hanehalklarının tüketim eğilimlerini en iyi açıklayan modeli tespit etmeyi amaçlamıştır.

Çalışma sonuçları, Engel kanununun Erzurum ili için geçerli olduğu; gelirin yanı sıra demografik faktörlerin ve iklimin tüketimi etkileyen başlıca faktörler olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, hanehalklarının tüketim eğilimlerini en iyi açıklayan modelin doğrusal model olduğu bulunmuştur.

Khan ve diğerleri (2015), çalışmalarında Çin ve G7 ülkeleri (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere, ABD) için 1985 ile 2013 yılları arasındaki tüketim fonksiyonunu tahmin etmek amacıyla ARDL yaklaşımını uygulamışlardır. Çalışmanın sonuçları, tüm ülkelerde gelir ve servetin, hem kısa hem de uzun dönemde toplam özel tüketim miktarını belirleyen en önemli faktör olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, kısa vadede GSYİH katsayısı uzun vadeye göre daha büyük iken, uzun vadede servet katsayısı kısa vadeye göre daha büyüktür. Bulgular, birçok ülkede reel faiz oranının hem uzun hem de kısa vadede toplam özel tüketimi olumsuz yönde etkilemekte olduğunu ve işsizlik oranının toplam tüketim üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Yıldız ve Sandalcı (2016) tarafından yapılan çalışmada, seçilmiş 32 OECD ülkesi için özel tüketim harcamaları ile vergiler arasındaki ilişki dinamik panel veri yöntemleri ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan özel tüketim harcamaları, katma değer vergisi, gelir vergisi ve özel tüketim vergisi gibi değişkenlere ait veriler World Development Indicators (WDI) ve OECD (The Organisation for Economic Co-operation and Development)'den elde edilmiştir. Sonuçlar, vergiler ile özel tüketim harcamaları arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Analiz sonuçlarında özel tüketim harcamaları ile özel tüketim vergileri arasında pozitif, katma değer vergisi ve gelir vergisi arasında ise negatif bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bulgularına göre uzun dönemde özel tüketim vergisindeki artış, özel tüketim harcamalarını pozitif, katma değer vergisindeki artış ile gelir vergisindeki artış ise özel tüketim harcamalarını negatif yönde etkilemektedir.

Arısoy ve Aytun (2014), Türkiye ekonomisinde 2005:1-2012:08 dönemi için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun (BDDK) e-bülten sisteminden elde edilen aylık veriler ile tüketici güven endeksi, tüketim kredileri ve reel faiz oranının tüketim harcamaları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada regresyon ve VAR modeline reel faiz oranına ek olarak tüketici güven endeksi ile tüketici kredileri de dâhil edilerek, bu değişkenler ile tüketim harcamaları arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Analiz sonuçları, tüketici güven endeksi, tüketim kredileri ve faiz oranından tüketim harcamalarına doğru bir Granger nedensellik olduğunu göstermiştir. Ayrıca çalışmada, Türkiye'de tüketici güveni ile tüketim kredilerinin tüketim harcamalarını etkileyen önemli faktörler olduğu da ortaya koyulmuştur. Son olarak, tüketim harcamalarının öngörülmesinde tüketici güveni kadar tüketim kredilerinin de etkili olduğu tespit edilmiştir.

Bonsu ve Muzindutsi (2017), Gana'da 1961'den 2013'e kadar olan yıllık zaman serileri verilerini kullanarak hanehalkı tüketim harcamalarının makroekonomik belirleyicilerini analiz etmek için çok değişkenli eşbütünleşme yaklaşımını kullanmıştır. Seçilen makroekonomik değişkenler (gelir, enflasyon ve reel döviz kuru) ile Gana'daki hanehalkı tüketim harcamaları arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkileri saptayabilmek için VAR modeli ve Johansen eşbütünleşme yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, gelir ve enflasyon Gana'da hanehalkı tüketimini etkilemekte ve reel gelirin yaklaşık %80'i tüketim harcamalarına ayrılmaktadır. Kısa dönemli bulgular ise Gana'daki hanehalkı tüketim harcamalarının fiyat seviyesindeki değişimlere bağlı olduğunu göstermiştir.

Çağlayan ve Astar (2012), makalesinde Türkiye'de hanehalkı tüketim harcamalarının belirleyicilerini araştırmak için 2009 yılında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından toplanan hanehalkı tüketim harcamaları verilerini kullanmıştır. Ayrıca bu çalışmada modeller kentsel ve kırsal alanlar için ayrı olarak tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, gelir arttıkça tüketim harcamalarının arttığını ortaya koymuştur. Kentsel yerleşim bölgelerinin tüketim harcamaları, kırsal yerleşim yerlerine göre

yaklaşık iki kat fazla olarak bulunmuş ve kentsel yerleşim alanlardaki pahalı ve zorlu yaşam koşulları bu fazlalığın bir nedeni olarak görülmüştür. Bulgular, yaş artışının kentsel alanlarda tüketim harcamalarını arttırırken kırsal alanlarda tüketim harcamalarını azalttığını ortaya koymuştur. Ayrıca genel olarak cinsiyet değişkenine bakıldığında, alanyazının aksine erkeklerin tüketim harcamalarının kadınların tüketim harcamalarından daha düşük olduğu bulunmuştur.

Mehra (2001), tarafından yapılan çalışmada ABD’de 1959 ile 2000 yılları arasındaki dönemi kapsayan çeyreklik verilerle, servet etkisinin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada, tüketici harcamalarının ampirik bir modeli sunulmakta ve tüketim, emek geliri ve hanehalkı serveti ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca çalışmada gelir, tüketim ve servet arasındaki dinamik ilişki eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli kullanılarak incelenmiştir. Sonuçlar, servetin tüketim üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermekte ve Modigliani’nin Yaşam Boyu Gelir Hipotezi ile örtüşmektedir.

Emeç (2013), “Türkiye’de Bölgelerarası Tüketim Harcamaları Tobit Model Yaklaşımı” isimli çalışmasında, Türkiye’de 1994 yılı hanehalkı tüketim verilerinden hareketle, tüketim harcaması alt grupları için Tobit analiz tahminleri yapmıştır. Giyim, ev eşyası, sağlık ve eğlence gibi çeşitli mal ve hizmet şeklinde olan harcamalara etki eden faktörler bağımsız değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Bunlar hanehalkının geliri, yaşı ve eğitim düzeyi gibi değişkenlerdir. Bölgeler arası tüketim farklılıkları yedi ayrı bölge için model sonuçları ile belirlenmiştir. Yedi bölgeden herhangi birine örnek vermek gerekirse; Marmara bölgesinde gelişmemiş sokakta oturanlar gelişmiş sokakta oturanlara göre giyim harcamalarında daha az harcama yapmaktadırlar. Ayrıca, ev sahibi olanlar ev sahibi olmayanlara göre ev eşyası, ulaştırma, eğitim ve haberleşme gibi çeşitli mal ve hizmet şeklinde olan harcamalara daha fazla pay ayırırken, sağlık ve sigara harcamalarına daha az pay ayırmaktadırlar.

Sarı (2008), Türkiye’de yaşlı bireylerin gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişkiyi tesadüfi yöntemle belirlemek amacıyla Denizli ili Honaz ilçesinde yaşayan ve 60

yaş üzeri erkeklere anket uygulaması yapmıştır. Ankete 147 kişi katılmış ve örneklemin temel demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri eğitim, yaş, medeni durum gibi çeşitli değişkenler dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları, araştırma kapsamındaki yaşlıların günlük tüketim harcamalarının toplam harcamalar içerisindeki oranının çok yüksek, kültürel harcamaların ise çok düşük olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak, yaşlıların cep telefonu sahipliğini gelir ve yaş faktörleri önemli derecede etkilemektedir. Çalışmada, cep telefonu tüketimi ile diğer malların tüketimi özdeşleştirilmiş ve yaşlıların gelirinin yanında yaş faktörünün de tüketimi belirleyen önemli bir değişken olduğu ifade edilmiştir.

López Elías (2015), 1975 ve 2012 yılları arasındaki dönemde Küba ekonomisi için hanehalkı tüketim fonksiyonunu tahmin etmek amacıyla zaman serisi verilerini kullanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, GSYİH ve diğer gelir değişkenleri tüketime ilişkin kararların verilmesinde önemli bir faktördür. Sonuçlar, Mutlak Gelir Hipotezi'nin diğer hipotezlere göre Küba ekonomisinde tüketim davranışını açıklama gücü yönünden daha uygun olduğunu göstermiştir.

Stahl (1989), ABD ve Batı Almanya için yaptığı çalışmasında hanehalkı türü, aile reisinin yaşı, hanehalkı geliri, kırsal veya kentsel bölgelerde yaşama gibi değişkenleri kullanarak yaşlıların konut tüketimi konusu üzerinde durmuştur. Yapılan analizler sonucunda Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Almanya'da, yaşlı nüfus artışı ile birlikte konut tüketiminde belirgin bir mandal etkisinin varlığı ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerde kişilerin emekliye ayrılması sebebiyle ya da ölümlerinden dolayı gelir azalışı, genellikle hanehalkının konut tüketiminde bir düşüşe neden olmamaktadır. Dahası gelirdeki düşüşe rağmen, yerleşik hanehalkı tüketim kalıbını korumaktadır.

Kesbiç ve Tandoğan (2016), çalışmasında Türkiye'de Manisa ili ve ilçelerinde yaşayan farklı gelir düzeylerine sahip olan kişilerin gelirleri ile değişik mal ve hizmet gruplarına yaptıkları harcamalar arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yüz yüze mülakat tekniği ile 17 ilçede uygulanan anket çalışması sonucu elde edilen verilerden yola çıkarak, Engel Kanunu'nun geçerliliği test edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre,

Manisa ili ve ilçeleri için gelir düzeyi arttıkça gıda harcamalarının oranı Engel'in varsayımlarına paralel olarak düşüş göstermektedir. Yapılan analizlerin sonuçları, Engel Kanunu'nu doğrulamakta ve Manisa ilinde hanehalkı tüketim harcamaları davranışını en iyi açıklayan modelin, tüketim harcamalarının temel belirleyicisinin cari gelir olduğunu iddia eden Mutlak Gelir Hipotezi olduğunu ortaya koymuştur.

Hüsnoğlu ve Güler (2015), Türkiye'de 2008 küresel ekonomik krizin Giresun ilindeki tüketici davranışları üzerindeki etkisini incelemiş ve tüketicilerin krize tepki olarak nasıl bir harcama davranışı gösterdiğini tespit edebilmek için, Giresun merkezindeki 384 tüketiciye uygulanan anketlerden elde edilen yatay kesit veriler analize tabi tutulmuştur. Çalışmada önce tüketicilerin eğitim, yaş ve gelir durumu gibi demografik özellikleri belirlenmiş ve daha sonra krizin market ürünleri talebi, eğitim harcamaları, teknoloji ürünleri ve yaşam standardı üzerindeki etkisi belirlenmiştir. Analizden elde edilen veriler yorumlandığında, tüketicilerin ucuz marka tercihinin arttığı görülmüştür. Ayrıca ekonomik krizin eğitim harcamaları ve teknoloji ürünleri talebine ise fazla etki etmediği belirlenmiştir. Ekonomik krizin yaşam standardına etkisi de genel olarak olumsuz yönde gerçekleşmiştir. Sonuçlar, modern tüketim teorilerine uygun olarak tüketicilerin tüketim alışkanlıklarını hemen değiştirmediklerini ve tüketim kalıplarını korumaya devam ettiklerini de ortaya koymuştur.

Banks, Blundell ve Tanner (1995), İngiltere'de tüketim ve gelirin yaş profillerini incelemek için, hanehalkı verileri ile birbirini izleyen 25 yıllık bir dönem baz alınarak bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada, gelir ve harcama verileri farklı yaş gruplarına göre sınıflandırılmış ve kişilerin gelir ve harcamalarının özellikle emeklilik dönemi boyunca nasıl değiştiği açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından, işsizlik ve emeklilik dönemleri karşılaştırılarak gelirin işsizlik döneminde emeklilik dönemine göre daha fazla düştüğü gözlemlenmiştir. Harcamaların ise işsizlik dönemine kıyasla emeklilik döneminde daha fazla bir düşüş gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, İngiltere'de emeklilik dönemlerinde tüketim harcamalarının önemli ölçüde azaldığını göstermiştir.

Vural, Koç ve Vural (2010), OECD veri tabanından elde edilen verilerden yola çıkarak 1998 yılının ikinci çeyreğinden 2010 yılının birinci çeyreğine kadar olan dönemi kapsayan hanehalkı özel nihai tüketim harcamaları ile mevsimsellikten arındırılmış büyüme oranları verilerini kullanarak Türkiye’de belirsizliğin özel tüketim harcamaları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Sonuçlar, belirsizlik ve tüketim harcamaları arasında uzun dönemli bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ve belirsizlik değişkeninden tüketim harcamalarına doğru tek yönlü bir Granger nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Johansen eşbütünleşme analizinden elde edilen sonuçlar, tüketim harcamalarının belirsizliğe gösterdiği tepkinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada, belirsizlik karşısında tüketim harcamalarının azaldığı ve tedbir tasarruflarının arttığı tespit edilmiştir.

Xu (2017), Çin’de yaptığı çalışmada National Bureau of Statistics (NBS)’den elde ettiği verilerden yola çıkarak, 1998 ve 2015 yılı arasındaki dönem için kırsal alanlardaki gelir çeşitliliğinin köylülerin tüketimleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Genel bulgular, gelir çeşitliliğinin Çinli köylülerin tüketimini arttırabileceğini göstermiştir. Çalışmada, bugünkü tüketimin bir önceki yılın tüketimi ile pozitif olarak ilişkilendirildiği önemli bir mandal etkisinin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca, köylülerin tüketiminin kentsel alanlarda yaşayan kişilerin tüketimini takip ettiği bulunmuştur. Diğer bir deyişle, köylülerin tüketiminde güçlü bir gösteriş bulunmaktadır.

Özbek ve Erdoğan (2005), Türkiye’de 1987 ve 2001 yılları arasındaki dönem için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından elde edilen çeyreklik verileri kullanarak maliye politikasının tüketim harcamaları üzerinde reel bir etki yaratıp yaratmadığını araştırmışlardır. Analizde kişi başına özel tüketim harcamaları, kamu harcamaları ve gayrisafi yurtiçi hâsıla değişkenlerini kullanmışlardır. Ayrıca çalışmada, tüketim eğilimlerini etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmış ve Kalman filtresi yöntemiyle parametreler tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, kamu harcamalarının hanehalkı tüketimi üzerinde dışlama etkisi yarattığını göstermiştir.

Baghestani ve Kherfi (2015), 1990 ve 2013 yılları arasındaki dönemde ABD’de toplam tüketim ve temel bileşenleri (hizmetler, dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları) için olası asimetrileri araştırmıştır. Çalışmada, tüketici harcamaları ile harcanabilir gelir ve beklenen reel faiz oranı gibi değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini belirlemek için durağanlık ve eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Sonuçlar, dayanıklı tüketim malları üzerinde tüketici harcamalarının hem mandal etkisi hem de faiz oranı etkisine uygun asimetriler gösterdiğini ortaya koymuştur. Yani, tüketiciler beklenen reel faiz oranı yükseldikçe dayanıklı tüketim malları alımını azaltarak tepki verirken, faiz oranı düştüğünde herhangi bir tepki göstermemektedir. Çalışmada, dayanıklı tüketim malları harcamalarının gelir değişimlerine nasıl tepki verdiğiine ilişkin mandal etkisinin varlığı da ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre, tüketicilerin gelirlerinde meydana gelen düşüğe karşılık, belki de geçmişteki en yüksek gelir düzeyi ile ilişkili bir tüketim kalıbına sahip oldukları için dayanıklı tüketim malları harcamalarını azaltmadıkları görülmüştür.

Sheng ve Mu (2012), çalışmasında Japonya Çalışma Bakanlığı araştırması verilerine dayanarak, 2010 yılı için Japonya’da ortalama gelirin son 20 yıldaki en düşük seviyeye gerilediğini ve gelir düzeyindeki düşüşün devam edeceğini belirtmektedir. Söz konusu çalışmada, mandal etkisinden hareketle Japonya’da atalet tüketimini korumak için kişilerin tasarruflarını eritmek zorunda kaldıkları ve bu yüzden ülkenin tasarruf oranının giderek daha düşük seviyelere gerilediğine dikkat çekilmiştir. Özetle, Japonya’da ekonomik durgunluk ile gelirin azalması halinde tüketim, mandal etkisi olarak adlandırılan atalet nedeniyle tasarruf oranını düşürmektedir. Benzer bir çalışmada Katayama (2006), tasarruf oranının Japonya’da niçin çok hızlı düştüğünü araştırmıştır. Çalışmada tasarruf oranını azaltan sebeplerden biri, 1998 ve 2002 yılları arası ekonomik durgunluk ile gelirin azalması durumunda mandal etkisi olarak adlandırılan atalet tüketimi olarak bulunmuştur.

Çolak, Öztürkler ve Tokatlıoğlu (2008) tarafından yapılan çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2005 yılı için yaptığı Hanehalkı Bütçe Anketlerinden elde edilen verilerle Türkiye için tüketim fonksiyonu hem klasik doğrusal regresyon modeli hem de

dilim regresyon modeli ile tahmin edilmiştir. Çalışmada yaş, eğitim düzeyi, kişilerin sosyal güvenliğinin bulunması, servet, kır veya kentte ikamet ediyor olmanın kişi başına tüketim harcamaları ile kullanılabilir gelir arasındaki ilişki üzerine etkiler ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre Keynesyen tüketim fonksiyonunun Türkiye için daha geçerli olduğu, yaşın kişi başına tüketim harcamaları üzerine etkisinin negatif olduğu, kişilerin sosyal güvenliğinin bulunması ve servetin marjinal tüketim eğilimini düşürme yönünde etkide bulunduğu saptanmıştır. Ayrıca, kır veya kentte ikamet ediyor olmanın marjinal tüketim eğilimini önemli ölçüde etkilemediği tespit edilmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Değişkenlere ait verilerin toplanması süreci, ekonometrik araştırmalar için en önemli aşamalardan biridir. Güvenilir kaynaklardan ve doğru olarak veri toplanmasının yanı sıra, kullanılacak modele uygun olacak şekilde veri toplanması da ekonometrik tahminlerin güvenilirliğini önemli derecede etkilemektedir. Ekonometrik araştırmalarda kullanılan veri türleri; yatay kesit verisi, zaman serisi verisi ve bu iki veri türünün birleşiminden oluşan panel veri olmak üzere üç çeşittir.

Çalışmada kullanılan yatay kesit veriler bir veya birden fazla değişken için belli bir zaman noktasında derlenen verilerdir. Örneğin; Nüfus İdaresi tarafından yapılan nüfus sayımı, çeşitli araştırma şirketleri tarafından yapılan kamuoyu yoklamaları ve verilmiş olan bir zaman diliminde farklı yerlerin hava sıcaklıkları yatay kesit veriler içinde yer almaktadır. Ayrıca zaman serisi verileri gibi yatay kesit verilerin de kendine özgü problemleri vardır. Buna değişen varyans sorunu örnek olarak verilebilir (Gujarati, 2016).

3.2. Evren ve Örneklem/Araştırma Grubu

Milli gelirin önemli bir bileşeni olan tüketim harcamaları ülke ekonomileri açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu çalışmada 2005 ve 2016 yılları arasındaki dönem için Türkiye’de hanehalkı tüketim davranışının yıllar ve gruplar itibarıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada hane düzeyinde kullanılabilir gelir ile harcama değişkenleri kullanılmıştır. Örneklem genişletilmemesindeki temel sebep, çalışmada kullanılan verilerin TÜİK’in yıllar itibarıyla yayınladığı mikro veri setinden meydana gelmesidir.

3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) her yıl düzenli olarak uyguladığı Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) verileri kullanılmıştır. Elde edilen verilerle hanehalklarının harcamaları, tüketim harcamalarının türleri, kullanılabilir gelirleri, sosyo-ekonomik özellikleri vb. konular hakkında detaylı bilgiler sağlanmaktadır. Araştırma için Türkiye'de hane düzeyinde 2005 ve 2016 yılları arasında 12 yıl için kullanılabilir gelir ve harcama verileri kullanılmıştır. Söz konusu veriler ile sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesi için gerekli dönüşümler sağlanmıştır. İlk olarak veri setinde aylık olarak bulunan hanehalkı bazında harcama değeri yıllık harcamaya dönüştürülmüştür. Çalışmada kullanılabilir gelir başlangıç düzeyi için net asgari ücret ölçüt alınmış ve ardından TÜİK'ten sağlanan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) değerleri ile söz konusu iki değişken enflasyon etkisinden arındırılmış ve sabit fiyatlarla çalışılmıştır. Genel anlamda kullanılan veri kaynağı TÜİK olup güvenilirliği olan bir kaynaktır.

3.4. Veri Toplama Süreci

Çalışmada kullanılan verilerin toplanması ve veri setinin oluşturulması aşamasında konu ile ilgili alanyazın incelenmiş, alanyazında yer alan ve güvenilir olarak kabul edilen veri kaynaklarına ulaşılarak bilgisayar, internet ortamındaki kaynaklar ve veri tabanlarındaki veriler kullanılmıştır. Söz konusu veriler TÜİK'ten elde edilmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

3.5.1. Çalışmada Kullanılan Veri Setine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada kullanılan veri setine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Çizelge 4'te gösterilmiştir.

Çizelge 4. Veri Setine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Yıllar	Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
2005	Gelir	12858.78	11336.41	3579.75	329921.4
	Tüketim	11443.6	9095.981	1055.65	135174.3
2006	Gelir	13375.83	11230.63	3548.29	300458.2
	Tüketim	11846.16	9132.538	937.58	10811.03
2007	Gelir	13256.3	11223.07	3598.25	267948.2
	Tüketim	11554.32	8546.222	790.11	208538.9
2008	Gelir	14016.54	12040.91	3904.89	198226.9
	Tüketim	12716.46	9040.74	752.64	126978.9
2009	Gelir	14202.88	13823.21	3990.92	379880.3
	Tüketim	12727.65	9173.099	449.11	225407.3
2010	Gelir	13909.55	12656.72	4033.05	349548.9
	Tüketim	12715.35	9123.838	1331.64	146666
2011	Gelir	15040.82	13692.01	4164.65	406130.2
	Tüketim	13739.64	10635.16	637	255457.6
2012	Gelir	15404.09	15401.49	4294.44	528076.5
	Tüketim	14279.97	11346.61	1250.85	197666.4
2013	Gelir	15406.03	14088.79	4340.73	359689.3
	Tüketim	14142.22	10814.85	1109.69	205209.6
2014	Gelir	15771	14769.75	4418.52	476487.6
	Tüketim	14317.55	10890.45	631.78	195785.7
2015	Gelir	15505.81	14293.1	4610.54	418995.4
	Tüketim	14064.81	12740.23	921	453576
2016	Gelir	16473.67	12514.25	5567.792	299687.4
	Tüketim	14743.1	11373.33	918.6962	252069.2

Çizelge 4’te çalışmada kullanılan veri setine dair betimsel istatistikler yıllar itibarıyla gösterilmektedir.

3.5.2. Kantil Regresyon Yöntemi

Regresyon analizinde EKK yönteminin yaygın olarak kullanılmasının başlıca nedeni diğer regresyon yöntemlerine nazaran daha kullanışlı olmasıdır. Ancak hataların normal dağılıma uygun olmadığı ve aykırı değerler içerdiği durumlarda EKK tahmin edicileri etkinlik özelliklerini kaybetmekte ve tahmin edilen katsayıların gerçeği yansıtmamasına sebep olmaktadır. Bu durumlarda alternatif regresyon tekniklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu regresyon tekniklerinden biri de Kantil regresyondur. Kantil regresyon, klasik regresyon modellerinin bazı sınırlamalarına çözüm sağlamaktadır ve diğer regresyon modellerinin gözden kaçırmış olabileceği değişkenler arasındaki ilişkiyi daha kapsamlı bir şekilde incelememize imkân vermektedir (Yavuz ve Aşık, 2017). Koenker ve Bassett (1978) tarafından ortaya koyulan kantil regresyon yöntemi, koşullu kantillerin değişkenlik gösterdiği durumlarda kullanışlı olmakla beraber kantillere bağlı olarak regresyon katsayılarını da belirlemektedir (Chen, 2005).

Regresyon modellerindeki klasik varsayımlardan biri olan hata terimlerinin normal dağılması varsayımını ihmal eden kantil regresyon yöntemi, hata terimi normal dağılmadığında EKK tahmin edicilerinden çok daha etkin sonuçlar vermektedir (Koenker ve Bassett, 2001). Ayrıca yatay kesit analizlerinde sıklıkla değişen varyans (heteroscedasticity) problemi ile karşılaşmaktadır.

Kantil regresyon yöntemi aslında bir yerleşim modelidir. Basit konum modeli;

$$Y_t = \beta + e_t$$

şeklinde ifade edilmektedir. Modelde yer alan Y_t simetrik F dağılım fonksiyonuna sahip, bağımsız, özdeş dağılımlı, β meydanlı tesadüfi değişkendir. Bu modelde θ 'cı örnek kantili;

$$\min_{\beta} \frac{1}{n} \left(\theta \sum_{i: y_i \geq \beta} (y_i - \beta) + (1 - \theta) \sum_{i: y_i < \beta} (y_i - \beta) \right)$$

ifadesinin minimizasyonu ile elde edilmektedir. Bunu doğrusal regresyon modeli,

$$y_i = x_i' \beta + e_i$$

θ . 'cı kantil regresyon gözlem değerlerinin işaretlerine dayalı olarak,

$$\theta \min_{\beta} \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\theta - \frac{1}{2} + \frac{1}{2} \operatorname{sgn} (y_i - x_i' \beta) \right)$$

şeklinde tahmin edilmektedir. Burada $\operatorname{sgn}(a)$, a 'nın işaretidir ve pozitif ise "1", negatif veya sıfır şeklinde ise "-1" değerini almaktadır. Tahminlerin bu şekilde, yani; gözlem değerlerinin büyüklüğü yerine gözlem değerlerinin işaretlerine dayalı olması, Kantil regresyonun robust bir yöntem olmasını sağlamaktadır. Minimizasyon için birinci mertebe koşulun sağlanması gerekmektedir. Birinci mertebe koşulunun $K \times 1$ vektörü,

$$\min_{\beta} \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\theta - \frac{1}{2} + \frac{1}{2} \operatorname{sgn} (y_i - x_i' \beta) \right) x_i = 0$$

olarak gösterilmektedir. Bu ifade, Birinci Mertebe Koşulu Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi'ne uyan bir moment fonksiyonudur. Moment fonksiyonu,

$$\Psi(x_i, y_i, \beta) = \theta - \frac{1}{2} + \frac{1}{2} \operatorname{sgn} (y_i - x_i' \beta) x_i$$

biçiminde tanımlanabilir. Ψ . 'nın moment fonksiyon olarak geçerli olabilmesi için

$$E \Psi(x_i, y_i, \beta_0) = 0$$

koşulu gerektirmektedir. Elde edilen parametre tahminleri tutarlı ve asimtotik olarak normal dağılımlı olmaktadır. Belirli düzenleme şartları altında,

$$\sqrt{n}(\hat{\beta}_\theta - \beta_\theta) \xrightarrow{L} N(0, \Lambda_\theta)$$

olarak gösterilebilir. Burada,

$$\Lambda_0 = \theta(1-\theta) E f_{u\theta} \left(\frac{0}{x_i} \right) x_i x_i' -1 \quad E x_i x_i' \quad E f_{u\theta} \left(\frac{0}{x_i} \right) x_i x_i' -1$$

biçiminde tanımlanır. Olasılık değeri “1” olduğunda ve $f_{u\theta}(0/x) = f_{u\theta}(0)$ ise, yani; hata teriminin yoğunluğu sıfır etrafındaysa ve x 'ten bağımsızsa Λ_θ ;

$$\Lambda_\theta = \frac{\theta(1-\theta)}{f_{u\theta}^2(0)} E x_i x_i' -1$$

şeklinde sadeleştirilmektedir. $f_{u\theta}(\cdot/x)$, x 'ten bağımsız olduğunda, tüm kantillerin parametre vektörleri sadece kesim noktalarında farklılık göstermektedir. Kantil katsayılarını yorumlayabilmek için y 'nin açıklayıcı değişkenine göre şartlı kantilinin kısmi türevi alınmaktadır. Türev alındığında,

$$\delta Quant_\theta(y_i/x_i) / \delta x_{ik}$$

olmaktadır. Bu türev x 'in k 'inci değerindeki marjinal değişime göre θ ''cı şartlı kantildeki marjinal değişimi vermektedir (Behr, 2010).

Kantil regresyon yönteminin bazı özellikleri şunlardır:

1) EKK yöntemi y ' nin koşullu dağılımının ortalaması hakkında bilgi vermekte, kantil regresyon ise farklı kantil değerleri için y 'nin x ' e göre koşullu dağılımının tümü hakkında bilgi vermektedir.

2) Kantil regresyon'da; $\min_b \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \rho_\theta(y_i - x_i' b)$ ifadesinin minimizasyonu, doğrusal programlama (LP) gösterimidir ve bu durum tahmini kolaylaştırmaktadır.

3) Kantiller monoton dönüşümlere olanak verirler. Herhangi $h(\cdot)$ monoton fonksiyonu için $Q_{h y/x}(\tau/x) = h Q_{h y/x} \tau/x$ olur.

4) Kantiller y 'deki aşırı değerlere karşı kararlıdır (robust).

5) Hata terimi normal dağılmadığında, kantil regresyon tahmin edicileri EKK tahmin edicilerinden çok daha etkin olabilmektedir.

6) Kantil regresyon değişen varyansın belirlenmesine imkân sağlamaktadır.

7) Kantil regresyon amaç fonksiyonu için tahmin edilen katsayı vektörü, bağımlı değişkendeki aşırı değerlere duyarlı değildir ve yerleşimin robust bir ölçüsüdür.

8) Farklı kantillerde farklı sonuçlar çıkması, bağımlı değişkenin koşullu dağılımının farklı noktalarındaki bağımsız değişkenlerdeki değişikliklere farklı tepki vermesi olarak yorumlanabilmektedir (Saçaklı 2005).

Çalışmada hanehalkı gelir ve tüketim ilişkisi ilk olarak EKK yöntemi ile analiz edilmiş, ancak yöntemin varsayımları sağlanamadığı için kantil regresyon modeline başvurulmuştur. Aşağıda Çizelge 5'te yıllar itibarıyla klasik regresyon model sonuçları ifade edilmekte, sırasıyla otonom tüketim, marjinal tüketim eğilimi, F istatistik değerleri, gözlem sayısı ve değişen varyanslılık test sonuçları gösterilmektedir.

Çizelge 5. Klasik Regresyon Modeli Sonuçları

Yıllar	Otonom*	Marjinal*	F*	R ²	N	Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test for heteroskedasticity*
2005	5148.095	0.4895881	4653.95	0.3723	7848	chi2(1) = 1495.30
2006	4965.628	0.5144001	5342.76	0.4002	8011	chi2(1) = 956.28
2007	5267.282	0.4742679	5112.28	0.3879	8069	chi2(1) = 697.58
2008	5780.268	0.4948579	6018.64	0.4344	7839	chi2(1) = 1445.86
2009	7400.33	0.375087	4267.52	0.3195	9092	chi2(1) = 908.08
2010	6158.167	0.4714162	6934.82	0.4277	9283	chi2(1) = 1964.25
2011	6104.288	0.507642	6878.92	0.4271	9228	chi2(1) = 895.42
2012	6756.775	0.4883895	7328.20	0.4395	9349	chi2(1) = 1684.63
2013	6226.85	0.5137836	7639.18	0.4480	9415	chi2(1) = 1543.56
2014	7236.389	0.4489988	5593.93	0.3708	9494	chi2(1) = 1466.93
2015	5894.067	0.5269474	5643.83	0.3495	10507	chi2(1) = 129.78
2016	5378.993	0.5684289	6917.64	0.3912	10768	chi2(1) = 627.39

Not: * simgesi %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Çizelge 5’te otonom tüketim ve marjinal tüketim eğiliminin yıllara göre seyri gösterilmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi klasik regresyon modellerindeki varsayımlardan biri olan hata terimlerinin normal dağılması varsayımını ihmal eden kantil regresyon yöntemi, hata terimi normal dağılmadığında EKK tahmin edicilerinden çok daha etkin sonuçlar vermektedir. Çizelgede değişen varyanslılık testi sonuçları ifade edilmekte ve bütün yıllar için “H0: Sabit varyans vardır.” hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla klasik regresyon sonuçlarına bakarak hanehalkının gelir ve tüketim ilişkisine yönelik yorum yapmak tahmin edilen katsayıların gerçeği yansıtmamasından dolayı modelin güvenilirliğini azaltmaktadır. Bu sebeple, çalışmada alternatif regresyon yöntemlerinden kantil regresyon modeli kullanılmıştır.

Aşağıda Çizelge 6, Çizelge 7, Çizelge 8 ve Çizelge 9’da hanehalkı tüketimlerinin kantil regresyon yöntemiyle 0.20, 0.40, 0.60, 0.80’lik dilimlerinin analiz sonuçları ifade edilmektedir.

Çizelge 6. 0.20’lik Dilime Göre Kantil Regresyon Modeli Sonuçları

0.20				
Yıllar	Otonom*	Marjinal*	APC	Pseudo R ²
2005	2597.676	0.3794842	0.680196	0.2026
2006	2544.137	0.3949106	0.689429	0.2112
2007	2698.921	0.3927038	0.730767	0.2290
2008	3241.53	0.3874174	0.770126	0.2128
2009	3372.248	0.3613706	0.715237	0.1849
2010	2910.182	0.4133903	0.736845	0.2191
2011	3303.024	0.3809241	0.707119	0.2018
2012	2859.308	0.4239476	0.71278	0.2272
2013	2840.724	0.4337882	0.715928	0.2316
2014	3070.516	0.4014842	0.695958	0.2091
2015	3023.561	0.3805141	0.653778	0.1942
2016	3110.963	0.3810179	0.632044	0.1842
Ortalama	2964.399	0.394246	0.703351	

Not: * simgesi %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Çizelge 6’da 0.20’lik harcama dilime göre kantil regresyon modeli sonuçları gösterilmektedir. Bu sonuçlara göre 2005 ve 2016 yılları arasında otonom tüketim 2544.137 ve 3372.248 değerleri arasında, marjinal tüketim eğilimi 0.3613706 ve 0.4337882 değerleri arasında ve ortalama tüketim eğilimi (APC) ise 0.632044 ve 0.770126 değerleri arasında değişmektedir.

Çizelge 7. 0.40'lık Dilime Göre Kantil Regresyon Modeli Sonuçları

0.40				
Yıllar	Otonom*	Marjinal*	APC	Pseudo R ²
2005	2736.855	0.515717	0.798085	0.2630
2006	2706.075	0.5357068	0.792882	0.2790
2007	2509.886	0.5547941	0.806328	0.3024
2008	3339.591	0.5328346	0.851747	0.2788
2009	3477.888	0.5161976	0.835496	0.2564
2010	3215.538	0.538386	0.824149	0.2811
2011	3376.671	0.5392163	0.82553	0.2695
2012	3240.98	0.5518156	0.815983	0.2855
2013	3109.096	0.5708347	0.832067	0.2974
2014	3425.083	0.5286842	0.803049	0.2710
2015	3191.075	0.5335142	0.782216	0.2517
2016	3450.573	0.5075396	0.748359	0.2381
Ortalama	3148.276	0.535437	0.809658	

Not: * simgesi %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Çizelge 7'de 0.40'lık harcama dilime göre kantil regresyon modeli sonuçları ifade edilmektedir. Bu sonuçlara göre 2005 ve 2016 yılları arasında otonom tüketim 2509.886 ve 3477.888 değerleri arasında, marjinal tüketim eğilimi 0.5075396 ve 0.5708347 değerleri arasında ve ortalama tüketim eğilimi (APC) ise 0.748359 ve 0.835496 değerleri arasında değişmektedir.

Çizelge 8. 0.60'lık Dilime Göre Kantil Regresyon Modeli Sonuçları

0.60				
Yıllar	Otonom*	Marjinal*	APC	Pseudo R ²
2005	2822.148	0.6596787	0.815486	0.3041
2006	2812.451	0.6700634	0.822743	0.3250
2007	2610.42	0.6788171	0.798288	0.3521
2008	3628.796	0.6530561	0.860668	0.3221
2009	3912.644	0.6320299	0.870178	0.3029
2010	3504.921	0.6704037	0.886145	0.3260
2011	3548.025	0.6766747	0.848717	0.3169
2012	3397.749	0.7053939	0.868349	0.3287
2013	3538.167	0.6852079	0.870613	0.3431
2014	3792.458	0.6533816	0.847656	0.3104
2015	3361.925	0.6835112	0.817933	0.2994
2016	3486.714	0.668607	0.80817	0.2790
Ortalama	3368.035	0.669735	0.842912	

Not: * simgesi %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Çizelge 8'de 0.60'lık harcama dilime göre kantil regresyon modeli sonuçları ifade edilmektedir. Modelin sonuçlara göre 2005 ve 2016 yılları arasında otonom tüketim 2610.42 ve 3912.644 değerleri arasında, marjinal tüketim eğilimi 0.6320299 ve 0.7053939 değerleri arasında ve ortalama tüketim eğilimi (APC) ise 0.798288 ve 0.886145 değerleri arasında değişmektedir.

Çizelge 9. 0.80'lık Dilime Göre Kantil Regresyon Modeli Sonuçları

0.80				
Yıllar	Otonom*	Marjinal*	APC	Pseudo R ²
2005	3186.163	0.8513594	0.853408	0.3401
2006	3286.386	0.8523708	0.846844	0.3540
2007	2896.721	0.848579	0.855389	0.3780
2008	4294.98	0.8243132	0.891414	0.3640
2009	4800.871	0.7889528	0.890739	0.3491
2010	4063.511	0.8526362	0.895927	0.3687
2011	4166.114	0.868773	0.904063	0.3625
2012	3540.622	0.9336084	0.915933	0.3744
2013	3925.945	0.8938913	0.890586	0.3801
2014	4050.764	0.8874259	0.892787	0.3453
2015	3978.29	0.8821745	0.900747	0.3465
2016	3634.544	0.9130084	0.866482	0.3200
Ortalama	3818.743	0.866424	0.883693	

Not: * simgesi %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Çizelge 9'da 0.80'lık harcama dilime göre kantil regresyon modeli sonuçları ifade edilmektedir. Modelin sonuçlara göre 2005 ve 2016 yılları arasında otonom tüketim 2896.721 ve 4800.871 değerleri arasında, marjinal tüketim eğilimi 0.7889528 ve 0.9336084 değerleri arasında ve ortalama tüketim eğilimi (APC) ise 0.846844 ve 0.915933 değerleri arasında değişim göstermektedir.

Özetle; harcama dilimleri itibarıyla sonuçlar incelendiğinde alt kantil dilimlerinden üst kantil dilimlerine doğru gidildikçe otonom tüketim miktarı, marjinal tüketim eğilimi ve ortalama tüketim eğiliminin artan bir seyir izlediği gözlemlenmektedir. Buna göre 12 yıllık süreç için ortalama otonom tüketim 0.20'lik harcama diliminde 2964.399, 0.40'lık harcama diliminde 3148.276, 0.60'lık harcama

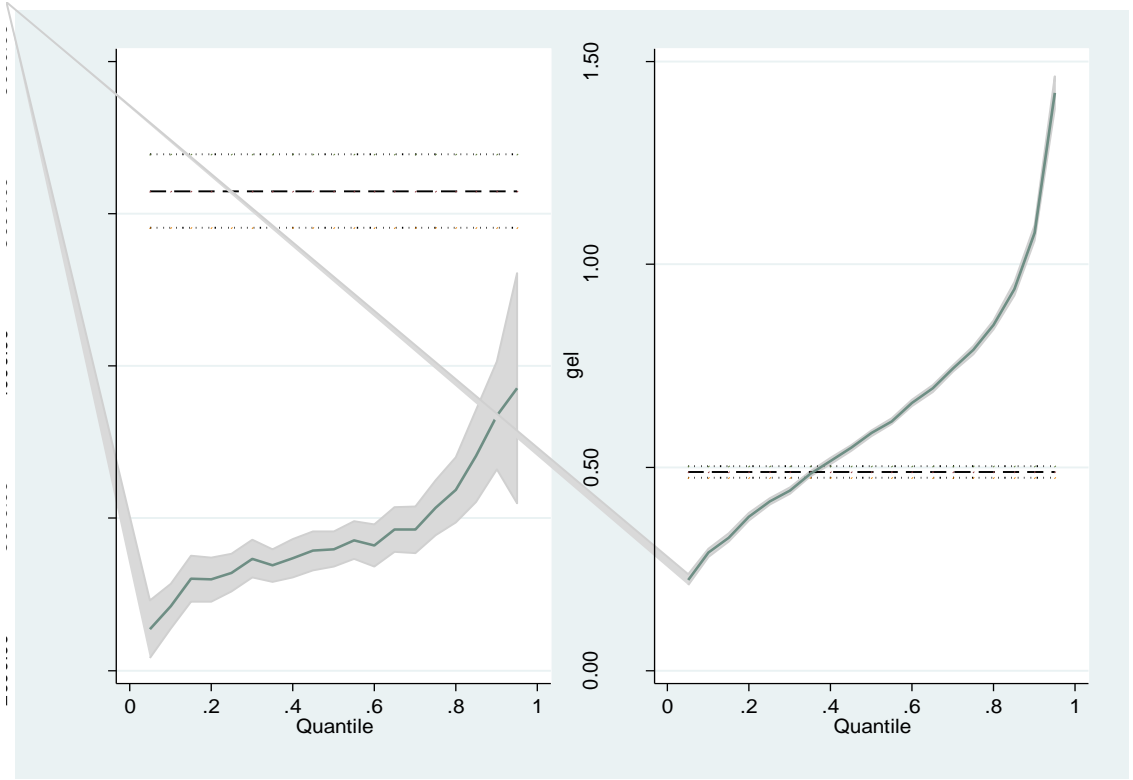
diliminde 3368.035 ve 0.80'lik harcama diliminde ise 3818.743'e kadar ulaşmaktadır. 12 yıllık süreç için ortalama olarak marjinal tüketim eğilimine bakıldığında 0.20'lik harcama diliminde 0.394246, 0.40'lık harcama diliminde 0.535437, 0.60'lık harcama diliminde 0.669735 ve 0.80'lik harcama diliminde 0.866424'e kadar ulaştığı gözlenmektedir. Ayrıca ortalama tüketim eğiliminin(APC)'nin belirtilen 12 yıl için ortalaması incelendiğinde 0.20'lik harcama diliminde 0.703351, 0.40'lık harcama diliminde 0.809658, 0.60'lık harcama diliminde 0.842912 ve 0.80'lik harcama diliminde ise 0.883693'e kadar ulaşmaktadır.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

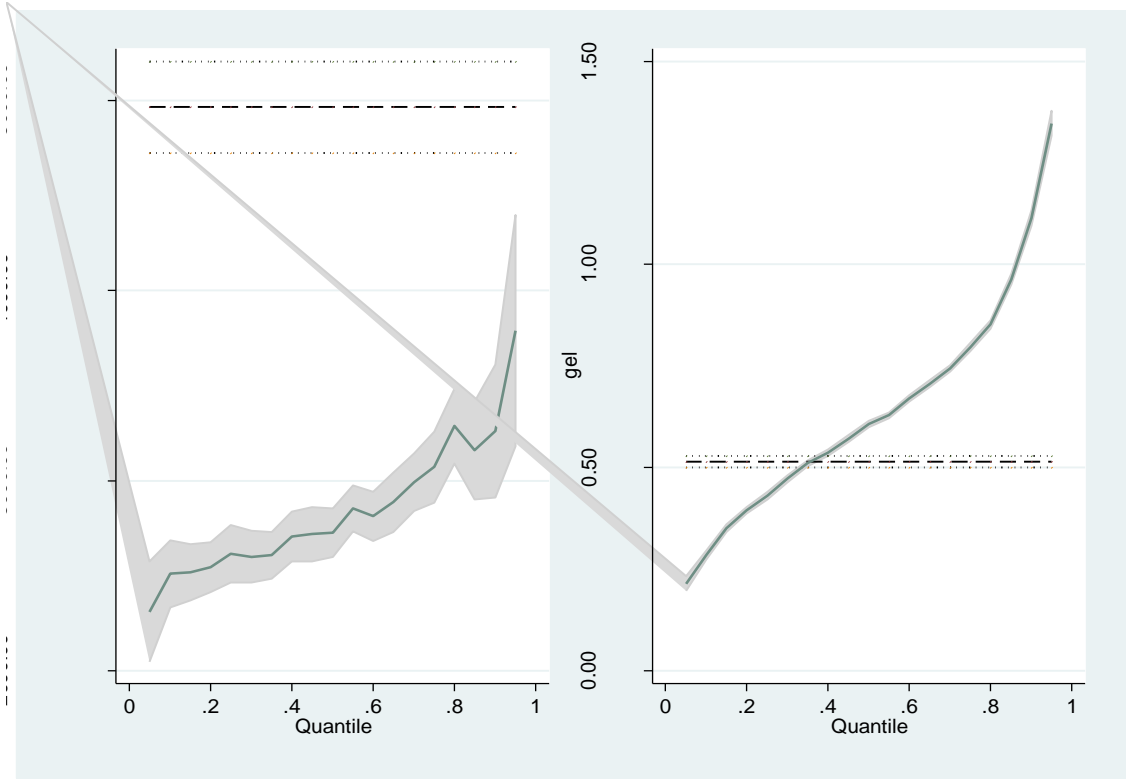
Bu bölümde ekonometrik olarak analiz edilen gelir ve tüketim ilişkisi üzerine elde edilen bulgulardan bahsedilecektir. Çalışmada elde edilen verilerin analizleri için Stata 13.0 paket programı kullanılmıştır. Bu bölümde öncelikle 2005 ve 2016 yılları arasındaki dönemde her bir yıl için hanehalkı otonom tüketim ve marjinal tüketim eğiliminin kantil regresyon modeli ile 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik harcama dilimlerine göre değişimleri incelenecektir. Ardından en küçük kareler yöntemine göre tahmin edilen hanehalkı otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayıları kantil regresyon modeli sonuçları ile karşılaştırılacak ve son olarak hanehalkı ortalama tüketim eğilimi dilimlere göre karşılaştırma yapılarak yorumlanacaktır.

Aşağıda 2005 ve 2016 yılları arası için kantillere göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimini ifade eden şekillerde her katsayı için güven aralığı gösterilmektedir. Bu şekillerin her birinde dilimler yatay ekseninde gösterilmektedir. Kesikli noktalar halindeki doğrular en küçük kareler yöntemine dair güven aralığını ifade ederken, bu iki doğru arasındaki kesikli çizgi EKK doğrusunu göstermektedir. Ayrıca şekillerdeki doğruların etrafındaki gri gölgeli aralık ise kantil regresyonun güven aralığını ifade etmektedir. Şekiller incelendiğinde kantil regresyon güven aralıklarını belirten gri gölgeli alan katsayıların değişimi ile paralel bir şekilde değişmekte ve gerçek değerlere göre şekillenmektedir. Sonuç olarak en küçük kareler yöntemi ile elde edilen katsayılar gerçek değerlerin hareketliliğine göre değişim göstermemekte dolayısıyla farklı kalmaktadır. Özetle; kantil regresyon yöntemi ile yapılan analizin tahmin sonuçlarının gerçek değerlere daha yakın sonuçlar ortaya koyduğu söylenebilir.

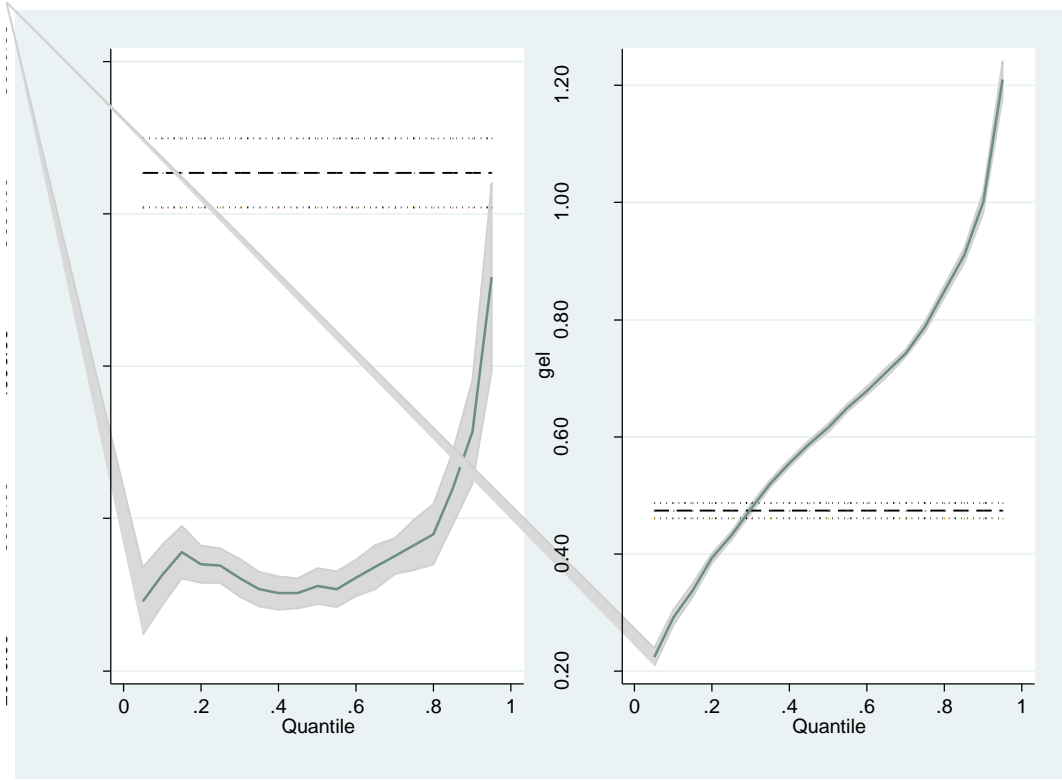
Şekil 10. 2005 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi

Şekil 10'da 2005 yılı için 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik harcama dilimlerine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi ifade edilmektedir. 2005 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi tüm hanehalkı için tek bir katsayı olarak ifade edilmiş ancak kantil regresyon yöntemi yardımıyla otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi harcama grupları itibarıyla incelenme fırsatı bulunmuştur. Buna göre 2005 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim 5148.095 TL ve marjinal tüketim eğilimi 0.4895881'dir. Kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik dilimler için otonom tüketim sırasıyla; 2597.676 TL, 2736.855 TL, 2822.148 TL ve 3186.163 TL'dir. Buna ek olarak kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik dilimler için marjinal tüketim eğilimi sırasıyla; 0.3794842, 0.515717, 0.6596787 ve 0.8513594'tür.

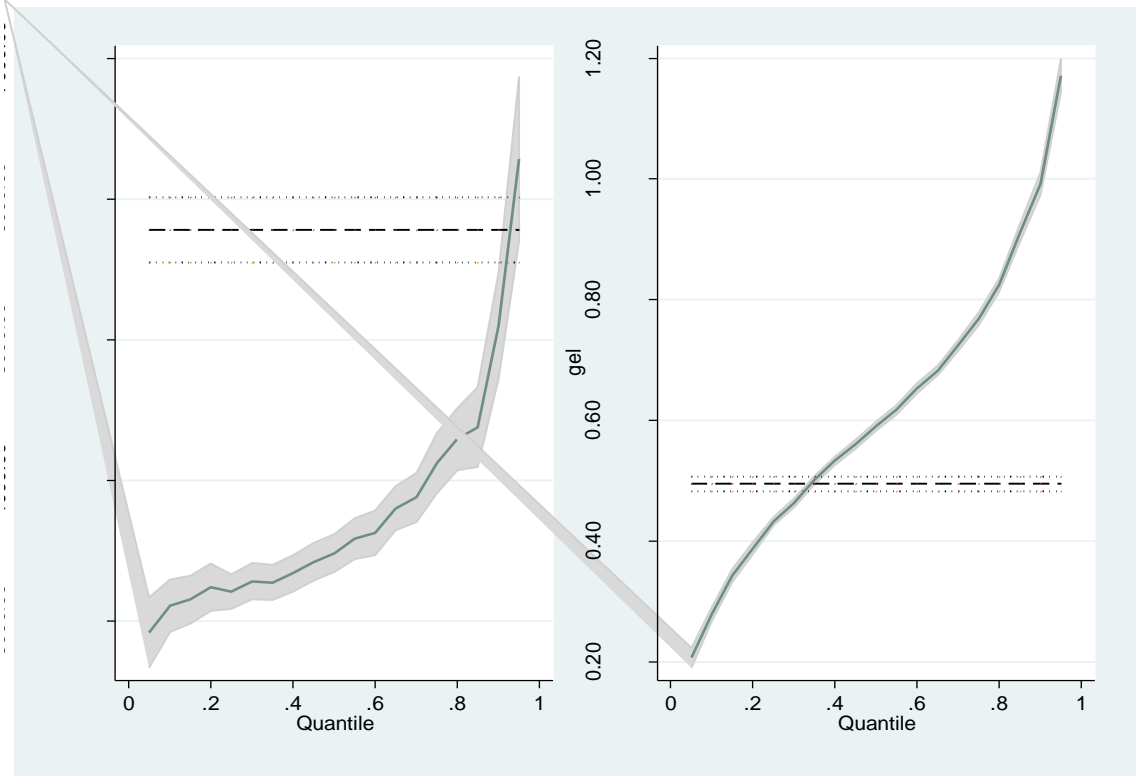
Şekil 11. 2006 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi

Şekil 11’de 2006 yılı için 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik harcama dilimlerine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. 2006 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi tüm hanehalkı için tek bir katsayı olarak ifade edilmiş ancak kantil regresyon yöntemi yardımıyla otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi harcama grupları itibarıyla incelenme fırsatı bulunmuştur. Buna göre 2006 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim 4965.628 TL ve marjinal tüketim eğilimi 0.5144001 olarak hesaplanmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik dilimler için otonom tüketim sırasıyla; 2544.137 TL, 2706.075 TL, 2812.451 TL ve 3286.386 TL’dir. Buna ek olarak kantil regresyon model sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik dilimler için marjinal tüketim eğilimi sırasıyla; 0.3949106, 0.5357068, 0.6700634 ve 0.8523708’dir.

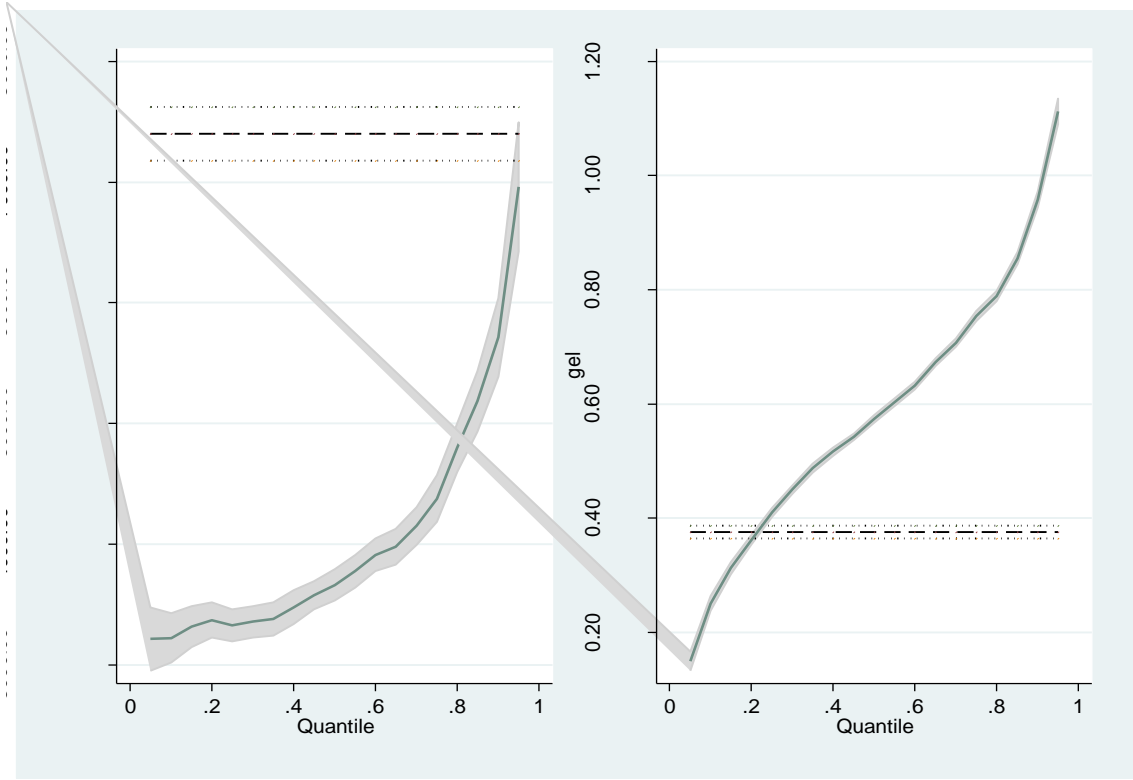
Şekil 12. 2007 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi

Şekil 12’de 2007 yılı için 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik harcama dilimlerine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. 2007 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi tüm hanehalkı için tek bir katsayı olarak ifade edilmiş ancak kantil regresyon yöntemi yardımıyla otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi harcama grupları itibarıyla incelenme fırsatı bulunmuştur. Buna göre 2007 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim 5267.282 TL ve marjinal tüketim eğilimi 0.4742679 olarak hesaplanmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik dilimler için otonom tüketim sırasıyla; 2698.921 TL, 2509.886 TL, 2610.42 TL ve 2896.721 TL’dir. Buna ek olarak kantil regresyon model sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik dilimler için marjinal tüketim eğilimi sırasıyla; 0.392703, 0.5547941, 0.678817 ve 0.848579’dur.

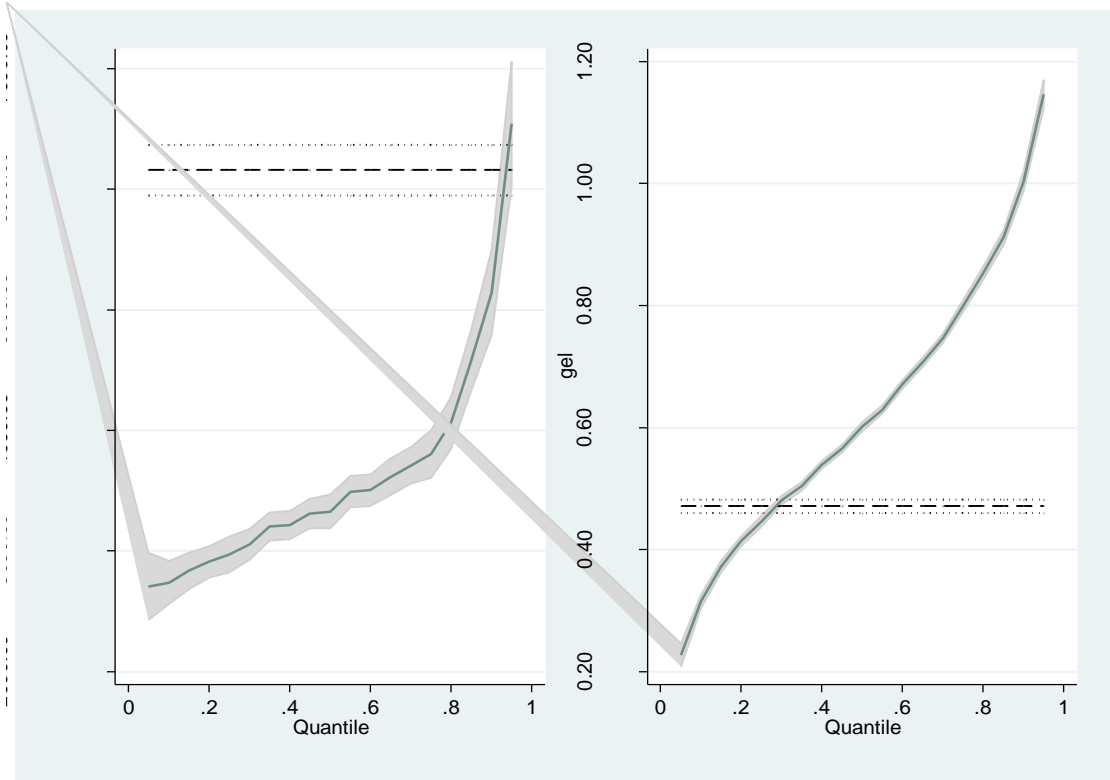
Şekil 13. 2008 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi

Şekil 13'te 2008 yılı için 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik harcama dilimlerine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. 2008 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi tüm hanehalkı için tek bir katsayı olarak ifade edilmiş ancak kantil regresyon yöntemi yardımıyla otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi harcama grupları itibarıyla incelenme fırsatı bulunmuştur. Buna göre 2008 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim 5780.268 TL ve marjinal tüketim eğilimi 0.4948579 olarak hesaplanmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik dilimler için otonom tüketim sırasıyla; 3241.53 TL, 3339.591 TL, 3628.796 TL ve 4294.98 TL'dir. Buna ek olarak kantil regresyon model sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik dilimler için marjinal tüketim eğilimi sırasıyla; 0.3874174, 0.5328346, 0.6530561 ve 0.824313'tür.

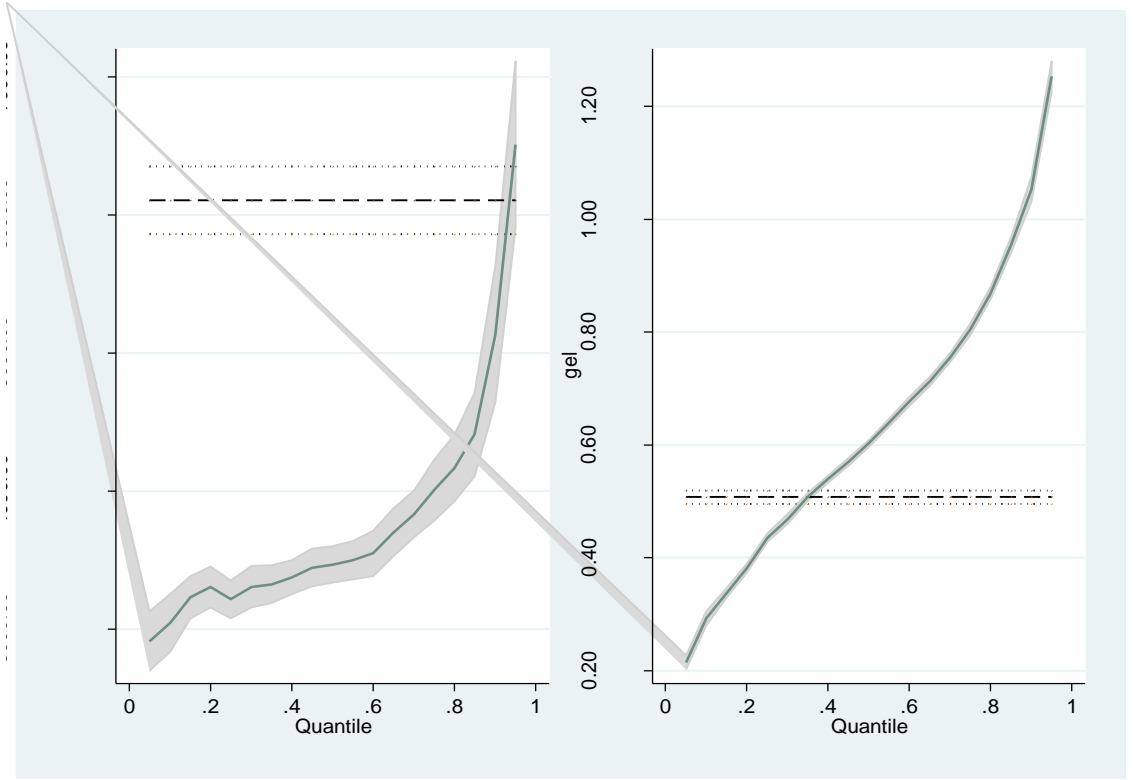
Şekil 14. 2009 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi

Şekil 14'te 2009 yılı için 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik harcama dilimlerine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. 2009 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi tüm hanehalkı için tek bir katsayı olarak ifade edilmiş ancak kantil regresyon yöntemi yardımıyla otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi harcama grupları itibarıyla incelenme fırsatı bulunmuştur. Buna göre 2009 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim 7400.33 TL ve marjinal tüketim eğilimi 0.375087 olarak hesaplanmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik dilimler için otonom tüketim sırasıyla; 3372.248 TL, 3477.888 TL, 3912.644 TL ve 4800.871 TL'dir. Buna ek olarak kantil regresyon model sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik dilimler için marjinal tüketim eğilimi sırasıyla; 0.3613706, 0.5161976, 0.6320299 ve 0.7889528'dir.

Şekil 15. 2010 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi

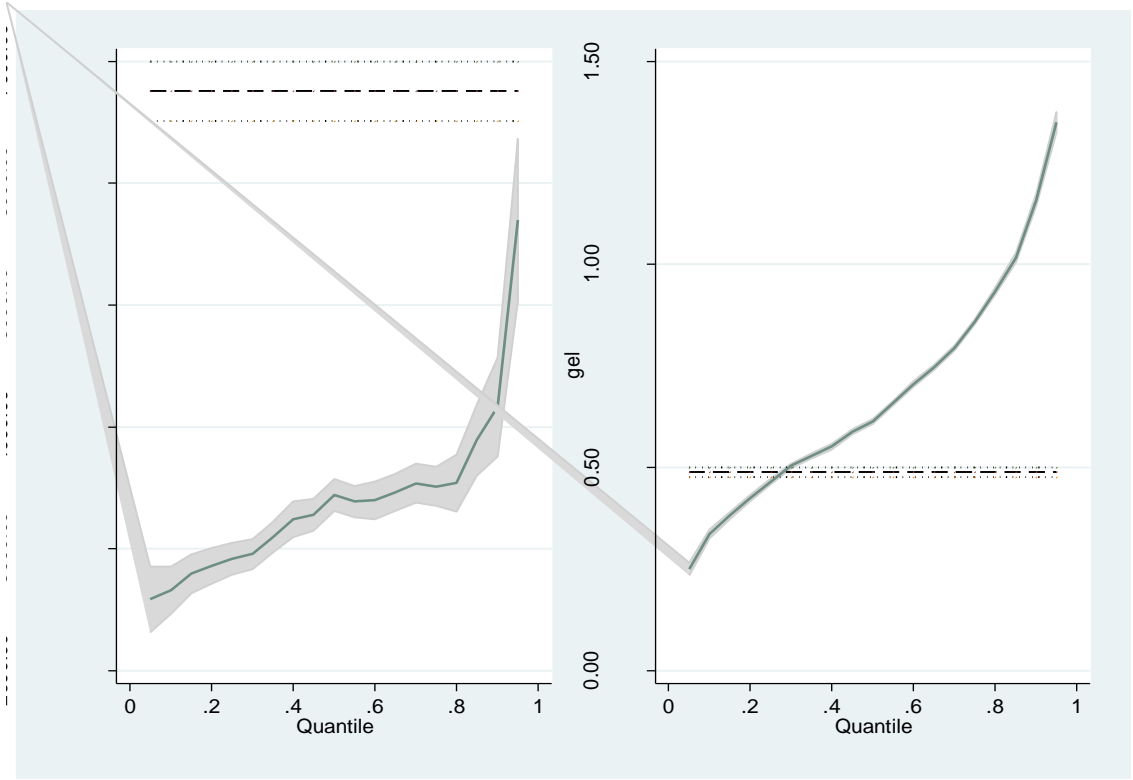
Şekil 15'te 2010 yılı için 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik harcama dilimlerine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. 2010 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi tüm hanehalkı için tek bir katsayı olarak ifade edilmiş ancak kantil regresyon yöntemi yardımıyla otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi harcama grupları itibarıyla incelenme fırsatı bulunmuştur. Buna göre 2010 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim 6158.167 TL ve marjinal tüketim eğilimi 0.4714162 olarak hesaplanmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik dilimler için otonom tüketim sırasıyla; 2910.182 TL, 3215.538 TL, 3504.921 TL ve 4063.511 TL'dir. Buna ek olarak kantil regresyon model sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik dilimler için marjinal tüketim eğilimi sırasıyla; 0.4133903, 0.538386, 0.6704037 ve 0.8526362'dir.

Şekil 16. 2011 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi

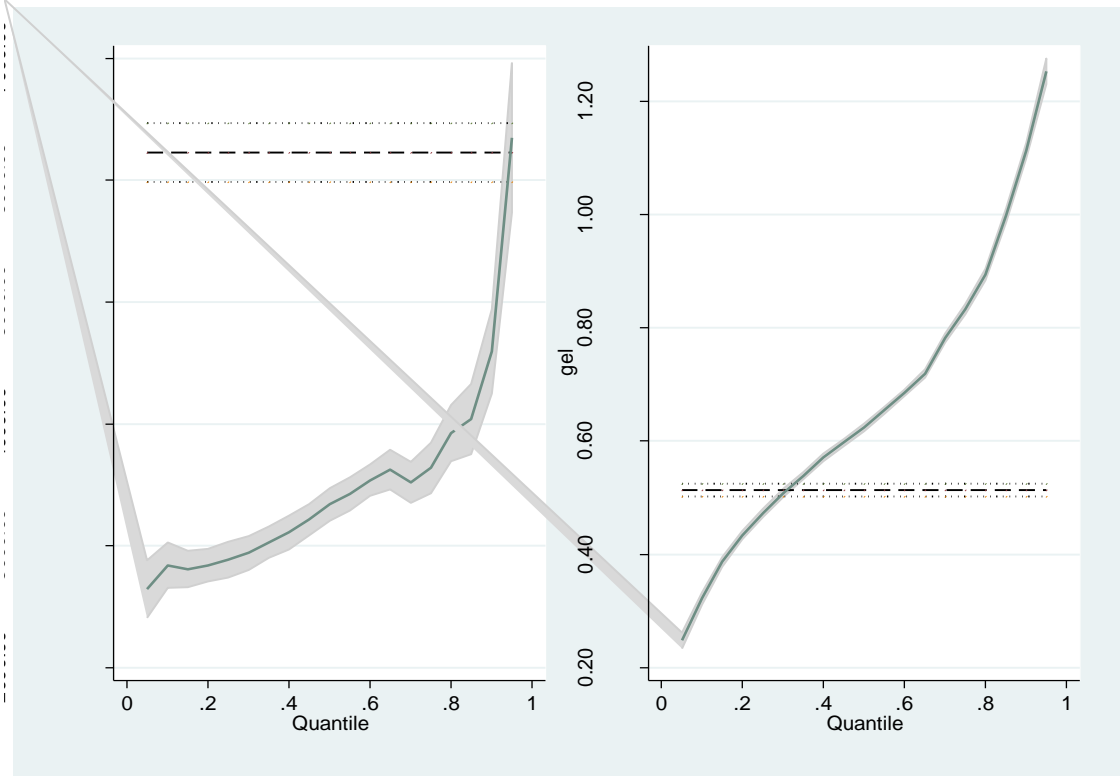
Şekil 16'da 2011 yılı için 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik harcama dilimlerine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. 2011 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi tüm hanehalkı için tek bir katsayı olarak ifade edilmiş ancak kantil regresyon yöntemi yardımıyla otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi harcama grupları itibarıyla incelenme fırsatı bulunmuştur. Buna göre 2011 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim 6104.288 TL ve marjinal tüketim eğilimi 0.507642 olarak hesaplanmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik dilimler için otonom tüketim sırasıyla; 3303.024 TL, 3376.671 TL, 3548.025 TL ve 4166.114 TL'dir. Buna ek olarak kantil regresyon model sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik dilimler için marjinal tüketim eğilimi sırasıyla; 0.3809241, 0.5392163, 0.6766747 ve 0.868773'tür.

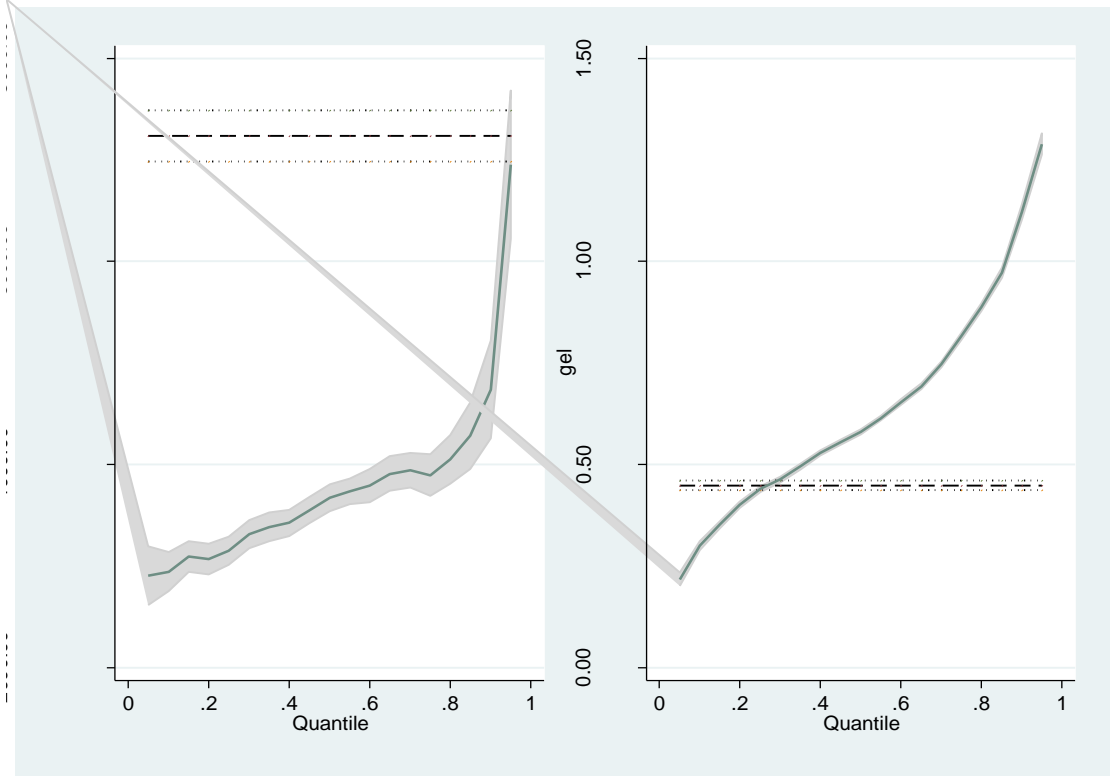
Şekil 17. 2012 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi

Şekil 17’de 2012 yılı için 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik harcama dilimlerine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. 2012 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi tüm hanehalkı için tek bir katsayı olarak ifade edilmiş ancak kantil regresyon yöntemi yardımıyla otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi harcama grupları itibarıyla incelenme fırsatı bulunmuştur. Buna göre 2012 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim 6756.775 TL ve marjinal tüketim eğilimi 0.4883895 olarak hesaplanmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik dilimler için otonom tüketim sırasıyla; 2859.308 TL, 3240.98 TL, 3397.749 TL ve 3540.622 TL’dir. Buna ek olarak kantil regresyon model sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik dilimler için marjinal tüketim eğilimi sırasıyla; 0.4239476, 0.5518156, 0.7053939 ve 0.9336084’tür.

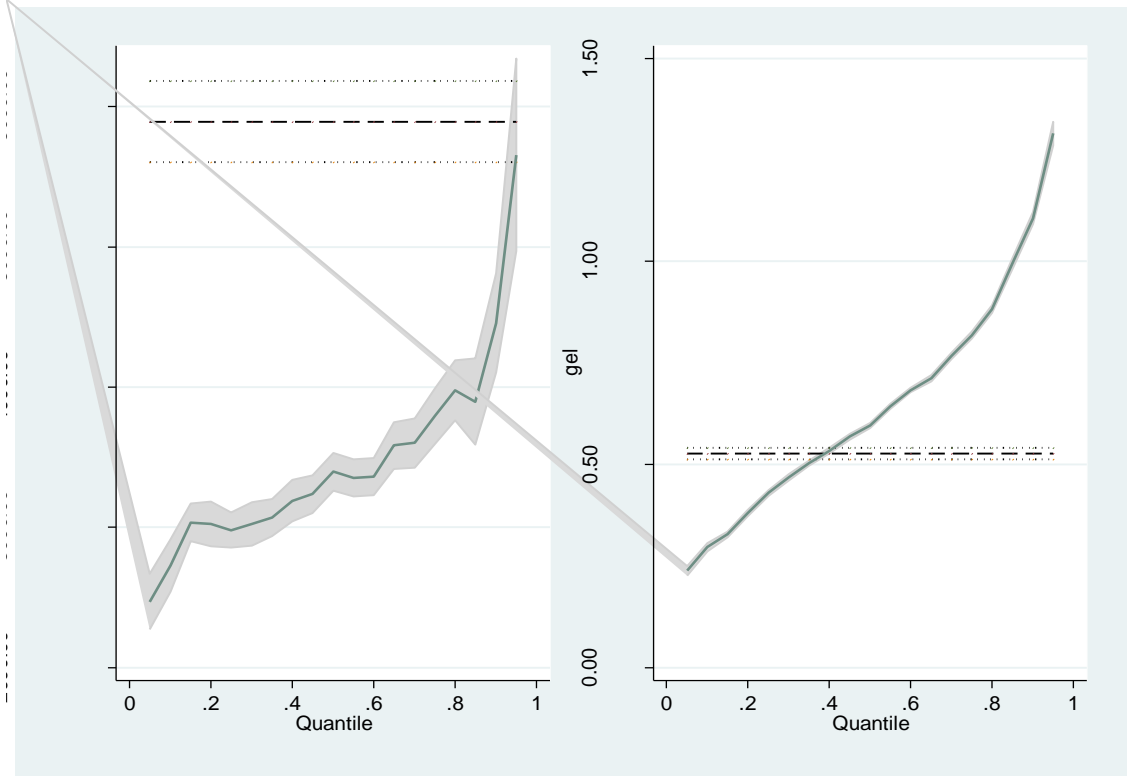
Şekil 18. 2013 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi

Şekil 18’de 2013 yılı için 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik harcama dilimlerine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. 2013 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi tüm hanehalkı için tek bir katsayı olarak ifade edilmiş ancak kantil regresyon yöntemi yardımıyla otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi harcama grupları itibarıyla incelenme fırsatı bulunmuştur. Buna göre 2013 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim 6226.85 TL ve marjinal tüketim eğilimi 0.5137836 olarak hesaplanmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik dilimler için otonom tüketim sırasıyla; 2840.724 TL, 3109.096 TL, 3538.167 TL ve 3925.945 TL’dir. Buna ek olarak kantil regresyon model sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik dilimler için marjinal tüketim eğilimi sırasıyla; 0.4337882, 0.5708347, 0.6852079 ve 0.8938913’tür.

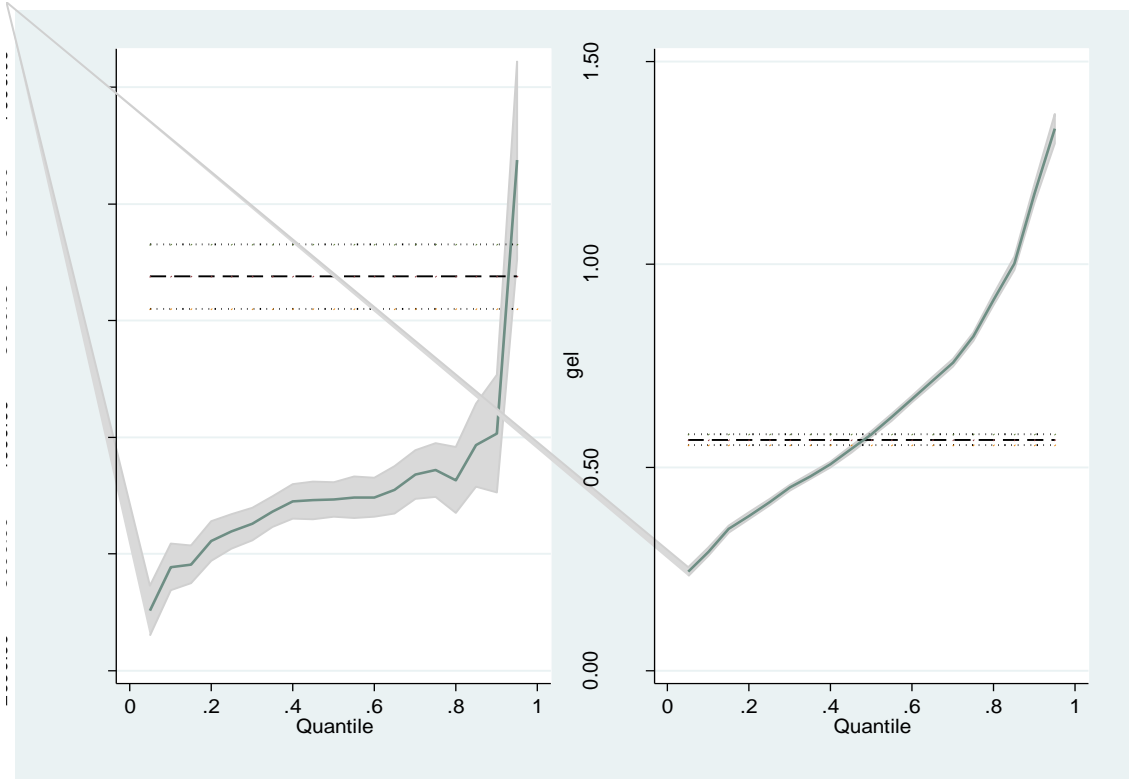
Şekil 19. 2014 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi

Şekil 19'da 2014 yılı için 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik harcama dilimlerine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. 2014 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi tüm hanehalkı için tek bir katsayı olarak ifade edilmiş ancak kantil regresyon yöntemi yardımıyla otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi harcama grupları itibarıyla incelenme fırsatı bulunmuştur. Buna göre 2014 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim 7236.389 TL ve marjinal tüketim eğilimi 0.4489988 olarak hesaplanmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik dilimler için otonom tüketim sırasıyla; 3070.516 TL, 3425.083 TL, 3792.458 TL ve 4050.764 TL'dir. Buna ek olarak kantil regresyon model sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik dilimler için marjinal tüketim eğilimi sırasıyla; 0.4014842, 0.5286842, 0.6533816 ve 0.8874259'dur.

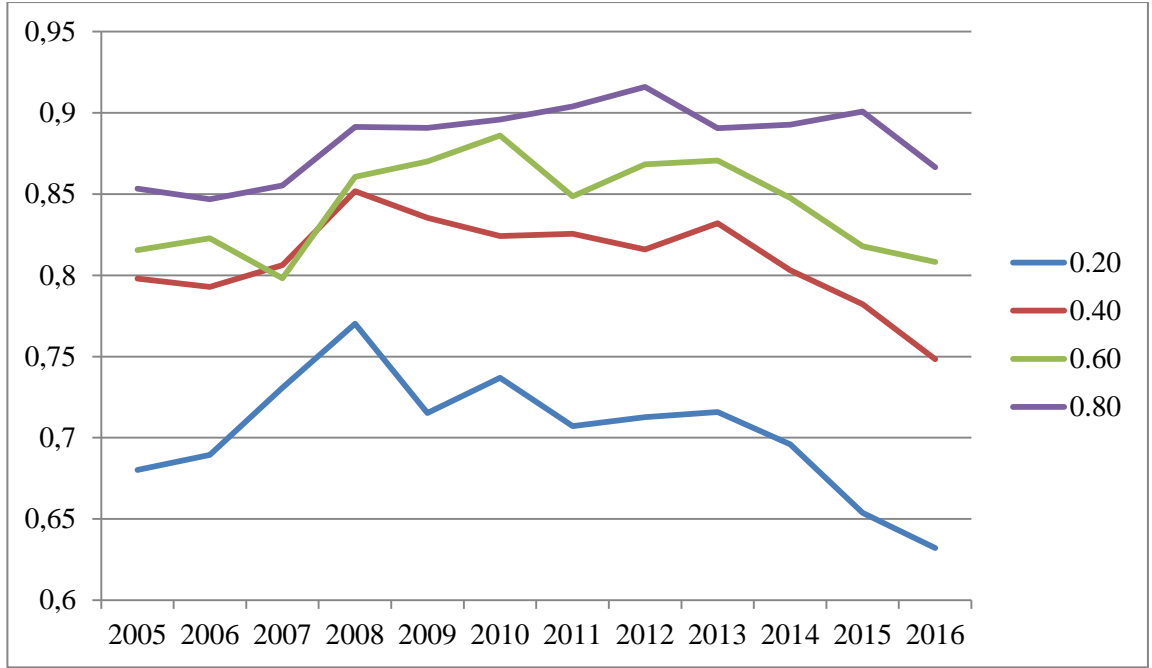
Şekil 20. 2015 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi

Şekil 20’de 2015 yılı için 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik harcama dilimlerine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. 2015 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi tüm hanehalkı için tek bir katsayı olarak ifade edilmiş ancak kantil regresyon yöntemi yardımıyla otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi harcama grupları itibarıyla incelenme fırsatı bulunmuştur. Buna göre 2015 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim 5894.067 TL ve marjinal tüketim eğilimi 0.5269474 olarak hesaplanmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik dilimler için otonom tüketim sırasıyla; 3023.561 TL, 3191.075 TL, 3361.925 TL ve 3978.29 TL’dir. Buna ek olarak kantil regresyon model sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik dilimler için marjinal tüketim eğilimi sırasıyla; 0.3805141, 0.5335142, 0.6835112 ve 0.8821745’tir.

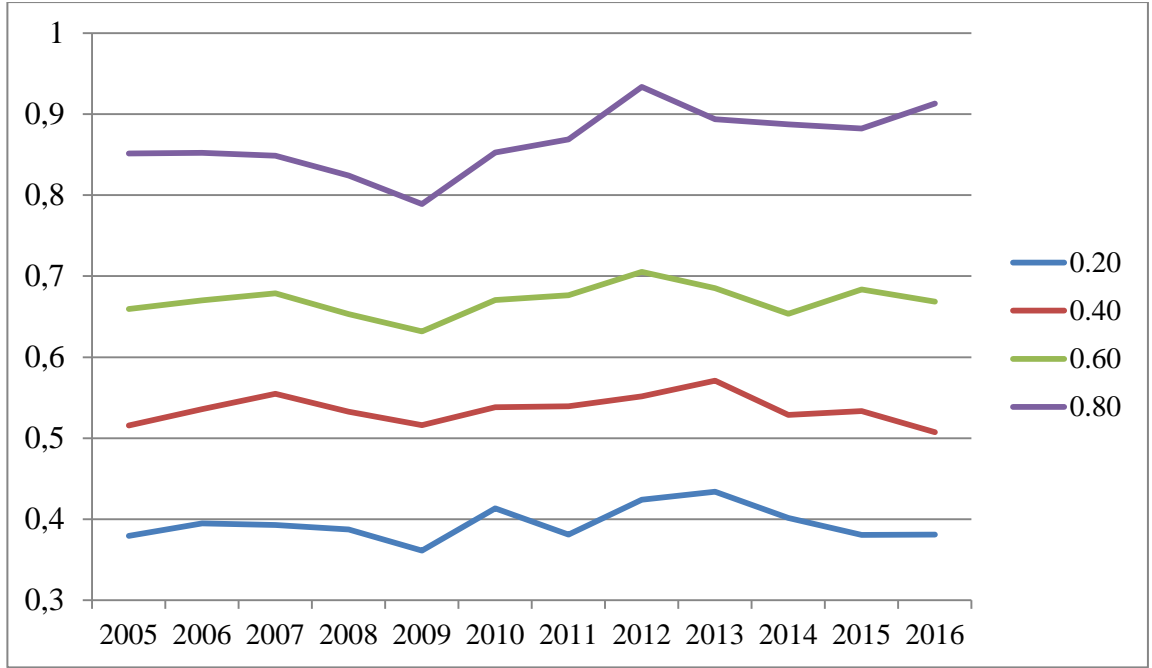
Şekil 21. 2016 Yılı Kantillere Göre Otonom Tüketim ve Marjinal Tüketim Eğilimi

Şekil 21’de 2016 yılı için 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik harcama dilimlerine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. 2016 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi tüm hanehalkı için tek bir katsayı olarak ifade edilmiş ancak kantil regresyon yöntemi yardımıyla otonom tüketim ve marjinal tüketim eğilimi harcama grupları itibarıyla incelenme fırsatı bulunmuştur. Buna göre 2016 yılı için en küçük kareler yöntemine göre otonom tüketim 5378.993 TL ve marjinal tüketim eğilimi 0.5684289 olarak hesaplanmıştır. Kantil regresyon sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik dilimler için otonom tüketim sırasıyla; 3110.963 TL, 3450.573 TL, 3486.714 TL ve 3634.544 TL’dir. Buna ek olarak kantil regresyon model sonuçlarına göre 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik dilimler için marjinal tüketim eğilimi sırasıyla; 0.3810179, 0.5075396, 0.668607 ve 0.9130084’tür.

Şekil 22. 2005 ve 2016 Yılları Arası Harcama Dilimlerine Göre Ortalama Tüketim Eğilimi Seyri

Şekil 22’de 2005 ve 2016 yılları arasındaki dönemde 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80’lik harcama dilimlerine göre ortalama tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. Buna göre ortalama tüketim eğilimi (APC) 0.20’lik harcama grubu için 0.632044 ve 0.770126 değerleri arasında; 0.40’lik harcama grubu için 0.748359 ve 0.835496 değerleri arasında; 0.60’lik harcama grubu için 0.798288 ve 0.886145 değerleri arasında; 0.80’lik harcama grubu için ise 0.846844 ve 0.915933 değerleri arasında değişmektedir.

Şekil 23. 2005 ve 2016 Yılları Arası Harcama Dilimlerine Göre Marjinal Tüketim Eğilimi Seyri

Şekil 23'te 2005 ve 2016 yılları arasındaki dönemde 0.20, 0.40, 0.60 ve 0.80'lik harcama dilimlerine göre marjinal tüketim eğilimi katsayılarının değişimi gösterilmektedir. Buna göre marjinal tüketim eğilimi (MPC) 0.20'lik harcama grubu için 0.361370 ve 0.4337882 değerleri arasında; 0.40'lık harcama grubu için 0.507539 ve 0.5708347 değerleri arasında; 0.60'lık harcama grubu için 0.632029 ve 0.7053939 değerleri arasında; 0.80'lik harcama grubu için ise 0.7889528 ve 0.9336084 değerleri arasında değişmektedir.

Çalışmada Çizelge 6, Çizelge 7, Çizelge 8 ve Çizelge 9'da sunulan kantil regresyon sonuçları uzun dönem ortalama denkliği anlamında analiz edilmiş ve yapılan t-testi sonuçlarına göre kantil gruplarında 2005 ve 2016 yılları arası elde edilen 12 yıllık süreç için marjinal tüketim eğilimi ve otonom tüketim eğilimi katsayılarının uzun dönem ortalamaları arasında fark olmadığı, ortalamaların uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve eşit olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, marjinal tüketim ve otonom tüketim eğilimlerinin her bir kantil için yıllar itibarıyla istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Ancak, kesitler arasındaki farklılıklardan dolayı tüm harcama gruplarını temsilen tek bir tüketim fonksiyonu tahmin edilmesinin imkân dâhilinde olmadığı gözlemlenmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Gelir ve tüketim ilişkisi iktisat yazınında her dönem araştırılan ve tartışılan konulardan biri olma özelliğini korumuştur. Toplam harcamalar içindeki payı oldukça yüksek olan tüketim harcamaları, bu yönüyle makro iktisat bilimindeki önemini doğrulamaktadır. Ülkeler için ekonomik büyümenin ana kaynaklarından biri olmasının yanı sıra toplum için de refah göstergelerinden birisi olma özelliğini taşımaktadır. Bu çalışmada, TÜİK'in her yıl yapmış olduğu Hanehalkı Bütçe Anketi'nden (HBA) elde edilen 2005 ve 2016 yılları arasını kapsayan verilerle Türkiye'de hanehalkı tüketim eğiliminin yapısı ekonometrik yöntemlerle araştırılmıştır. Türkiye için hanehalkı tüketim harcamaları ve gelirleri arasındaki ilişki hem klasik regresyon modeli ile hem de kantil regresyon modeli ile test edilmiştir. Çalışmada kullanılan klasik regresyon modeli yöntem varsayımlarını sağlayamamış, bunun yerine kantil regresyon modelin daha anlamlı sonuçlar ortaya koyduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada geleneksel tüketim fonksiyonundan hareketle hanehalkı tüketim harcamaları dilimlere ayırarak her bir dilim için tüketim fonksiyonları tahmin edilmiş ve ulaşılan bulgular, hem zaman hem de kesitler arasında karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına göre düşük harcama grubunda olan hanehalkının düşük tüketim eğilimine sahip olduğu ve kantil regresyonun diğer tüm dilimleri için en düşükten en yükseğe doğru gidildikçe tüketim eğiliminde artış gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Ayrıca ekonomik krizlerin hanehalkı tüketim harcamalarını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Her bir kantil için marjinal tüketim eğiliminin zamana göre istikrarlı bir yapı gösterdiği tespit edilmiştir (Şekil 23). Ancak, kantil grupları arasında (kesitte) ciddi farklılıklar gözlenmektedir. Bu durum sıfırıncı dereceden homojen bir tüketim fonksiyonu varsayımının imkânsız olduğunu ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Şekil 22'de görüldüğü gibi ortalama tüketim eğilimi hem

zamanda hem de kesitte istikrarsız bir yapı sergilemektedir. Ortalama tüketim eğiliminin bu istikrarsız yapısından hareketle sıfırıncı dereceden homojen bir tüketim fonksiyonu varsayımını sağlayamadığı görülmektedir. Çalışmada yüksek harcama grubunda gözlemlenen geliri aşan toplam harcama tutarları, söz konusu hanelerin negatif tasarrufta bulunduğunu ve ilerleyen dönemlerde, cari dönemdeki borçlanmalarını finanse edebilmek için tüketim harcamalarını önemli oranda azaltacağı söylenebilir. Özellikle finansal piyasa ve ürünlerdeki gelişimle beraber cari dönemde hanehalkları negatif tasarruf yaparak gelecek dönem gelirlerini harcama eğiliminde bulunmaktadırlar. Bu durum, yalnızca cari dönem tüketim ve gelir ilişkisine odaklanan yaklaşımların önemli bir eksiklik barındırdığını göstermiştir. Son olarak, tüketim fonksiyonunu zaman içerisinde tahminleyen ve marjinal-ortalama tüketim eğilimi katsayılarını tespit ederek karşılaştırmalı bir analiz imkânı sunan bir çalışma olmaması bu çalışmanın bulgularına ayrı bir önem katmaktadır.

5.2. Öneriler

Türkiye’de tüketim harcamalarını etkileyen faktörlerin bilinmesi politika yapıcılar açısından önem taşıyan bir konudur. Toplam talep tüketim harcamaları kanalı ile etkilenmek istendiğinde tüketim harcamalarını etkileyen unsurların ve bu unsurların etkileme derecesinin bilinmesi uygulanacak olan politika bakımından avantaj sağlayacaktır. İktisadi bir unsur olan gelirin tüketim harcamalarını arttırdığı bilinmesine rağmen tüketim harcamalarını etkileyen sosyal, demografik ve psikolojik faktörlerin de araştırılması harcama davranışındaki değişimin daha doğru değerlendirilebilmesi, hem araştırmacılara hem de politika yapıcılara avantaj sağlayacaktır. Bu çalışmada, özellikle ortalama tüketim eğiliminde gözlemlenen istikrarsızlık önemli bir bulgudur. Nitekim makro ekonomik harcama kalemleri içerisinde en önemli bileşen olan tüketim harcamalarının bu tür bir istikrarsızlık ve değişken bir yapı sergilemesi önemli bir ekonomik risk oluşturmakta ve bu durumun nedenlerinin araştırılması gerekmektedir. Ayrıca, en yüksek harcama grubunda geliri

aşan harcama tutarlarının gözlemlenmiş olması, geleneksel tüketim fonksiyonunun borçlanma unsurunu ihmal etme özelliğinin yapılacak tahminlerde hataya sebep olacağını gösterir niteliktedir. Bu sebeple, yapılacak olan çalışmalarda tüketim fonksiyonuna borçlanma unsurunun dâhil edilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. (2013). Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001-2013). *Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(2).
- Ackley, G. (1961). *Makro Macroeconomic Theory*. Newyork: Mac Millan Company.
- Aguiar, M. ve Hurst, E. (2007). The Permanent Income Hypothesis An Entry Prepared For. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 1–12.
- Akyıldız, H. ve Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. *Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1).
- Akyüz, M. ve Ertel, N. (1995). *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Alimi R. S. (2013). Keynes' Absolute Income Hypothesis and Kuznets Paradox. MPRA Paper No. 49310.
- Altunöz, U. (2014). Tüketim Fonksiyonu ve Türkiye için Gelir-Tüketim İlişkisinin Ampirik Analizi. *In International Conference of Eurasian Economies*.
- Altunç, Ö. F., Aydın, C. ve Yıldırım, A. (2016). Hanehalkı Harcamalarının Engel Eğrisi Analizi: Muş İli Merkez İlçe Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1).
- Alvarez-Cuadrado, F. ve Van Long, N. (2011). The Relative Income Hypothesis. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 35(9), 1489-1501.
- Arısoy, İ. ve Aytun, C. (2014). Türkiye’de Tüketim Harcamaları, Krediler ve Tüketici Güveni Arasındaki İlişkilerin Analizi. *Business & Economics Research Journal*, 5(2).
- Avralıoğlu, Zeki. (1976). *Üç Şehirde Tüketim Fonksiyonları*. Doktora Tezi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara.
- Babaoğul M. ve Şener, A. (2007). *Tüketici Yazıları-1*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tüketici Pazar Araştırma Danışma Test ve Eğitim Merkezi Yayınları, (127-152).
- Baghestani, H. ve Kherfi, S. (2015). An Error-Correction Modeling of US Consumer Spending: Are there Asymmetries?. *Journal of Economic Studies*, 42(6), 1078-1094.

- Bakırcı, Fehim. (1999). *Tüketici Karar ve Davranışlarını Belirleyen Faktörler ve İki Grup İilde Tüketim Fonksiyonları İle Mukayesesi*. Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Banks, J., Blundell, R. ve Tanner, S. (1995). Consumption Growth, Saving and Retirement in the UK. *Ricerche Economiche*, 49(3), 255-275.
- Barışık, S. ve Yayar, R. (2012). Türkiye’de Finansal Liberalizasyon Sürecinde Ekonomi Politikalarının Milli Gelire Yansıması: Arz-Yönlü mü, Talep-Yönlü mü?. *Maliye Dergisi*, Sayı 162, 1-17.
- Bocutoğlu, Ersan. (2011). *Makro İktisat Teoriler ve Politikalar*. (8. Baskı). Ankara: MurathanYayınevi.
- Behr, A. (2010). Quantile Regression for Robust Bank Efficiency Score Estimation. *European Journal of Operational Research*, 200(2), 568-581.
- Bodkin, R. (1959). Windfall Income and Consumption. *The American Economic Review*, 49(4), 602-614.
- Bonsu, C. O. ve Muzindutsi, P. F. (2017). Macroeconomic Determinants of Household Consumption Expenditure in Ghana: A Multivariate Cointegration Approach. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(4).
- Branson, H.B. (1995). *Makro İktisat Teorisi ve Politikası*. (çev. İbrahim Kanyılmaz). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Brown, T. M. (1952). Habit Persistence and Lags in Consumer Behaviour. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 355-371.
- Brown, W.S. (1988). *Macroeconomics*. USA: Prentice Hall College Div.
- Butelmann, A. and Gallego, F. (2001). Household Saving in Chile (1988 and 1997): Testing the Life Cycle Hypothesis. *Cuadernos de economía*, 38(113), 3-48.
- Chen, C. (2005). An Introduction to Quantile Regression and the QUANTREG Procedure. In *Proceedings of the Thirtieth Annual SAS Users Group International Conference*. SAS Institute Inc. Cary, NC.
- Çağlayan, E. ve Astar, M. (2012). A Microeconometric Analysis of Household Consumption Expenditure Determinants for both Rural and Urban Areas in Turkey. *American International Journal Of Contemporary Research*, 2(2): 27-34.
- Çalışkan, Şadan. (2003). *Kocaeli İlinde (Kır-Kent Ayrımında) Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Analizi*. Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

- Çavdar, T. (1972). *İktisat Kılavuzu*. Milliyet Yayınları.
- Çelebi, E. (2011). İki binbir Yılında Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2(2), 15-28.
- Çolak, Ö. F., Öztürkler, H. ve Tokatlıoğlu, İ. (2008). Türkiye’de Tüketim Fonksiyonunun Dilim Regresyon Yöntemi İle Tahmini. *Iktisat İşletme ve Finans*, 23(268), 62-93.
- Deaton, A. (1992). *Understanding Consumption*. New York: Oxford University Press.
- Deaton, A. ve Paxson, C. (1994). Saving, Growth and Aging in Taiwan. *In Studies in the Economics of Aging*. Editör: David A. Wise. Chicago University Press, pp. 331-357.
- Deaton, A. (2005). Franco Modigliani and the Life Cycle Theory of Consumption. *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, 58 (233–234): 91–107.
- Demiral, M. (2005). Türkiye Ekonomisi için Tüketim Fonksiyonu Tahmini. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*.
- Douglas, M. ve Isherwood, B. (1999). *Tüketimin Antropolojisi*. (çev. Erden Attila AYTEKİN). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Dönek, E. (1996). Tüketim Modellerinde Gelir Dağılımı ve Yaş Yapısı: İktisat Politikası Açısından Bir Değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi*, 81-105.
- Duesenberry, J. S. (1952). *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Emeç, H. (2013). Türkiye’de Bölgelerarası Tüketim Harcamaları Tobit Model Yaklaşımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2).
- Engel, J.F., Blackwell, R.D. ve Miniard, P.W. (1993). *Consumer Behavior*. Philadelphia: The Dryden Press.
- Erdoğan, Engin. (2011). *İktisada Giriş*. (7. Baskı). Ankara: Pozitif Matbaa.
- Ertuğrul, C., Evren, İ. ve Çolak, O. (2010). Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(13), 59-72.
- Ferber, R. (1962). Research on Household Behavior. *The American Economic Review*, 52(1), 19-63.

- Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*. Princeton: Princeton University Press.
- Gökdere, A. Y. (1988). *Makro Ekonomi–Teori ve Problemler*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Gujarati, D. (2016). *Örneklerle Ekonometri*. (çev. Nasip Bolatoğlu). Ankara: BB101 Yayınları.
- Hüsnuoğlu, N. ve Güler, A. (2015). Krizin Tüketim Harcamaları Üzerine Etkisi: Giresun İli Uygulaması. *MU İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 197-226.
- İşgüden, T. (1988). *Makro İktisat*. (3. Baskı). Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi.
- Katayama, K. (2006). Why Does Japan's Saving Rate Decline So Rapidly?. *Report for the Policy Research Institute, Tokyo, Japan: Ministry of Finance*.
- Kargı, B. (2014). Türkiye Ekonomisinde Sürekli Gelir Hipotezine İlişkin Kanıtlar: Zaman Serileri Analizi (2004-2012). *Akademik Bakış Dergisi*, No. 42, pp. 1-17.
- Kesbiç, C. Y. ve Tandoğan, A. (2016). Büyükşehir Manisa İli Hanehalklarının Tüketim Harcamaları ve Gelir-Harcama Analizi: Manisa İli Tüketici Profili. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53(616), 23.
- Keynes, J. M. (2008). *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*. (çev. Uğur Selçuk Akalın). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Khan, H. (2014). An Empirical Investigation of Consumption Function under Relative Income Hypothesis: Evidence from Farm Households in Northern Pakistan. *International Journal of Economic Sciences*, 3(2), 43.
- Khan, K., Chen, F. E. I., Kamal, M. A., ve Shaikh, S. A. (2015). Determinants of Consumption Function, Case of China and G7 Countries. *International Journal of Economics and Empirical Research*, 3(4), 202-210.
- Koenker, R. and Hallock, K. F. (2001). Quantile Regression. *Journal of Economic Perspectives*, 15(4), 143-156.
- Krugman, Paul ve Wells, Robin. (2011). *Makro İktisat*. (2. Baskı). (çev. Fuat Oğuz ve diğerleri). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Kundu, A. ve Mukhopadhyay, C. K. (2011). Consumption and Income Revisit of Permanent Income Hypothesis With an Application to the Economy of Sri Lanka. In *International Conference on Economics and Finance Research, IACSIT Press, Singapore* (Vol. 4).

- Laffer, A. (1976). *Discussion in Social Policy, Social Ethics and the Aging Society*. Editor: Neugarten, B. L. and Havighurst, R. J. Washington D.C.: Government Printing Office.
- Lee, Stewart M. ve Zelenak, M. J. (1990). *Consumer Economics, The Consumer in Our Society*. (10. Baskı). Columbus: Publishing Horizons.
- Lindauer, J. (1968). *Macroeconomic Readings*. Newyork: John Wiley & Sons Inc.
- López Elías, L. (2015). Estimation of A Consumption Function for the Cuban Economy During the Period 1975-2012. *Revista de Economía del Caribe*, (16), 73-98.
- Mankiw, N. G. (2010). *Makroekonomi*. (6. Baskı). (çev. Ömer Faruk Çolak). Ankara: Efil Yayınevi.
- Marangoz, M. ve Uluyol, O. (2010). Küresel Ekonomik Krizin Tüketicilerin Harcama ve Tasarruf Eğilimleri Üzerine Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (45).
- Meghir, C. (2004). A Retrospective on Friedman's Theory of Permanent Income. *The Economic Journal*, 114(496).
- Mehra, Y. P. (2001). The Wealth Effect in Empirical Life-Cycle Aggregate Consumption Equations. *Economic Quarterly-Federal Reserve Bank of Richmond*, 87(2), 45.
- Miles, D. and Scott, A. (2005). *Macroeconomics: Understanding the Wealth of Nations*. John Wiley & Son.
- Modigliani, F. (1986). Life Cycle, Individual Thrift and the Wealth of Nations. *The American Economic Review*, 76(3), 297-313.
- Modigliani, F. and Brumberg, R. (1954). Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-Section Data. *The Collected Papers of Franco Modigliani*. <http://www.novasbe.unl.pt> (17 Ocak 2018).
- Noel, H. (2009). *Basics Marketing 01: Consumer Behaviour* (Vol. 1). Switzerland: AVA Publishing SA.
- Ofwona, A. C. (2013). An Estimation of the Consumption Function for Kenya Using Keynes' Absolute Income Hypothesis for the Period 1992-2011. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 4(1), 103.
- Örücü, E. & Tavşancı, S. (2011). Gıda Ürünlerinde Tüketicinin Satın Alma Eğilimini Etkileyen Faktörler ve Ambalajlama. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(3).

- Özbek, L. ve Erdoğan, O. S. (2005). Türkiye’de Tüketim Eğilimi ve Maliye Politikası. *İktisat İşletme ve Finans*, 20(235), 29-35.
- Özer, H. (2013). Erzurum’da Hanehalklarının Tüketim Kalıplarının Yapısı ve Gelir Hipotezlerinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1).
- Özeren, S. (2012). 2001 Krizi Sonrası Ekonomik Büyüme, İstihdamdaki Gelişmeler ve Beklentiler (No. 2012/81). *Turkish Economic Association*.
- Öztürk, S. ve Özyakışır, D. (2005). Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*, 94(8), 2-18.
- Palley, T. I. (2008). The Relative Income Theory of Consumption: A Synthetic Keynes-Duesenberry-Friedman model. *Peri Working Papers*, 140.
- Parker, J. (2010). *Theories of Consumption and Saving*. Economics Course Book.
- Paya, M. M. (1997). *Makro İktisat*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Pehlivan, G. G. (2006). *Türkiye’nin Tüketim Fonksiyonu: Ekonometrik Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Pekin, T. (2012). *Ekonomiye Giriş*. İzmir: Zeus Kitabevi.
- Sablik, Timothy. (2016). Life Cycle Hypothesis. *Focus, Third/Fourth Quarter*, 8-8.
- Sachs, J. D. ve Larrain, F. B. (1993). *Macroeconomics in the Global Economy*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Saçaklı, İ. (2005). *Kantil Regresyon ve Alternatif Regresyon Modelleri ile Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sağsen, İ. (2011). Sektörler Bazında Türkiye-İrak İlişkileri ve Su. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 3(36).
- Sarı, A. (2008). Yaşlıların Gelir ve Tüketim Tercihlerinin Belirlenmesi: Cep Telefonu Sahipliğine Yönelik Ekonometrik Model Uygulaması. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1(1), 50-61.
- Selçuk, B. (2010). Küresel Krizin Türk Finans Sektörü Üzerindeki Etkileri. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2).
- Sevgül, K. (2017). Türkiye’nin Tüketim Fonksiyonu: Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi (1998-2016). *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-34.

- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 141-156.
- Sheng, Z. ve Mu, X. (2012). Research on the Changes in Japan's Savings Rate. *Business and Management Research*, 1(3), 121.
- Singh, B. ve Kumar, R. C. (1971). The Relative Income Hypothesis-A Cross Country Analysis. *Review of Income and Wealth*. 17(4), 341-348.
- Sloman, John. (2004). *İktisat Makro*. (çev. Ahmet Çakmak). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Stahl, K. (1989). Housing Patterns and Mobility of the Aged: The United States and West Germany. In *The Economics of Aging* (pp. 93-118). University of Chicago Press.
- Tarı, R. ve Çalışkan, Ş. (2005). Kocaeli İlinde Tüketimin Gelir Hipotezlerinin Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2).
- Tarı, R., Çalışkan, Ş. ve Bayraktar Y. (2006). Kocaeli Üniversitesi Öğrencilerinin Gelir ve Tüketim İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (11), 1, 168-179.
- Taşdemir, M. (2006). Dinamik Genel Denge Modellerinde Zamanlararası Tercihler: İndirgenmiş Fayda Teorisi ve Yetersizlikleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(12), 114-129.
- Thaler, R. H. (1997). Irving Fisher: Modern Behavioral Economist. *The American Economic Review*. 87(2), 439-441.
- The World Bank. (2018). <http://data.worldbank.org> (6 Şubat 2018).
- TÜİK. (2008). *Yoksulluk ve Gelir Dağılımı. Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-6*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK. (2018). www.tuik.gov.tr (6 Şubat 2018).
- Türkay, O. (1986). *Mikro İktisat Teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 551.
- Uluatam, Özhan. (1993). *Makro İktisat* (7. Baskı). Ankara: Savaş Yayınları.
- Unay, Cafer. (1999). *Makro Ekonomi*. (7. Baskı). Bursa: Vipaş Yayınevi.
- Ülgener, Sabri. (1974). *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*. (4. Baskı). İstanbul: Sermet Yayınları.

- Ünsal, Erdal M. (2010). *Mikro İktisat*. (8. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ünsal, Erdal M. (2011). *Makro İktisat*. (9. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- van den Bergh, J. C. ve Ferrer-i-Carbonell, A. (2000). Economic Theories of Sustainable Consumption: Empirical and Policy Implications. In *ESEE Conference*.
- Vural, B. M., Koç, Ş. A. ve Vural, K. (2010). Belirsizliğin Özel Tüketim Harcamaları Üzerindeki Etkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2), 107-126.
- Wessels, W.J. (2002). *İktisat*. (çev. Ünal Çağlar). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Wolpin, K. I. (1982). A New Test of the Permanent Income Hypothesis: The Impact of Weather on the Income and Consumption of Farm Households in India. *International Economic Review*, 583-594.
- Xu, T. (2017). Income Diversification and Rural Consumption-Evidence from Chinese Provincial Panel Data. *Sustainability*, 9(6), 1014.
- Yavuz, A. A. ve Aşık, E. G. (2017). Kantil Regresyon. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 9(2), 137-146.
- Yıldırım, K. ve Karaman, D. (2003). *Makroekonomi*. (3. Baskı). Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.
- Yıldız, F. ve Sandalcı, U. (2016). Vergilerin Özel Tüketim Harcamaları Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Uygulama: OECD Ülkeleri Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi-Journal of the Human and Social Science Researches*, 5(7), 1916-1932.
- Yılmaz, D. (2009). 77. Olağan Genel Kurul Toplantısı Açış Konuşması. TCMB, 14 Nisan, Ankara. <http://www.tcmb.gov.tr> (6 Şubat 2018).